॥ दशकुमारचरितं सटीकम् ॥

THE DAŚAKUMÂRACHARITA

OF

DAṆḌIN

EDITED

WITH CRITICAL AND EXPLANATORY NOTES

BY

GEORG BÜHLER, Ph. D., & M. A.

Part I.

Bombay:
PRINTED AT THE "INDU-PRAKÂSH" PRESS.

1873.

Price Rs. 1—8—0.

This book is inscribed

TO

PROFESSOR THEODOR BENFEY

OF

GÖTTINGEN.

CRITICAL PREFACE.

(Temporary.)

The subjoined edition of the Pûrvapîṭhikâ has for its basis, a Ms. marked N., which is about 100 years old and comes from Nasik in the Dekhan. A careful collation of Wilson's B. Ms., called in the notes B^w., and of a fragment of his A. Ms., designated A^w., has been made. B^w. has been written by a Marâṭha scribe and is probably 250 years old. It is preserved in the Library of the India Office and numbered 107.

A^w., which consists of 6 leaves, (fols. 27, 30-34), is a modern transcript, made probably for Professor Wilson's use. The six leaves were found in a copy of Wilson's printed edition of the Das'akumâra, belonging to the India Office Library.

The sources from which the text of the Das'akumâracharita has been taken, are;

A. Mss.

1. S., a Ms. of the 16th century lent by Bhâu S'âstrî of Sâtârâ in the Dekhan.

2. G., a Ms. about 250 years old, bought in Surat for the Government of Bombay.

3. A^r., an incomplete Ms. about 150 years old, lent by a S'âstrî of Ankleshwar near Broach.

B. Commentaries.

4. Pa^d., a modern transcript of a good copy of Kavîndra Sarasvatî's Padachandrikâ, a very full and prolix, but sometimes injudicious commentary.

5. *Bhû.*, a modern, very correct copy of S'ivarâma's Bhûshaṇa.

6. *Ah*[d]., a very incorrect Ms. of the Sáráṃs'aṭíká, attributed in the colophons to the cantos, to Daṇḍin.

C. Editions.

7. W. Professor H. H. Wilson's editio princeps.

8. C., the Calcutta edition of Samvat 1906.

॥ अथ दशकुमारचरिते पूर्वपीठिका ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥

ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शतधृतिभवनाम्भोरुहो नालदण्डः
क्षोणीनौकूपदण्डः क्षरदमरसरित्पट्टिकाकेतुदण्डः ।
ज्योतिश्चक्राक्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भदण्डोऽङ्घ्रिदण्डः
श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः ॥

अस्ति समस्तनगरीनिकषायमाणा शश्वदगण्यपण्यविस्तारितमणिगणादिवस्तुजातव्याख्यातरत्नाकरमाहात्म्या मगधदेशशेखरीभूता पुष्पपुरी नाम नगरी । तत्र वीरभटपटलोत्तरंगतुरंगकुञ्जरमकरभीषणसकलरिपुगणकूटकजलनिधिमथनमन्दरायमानसमुद्दण्डभुजदण्डः पुरंदरपुराङ्गणवनविहरणपरायणगीर्वाणतरुणगणिकागणजेगीयमानयातिमानया शरदिन्दुकुन्दघनसारनीहारहारमृणालमरालसुरगजनीरक्षीरगिरिशाट्टहासकैलासकाशनीकाशमूर्त्या रचितदिगन्तरालपूर्त्या कीर्त्याभितः सुरभितः स्वर्लोकशिखरोरुरुचिररत्नरत्नाकरवेलामेखलावलयितधरणीरमणीसौभाग्यभोगभाग्यवाननवरतयागदक्षिणारक्षि-

1. 1. श्रीशं वंदे N.—1. 7. जात° om. N.—1. 12. परिचितदिग° N.—
1. 13. मेखलायित° N.—

तशिष्टविशिष्टविद्यासंभारभासुरभूसुरनिकरो विरचितारातिसंतापेन प्रतापेन सतततुलितवियन्मध्यहंसो राजहंसो नाम घनदर्पकन्दर्पसौन्दर्यसोदर्यहृद्यानिरवद्यरूपो भूपो बभूव । तस्य वसुमती नाम वसुमतीव लीलावतीकुलशेखरमणी रमणी बभूव । रोषणेक्षणेन निटिलक्षणेन भस्मीकृतचेतने मकरकेतने तदा भयेनानवद्या वनितेति मत्वा तस्या रोलम्बावली केशजालं प्रेमाकरो रजनीकरो विजितारविन्दं वदनं जयध्वजायमानो मीनो जायायुतोक्षियुगलं सकलसैनिकाङ्गवीरो मलयसमीरो निश्वासः पथिकहृद्दलनकरवालः प्रवालश्चाधरबिम्बं जयशङ्खो बन्धुरा लावण्यधरा कन्धरा पूर्णकुम्भौ चक्रवाकानुकारौ पयोधरौ ज्यायमाने मार्दवासमाने बिसलते च बाहू ईषत्फुल्ललीलावतंसकल्हारकोरको गङ्गावर्तसनाभिर्नाभिर्दूरीकृतयोगिमनोरथो जैत्ररथोतिघनं जघनं जयस्तम्भभूते सौन्दर्यभूते विघ्नितयतिजनारम्भे रम्भे चोरुयुगमातपत्रसहस्रपत्रं पादद्वयमस्त्रभूतानि प्रसूनानि तानीतराण्यङ्गानि च समभूवन्निव । विजितामरपुरे पुष्पपुरे निवसता सानन्तभोगलालिता वसुमती वसुमतीव मगधराजेन यथासुखमन्वभावि । तस्य राज्ञः परमविधेया धर्मपालपद्मोद्भवसितवर्मनामधेया धीरधिषणावधीरितविबुधाचार्यविचार्यकार्यसाहित्याः कुलामात्यास्त्रयोभूवन् । तेषां सितवर्मणः सुमतिसत्यवर्माणौ धर्मपालस्य सुमन्त्रसुमित्रकामपालाः पद्मोद्भवस्य सुश्रुतरत्नोद्भवाविति तनयाः समभूवन् । तेषु धर्मशीलः सत्यवर्मा संसारासारतां बुद्ध्वा तीर्थयात्राभिलाषी देशान्तरमगमत् । विटनटवारनारीपरायणो दुर्विनीतः कामपालो जनकाग्रजन्मनोः शासनमतिक्रम्य भुवं बभ्राम । रत्नोद्भवोपि वाणिज्यनिपुणतया पारावारतरणमकरोत् । इतरे मन्त्रिसूनवः पुरंदरपुरातिथिषु पितृषु यथापूर्वमन्वतिष्ठन् । ततः

2. 3. सुमती लीला° Mss.—

कदाचिन्नानाविधमहदायुधनैपुण्यरचितागण्यजन्यराजन्यमौलिपालिनिहितनिशितसायको मगधनायको मालवेश्वरं प्रत्यग्रसंग्रामघस्मरं समुत्कटमानसारं मानसारं प्रति सहेलं न्यक्कृतजलधिनिर्घोषाहंकारेण भेरीभांकारेण हठिकाकर्णनाक्रान्तभयचण्डिमानं दिग्दन्तावलवलयं विघूर्णयन्निजभरनमन्मेदिनीभरणायस्तभुजगराजमस्तकबलेन चतुरङ्गबलेन संयुतः संग्रामाभिलाषेण रोषेण महताविष्टो निर्ययौ। मालवनाथोऽप्यनेकानेकपयूथसनाथो विग्रहः सविग्रह इव साग्रहोऽभिमुखीभूय भूयो निर्जगाम। तयोरथ रथतुरगखुरक्षुण्णक्षोणीसमुद्भूते करिघटाकटस्रवन्मदधाराधौतमूले नव्यवल्लभवरणागतदिव्यकन्याजनजवनिकापटमण्डप इव वियत्तलव्याकुले धूलीपटले दिविषद्ध्वनिधिक्कृतान्यध्वनिपटहध्वानबधिरिताशेषदिगन्तरालं शस्त्राशस्त्रि हस्ताहस्ति परस्पराभिहतसैन्यं जन्यमजनि। तत्र मगधराजः प्रक्षीणसकलसैन्यमण्डलं मालवराजं जीवग्राहमभिगृह्य कृपालुतया पुनरपि स्वराज्ये प्रतिष्ठापयामास। ततः स रत्नाकरमेखलामनन्यशासनां शासदनपत्यतया नारायणं सकललोकैककारणं निरन्तरमर्चयामास। अथ कदाचित्तदग्रमहिषी देवी देवेन कल्पवल्लीफलमाप्नुहीति प्रभातसमये सुस्वप्नमवलोकितवती। सा तदा दयितमनोरथपुष्पभूतं गर्भमाधत्त। राजा संपन्नयकृताखण्डलः सुहृन्नृपमण्डलं समाहूय निजसंपन्मनोरथानुरूपं देव्याः सीमन्तोत्सवं व्यधत्त। एकदा हितैः सुहृन्मन्त्रिपुरोहितैः सभायां सिंहासनासीनो गुणैरहीनो ललाटतटन्यस्ताञ्जलिना द्वारपालेन व्यज्ञापि। देव देवसंदर्शनलालसमानसः कोऽपि देवेन विरच्यार्चनार्हो यतिर्द्वारदेश-

3. 9. करिघटाकूट N.—3. 10. °मण्डल इव B^w.—3. 15. लोककारणम् B^w.—शासन्न° Mss.—3. 16. आदेहि B^w.—

मध्यास्त इति । तदनुज्ञातेन तेन स संयमी नृपसमीपमनायि । भूपतिरायान्तं तं विलोक्य सम्यग्ज्ञाततदीयगूढचारभावो निखिलमनुचरनिकरं विसृज्य मन्त्रिजनसमेतः प्रणमितमेनं मन्दहासमभाषत । ननु तापस देशं सापदेशं भ्रमन्भवांस्तत्रतत्र भवदभिज्ञातं कथयत्विति । तेनाभाषि भूभ्रमणबलिना प्राञ्जलिना । देव शिरसि देवस्याज्ञामादायैनं निर्दोषं वेषं स्वीकृत्य मालवेन्द्रनगरं प्रविश्य तत्र गूढतरं वर्तमानस्तस्य राज्ञः समस्तमुदन्तजातं विदित्वा प्रत्यागमम् । मानी मानसारः स्वसैनिकायुष्मत्तान्तराये संपराये भवतः पराजयमनुभूय वैलक्ष्यलक्ष्यहृदयो वीतदयो महाकालनिवासिनं कालीविलासिनमनश्वरं महेश्वरं समाराध्य तपःप्रभावसंतुष्टादस्मादेव वीरारातिघ्नीं भयदां गदां लब्ध्वात्मानमप्रतिभटं मन्यमानो महाभिमानो भवन्तमभियोक्तुमुद्युङ्क्ते । ततः परं देव एव प्रमाणमिति । तदालोच्य निश्चितकृत्यैरमात्यै राजा विज्ञापितोऽभूत् । देव निरुपायेन दैवसहायेन योद्धुमरातिरायाति तस्मादस्माकं युद्धं सांप्रतमसांप्रतं सहसा दुर्गसंश्रयः कार्य इति । तैर्बहुधा विज्ञापितोऽप्यखर्वेण गर्वेण विराजमानो राजा तद्वाक्यमकृत्यमित्यनादृत्य प्रतियोद्धुमना बभूव । शितिकण्ठदत्तशक्तिसारो मानसारो योद्धुमनसामग्रीभूय सामग्रीसमेतोऽक्लेशं मगधदेशं प्रविवेश । तदा तदाकर्ण्य मन्त्रिणो भूमहेन्द्रं मगधेन्द्रं कथंचिदनुनीय रिपुभिरसाध्ये विन्ध्याटवीमध्येवरोधान्मूलबलरक्षितान्निवेशयामासुः । राजहंसस्तु प्रशस्तवीतदैन्यसैन्यसमेतस्तीव्रगत्या निर्गत्याधिकरुषं द्विषं रुरोध । परस्परबद्धवैरयोरेतयोः शूरयोस्तदालोकनकुतूहलागतगगणचराश्चर्यकारणे रणे वर्तमाने

4. 1. स before संयमी om. N.—4. 8. पराभवम् B[w].—4. 14. तदस्माकम् N.—

जयाकाङ्क्षी मालवदेशरक्षी विविधायुधस्थैर्यचर्याश्रितसमरतुलितामरेश्वरस्य मगधेश्वरस्य तस्योपरि पुरारातिदत्तां गदां प्राहिणोत्। निशितशरनिकरशकलीकृतापि सा पशुपतिशासनस्यावन्ध्यतया सूतं निहत्य रथस्थं राजानं मूर्छितमकार्षीत्। ततो वीतप्रग्रहा अक्षतविग्रहा वाहा रथमादाय दैवगत्यान्तःपुरशरण्यं महारण्यं प्राविशन्। मालवनाथो जयलक्ष्मीसनाथो मगधराज्यं प्राज्यं समाक्रम्य पुष्पपुरमध्यतिष्ठत्। तत्र हेतिततिहतिश्रान्ता अमात्या दैवगत्या प्रत्युत्क्रान्तजीविता निशान्तवातलब्धसंज्ञाः कथंचिदाश्वस्य राजानं समन्तादन्वीक्ष्यानवलोकितवन्तो दैन्यवन्तो देवीमवापुः। वसुमती तु निखिलसैन्यक्षतिं राज्ञोऽदृश्यत्वं चाकर्ण्योद्विग्ना शोकसागरमग्ना रमणानुगमने मतिं व्यधत्त। कल्याणि भूरमणमरणमनिश्चितं किं च दैवज्ञकथितो मथितोद्धतारातिः सार्वभौमोऽभिरामो भविता सुकुमारः कुमारस्त्वदुदरे वसति तस्मादद्य तव मरणमनुचितमिति भूषितभाषितैरमात्यपुरोहितैरनुनीयमानया तया क्षणं क्षणहीनया तूष्णीमस्थायि। अथार्धरात्रे निद्रानिलीढनेत्रे परिजने विजने शोकपारावारमपारमुत्तर्तुमशक्नुवती सेनानिवेशदेशं निःशब्दलेशं शनैरतिक्रम्य यस्मिन्रथस्य संसक्ततया तदानयनपलायनश्रान्ता गन्तुमक्षमा क्षमापतिरथ्याः पथ्याकुलाः पूर्वमातिष्ठंस्तस्य निकटवटतरोः शाखायां मृतिरेखायामिव क्वचिदुत्तरीयार्धेन बन्धनं मृतिसाधनं विरच्य मर्तुकामा वाङ्माधुरीविरसीकृतकलकण्ठा साश्रुकण्ठा व्यलपत्। लावण्योपमितपुष्पसायक भूनायक भवानेको भाविन्यपि जन्मनि वल्लभो भवत्विति। तदाकर्ण्य नीहारकरकिरणनिकरसंपर्कलब्धावबोधो मागधोऽगाधरुधिरविक्षरणनष्टचेष्टो देवीवाक्यमेव निश्चिन्वानस्तन्वानः

5. 8. आश्वास्य Mss.—5. 14. अनुनयमानया N.—

प्रियवचनानि शनैस्तामाह्वयत् । सा ससंभ्रममागत्यामन्दहृदयानन्दसंफुल्लवदनारविन्दा तमुपोषिताभ्यामिवानिमिषिताभ्यां लोचनाभ्यां संप्राप्य विकस्वरेण स्वरेण पुरोहितामात्यजनमुच्चैराहूय तेभ्यस्तमदर्शयत् । राजा निटिलतटचुम्बितनिजचरणाम्बुजैः प्रशंसितदैवमाहात्म्यैरमात्यैरभाणि । देव रथ्यचयः सारथ्यपगमे रथं रभसादरण्यमनयदिति । तत्र निहतसैनिकग्रामे संग्रामे मालवपतिनाराधितपुरारातिना प्रहितया गदया दयाहीनेन ताडितो मूर्छामागत्यात्र निशान्तपवनेन बोधितोऽभवमिति महीपतिरकथयत् । ततो विरचितमहेन मन्त्रिनिवहेन विरचितदैवानुकूल्येन कालेन शिबिरमानीयापनीताशेषशल्यो विकसितनिजाननारविन्दो राजा सहसा विरोपितव्रणोऽकारि । विरोधिदैवधिक्कृतपुरुषकारो दैन्यव्याप्ताकारो मगधाधिपतिरधिकाधिरमात्यसंमत्या मृदुभाषितया तया वसुमत्या मत्या च कलितया समबोधि । देव सकलस्य भूपालकुलस्य मध्ये तेजोवरिष्ठो गरिष्ठो भवानद्य वनमध्यं निवसतीति । जलबुद्बुदसमाना विराजमाना संपत्तडिल्लतेव सहसैवोदेति नश्यति च । तन्निखिलं दैवायत्तमेवावधार्य कार्यम् । किं च पुरा हरिश्चन्द्ररामचन्द्रमुख्या असंख्या महेन्द्रा ऐश्वर्योपमितमहेन्द्रा दैवतन्त्रं दुःखयन्त्रं सम्यगनुभूय पश्चादनेककालं निजराज्यमकुर्वन् । तद्वद्देव भवान्भविष्यति कंचन कालं विरचितदैवसमाधिर्गताधिस्तिष्ठतु तावदिति । ततः सकलसैन्यसमन्वितो राजहंसस्तपोविभ्राजमानं वामदेवनामानं तपोधनं निजाभिलाषावाप्तिसाधनं जगाम । तं प्रणम्य तेन कृतातिथ्यस्तस्मै कथितकथ्यस्तदाश्रमे दूरीकृतश्रमे कंचन कालमुषित्वा निजराज्याभिलाषी मितभाषी सोमकुलावतंसो राजहंसो मुनिमभा-

6. 2. लोचनाभ्याम् om. N.—6. 3. सत्याप्य or सत्वाप्य N.—6. 18. निजकार्यम् N.—

षत । भगवन् मानसारः प्रबलेन दैवबलेन मां निर्जित्य मद्भोग्यं राज्यमनुभवति । तदहमप्युग्रं तपो विरच्य तमरातिमुन्मूलयिष्यामि लोकशरण्येन भवत्कारुण्येनेति नियमवन्तं भवन्तं प्राप्नवामीति । ततस्त्रिकालज्ञस्तपोधनो राजानमवोचत् । सखे शरीरकार्श्यकारिणा तपसालम् । वसुमतीगर्भस्थः सकलरिपुकुलमर्दनो राजनन्दनो नूनं संभविष्यति । कंचन कालं तूष्णीमास्स्वेति । गगनचारिण्यापि वाण्या "सत्यमेतदिति तदैवावाचि । ततः संपूर्णगर्भदिवसा वसुमती सुमुहूर्ते सकललक्षणलक्षितं सुतमसूत । ब्रह्मवर्चसेन तुलितवेधसं पुरोधसं पुरस्कृत्य कृत्यविन्महीपतिः कुमारं सुकुमारं जातसंस्कारेण बालालंकारेण च विराजमानं राजवाहननामानं व्यधत्त । तस्मिन्नेव काले सुमतिसुमन्त्रसुमित्रसुश्रुतानां मन्त्रिणां प्रमतिमित्रगुप्तमन्त्रगुप्तविश्रुताख्या महदभिख्याः सूनवो नवोद्यदिन्दुरुचश्चिरायुषः समजायन्त । राजवाहनो मन्त्रिपुत्रैरात्ममित्रैः सह बालकेलीरनुभवन्नवर्धत ।

अथ कदाचिदेकेन तापसेन रसेन राजलक्षणविराजितं कंचिन्नयनानन्दकरं सुकुमारं कुमारं राज्ञे समर्प्यावाचि । भूवल्लभ कुशसमिदानयनाय वनं गतेन मया काचिदशरण्या व्यक्तकार्पण्याश्रु मुञ्चन्ती वनिता विलोकिता । निर्जने वने किंनिमित्तं रुद्यते त्वयेति पृष्टा सा कररुहैरश्रु प्रमृज्य सगद्गदं मामवोचत् । मुने लावण्यजितपुष्पसायके मिथिलानायके कीर्तिव्यापृतसुधर्मणि निजसुहृदो मगधराजस्य सीमन्तिनीसीमन्तमहोत्सवाय पुत्रदारसमन्विते पुष्पपुरमुपेत्य कंचन कालमधिवसति समाराधितगिरिशो मालवाधीशो मगधराजं योद्धुमभ्यगात् । तत्र प्रख्यातयोरेतयोरसंख्ये संख्ये वर्त-

---

7. 6. वाचा N. instead of वाण्या°.—अवोचि Mss. here as well as 7. 15.—7. 22. संख्ये om. N.—

माने सुहृत्साहाय्यकं कुर्वाणो निजबले सति विधेये विदेहेश्वरो जयवता रिपुणाभिगृह्य कारुण्येन पुण्येन विसृष्टो हतावशेषेण शून्येन सैन्येन सह स्वपुरगमनमकरोत्। ततो वनमार्गेण दुर्गेण गच्छन्नधिकबलेन शबरबलेन रभसादभिहन्यमानो मूलबलाभिरक्षितावरोधः स महानिरोधः पलायिष्ट। तदीयार्भकयोर्ममयोर्धात्रीभावेन परिकल्पिताहं मद्दुहितापि तीव्रगतिं भूपतिमनुगन्तुमक्षमे अभूव। तत्र विवृतवदनः कोपि रूपी कोप इव व्याघ्रो मामाघ्रातुमागतवान्। भीताहमुदग्रपाणिः स्खलन्ती पर्यपतम्। मदीयपाणिभ्रष्टो बालकः कस्यापि कपिलाशवस्य क्रोडमभ्यलीयत। तच्छवाकर्षिणोमर्षिणो व्याघ्रस्य प्राणान्बाणो बाणासनयन्त्रमुक्तोपाहरत्। विलोलालको बालकोपि शबरैरादाय कुत्रचिदुपानीयत। कुमारमपरमुद्वहन्ती मद्दुहिता कुत्र गता न जाने। साहं मोहं गता केनापि कृपालुना वृष्णिपालेन स्वकुटीरमावेश्य विरोपितव्रणाभवम्। ततः स्वस्थीभूय भूयः क्ष्माभर्तुरन्तिकमुपातिष्ठासुरसहायतया दुहितुरनभिज्ञाततया च व्याकुलीभवामीत्यभिदधानैकाकिन्यपि स्वामिनं गमिष्यामीति सा तदैव निरगात्। अहमपि भवन्मित्रस्य विदेहनाथस्य विपन्निमित्तं विषादमनुभवंस्तदन्वयाङ्कुरं कुमारमन्विष्यंस्तदेकं चण्डिकामन्दिरं सुन्दरं प्रागाम्। तत्र संततमेवंविधविजयसिद्धये कुमारं देवतोपहारं करिष्यन्तः किराता महीरुहशाखावलम्बितमेनमसिलतया वा सैकततले खनननिक्षिप्तचरणं लक्षीकृत्य शितशरनिकरेण वानिकचरणैः पलायमानं कुक्कुरबालकैर्वा दंदशयित्वा संहनिष्याम इति भाषमाणा मया समभ्यभाष्यन्त। ननु किरातास्तमोघोरप्रचारे कान्तारे स्खलितपथः स्थविरभूसुरोहं मम पुत्रकं क्वचिच्छायायां निक्षिप्य मार्गान्वेषणाय किंचिदन्तरमग-

8. 18. विजय° om. N.—8. 21. दंशयित्वा N.—

स्थम् । स कुत्र गतः केन वा गृहीतः परीक्ष्यापि न वीक्ष्यते । तन्मुखालोकनेन विनानेकान्यहान्यतीतानि । किं करोमि क्व यामि भवद्भिर्न किमदर्शीति । द्विजोत्तम कश्चिदत्र तिष्ठति । किमेष तव नन्दनः । सत्यमेव । तदेनं गृहाणेत्युक्त्वा दैवानुकूल्येन मह्यं तं व्यतरन् । तेभ्यो दत्ताशीरहं बालकमङ्गीकृत्य शिशिरोदकादिनोपचारेणाश्वास्य निःशङ्कं भवदङ्कमानीतवानस्मि । एनमायुष्मन्तं पितृरूपो भवानभिरक्षतादिति । राजा सुहृदापन्निमित्तं शोकं तन्नन्दनविलोकनसुखेन किंचिद्दूरीकृत्य तमुपहारवर्मनाम्नाहूय राजवाहनमिव पुपोष । जनपातिरेकस्मिन्दिवसे तीर्थस्नानाय पक्कणनिकटमार्गेण गच्छन्नबलया कयाचिदुपलालितमनुपमशरीरं कुमारं कंचिदवलोक्य कुतूहलाकुलस्तामपृच्छत् । भामिनि रुचिरमूर्तिः सराजगुणसंपूर्तिरसावर्भको भवदन्वयसंभवो न भवति । कस्य नयनानन्दो निमित्तेन केन भवदधीनो जातः कथ्यतां याथातथ्येन त्वयेति । प्रणतया शबर्या सलीलमलापि । राजन् आत्मपल्लीसमीपे पदव्यां वर्तमानस्य मिथिलेश्वरस्य सर्वस्वमपहरति शबरसैन्ये मद्दयितेनापहृत्य कुमार एष मह्यमर्पितो व्यवर्धत । तदवधार्य कार्यज्ञो राजा मुनिकथितं द्वितीयं राजकुमारमेव निश्चित्य सामदानाभ्यां तामनुनीयापहारवर्मेत्याख्याय देव्यै वर्धयेति समर्पितवान् ।

कदाचिद्वामदेवशिष्यः सोमशर्मनामा कंचिदेकं बालकं राज्ञः पुरो निक्षिप्याभाषत । देव रामतीर्थे स्नात्वा प्रत्यागच्छता मया काननावनौ वनितया कयापि धार्यमाणमेनमुज्ज्वलाकारं कुमारं विलोक्य सादरमभाणि । स्थविरे का त्वमेतस्मिन्नटवीमध्ये बालकमुद्वहन्ती किमर्थमायासेन भ्रमसीति । वृद्धयाप्यभाषि । मुनिवर कालयवननाम्नि द्वीपे कालगुप्तो नाम धनाढ्यो वैश्यवरः कश्चिदस्ति । तन्न-

न्दिनीं नयनानन्दकारिणीं सुवृत्तां नामैतस्माद्द्वीपादागतो मगधनाथमन्त्रिसंभवो रत्नोद्भवो नाम रमणीयगुणालयो भ्रान्तभूवलयो मनोहारी व्यवहार्युपयम्य सुवस्तुसंपदा श्वशुरेण संमानितोभूत्। कालक्रमेण नताङ्गी गर्भिणी जाता। ततः सोदरविलोकनकुतूहलेन रत्नोद्भवः कथंचिच्छ्वशुरमनुनीय चपललोचनया सह प्रवहणमारुह्य पुष्पपुरमभिप्रतस्थे। कल्लोलमालिकाभिहतः पोतः समुद्राम्भस्यमज्जत्। गर्भभरालसां तां ललनां धात्रीभावेन कल्पिताहं कराभ्यामुद्वहन्ती फलकमेकमधिरुह्य दैवगत्या तीरभूमिमगमम्। सुहृज्जनवृतो रत्नोद्भवस्तत्र निमग्नो वा केनाप्युपायेन तीरमगमद्वा न जानामि। क्लेशस्य परां काष्ठामधिगता सुवृत्तास्मिन्नटवीमध्ये सुतमसूत। प्रसववेदनया विचेतना सा प्रच्छायशीतले तरुतले निवसति। विजने वने स्थातुमशक्यतया जनपदगामिनं मार्गमन्वेष्टुमुद्युक्तया मया विवशायास्तस्याः समीपे बालकं निक्षिप्य गन्तुमनुचितमिति कुमारोप्यनायीति। एतस्मिन्नेव क्षणे वन्यो वारणः कश्चिददृश्यत। तं विलोक्य भीता सा बालकं निपात्य प्राद्रवत्। अहं समीपलतागुल्मे प्रविश्य परीक्षमाणोतिष्ठम्। निपतितं बालकं पल्लवकवलमिवाददति गजपतौ कण्ठीरवो भीमरवो महाग्रहेण न्यपतत्। भयाकुलेन दन्तावलेन झटिति वियति पात्यमानो बालको न्यपतत्। चिरायुष्यतयासन्नोन्नततरुशाखासमासीनेन वानरेण केनचित्पक्कफलमनीषया परिगृह्य फलेतरतया विततस्कन्धमूले निक्षिप्तोभूत्। सोपि मर्कटः क्वचिदगात्। बालकेन सत्त्वसंपन्नतया सकलक्लेशसहेनाभावि। केसरिणा करिणं निहत्य कुत्रचिदगामि। लतागृहान्निर्गतोहमपि तेजःपुञ्जं बालकं शनैरवनिरुहादवतार्य वनान्तरे वनितामन्विष्या-

10. 5. उपनीय N.—10. 9. केनोपायेन Mss.—10. 13. एकं बालकम् N.—10. 19. °फलबुद्ध्या N.—

विलोक्यैनमानीय गुरवे निवेद्य तन्निदेशेन भवन्निकटमानीतवानस्मीति। सर्वेषां सुहृदामेकदैवानुकूलदैवाभावेन महदाश्चर्यं बिभ्राणो राजा रत्नोद्भवः कथमभवदिति चिन्तयंस्तन्नन्दनं पुष्पोद्भवनामधेयं विधाय तदुदन्तं व्याख्याय सुश्रुताय विषादसंतोषावनुभवंस्तदनुजतनयं समर्पितवान्।

अन्येद्युः कंचन बालकमुरसि दधती वसुमती वल्लभमभिगता तेन कुत्रत्योयमिति पृष्टा समभाषत। राजन् अतीतायां रात्रौ काचन दिव्यवनिता मत्पुरतः कुमारकमेकं संस्थाप्य निद्रामुद्रितां मां विबोध्य विनीताब्रवीत्। देवि त्वन्मन्त्रिणो धर्मपालनन्दनस्य कामपालस्य वल्लभा यक्षकान्ताहं तारावली नाम नन्दिनी मणिभद्रस्य यक्षेश्वरानुमत्या मदात्मजमेतं भवत्तनुजस्याम्भोनिधिवलयवेष्टितक्षोणीमण्डलेश्वरस्य भाविनो विशुद्धयशोनिधे राजवाहनस्य परिचर्याकरणायानीतवत्यस्मि। त्वमेनं मनोजसंनिभं वर्धयेति। विस्मयविकसितनयनया मया सविनयं सत्कृता स्वक्षी यक्षी साप्यदृश्यतामयासीदिति। कामपालस्य यक्षकन्यासंगमे विस्मयमानमानसो राजहंसो रञ्जितमित्रं सुमित्रमाहूय तदीयभ्रातृपुत्रमर्थपालं विधाय तस्मै सर्वं वार्त्तादिकं व्याख्यायादात्।

ततः परस्मिन्दिवसे वामदेवान्तेवासी तदाश्रमवासी समाराधितदेवकीर्तिः कुमारमेकमवगमय्य नरपतिमवादीत्। देव तीर्थयात्राप्रसङ्गेन कावेरीतीरमागतोहं विलोलालकं बालकं निजोत्सङ्गतले निधाय रुदतीं स्थविरामेकां विलोक्यावोचम्। स्थविरे का त्वमयमर्भकः कस्य नयनानन्दकरः कान्तारं किमर्थमागता शोककारणं किमिति। सा करयुगेन बाष्पजलमुन्मृज्य निजशोकशङ्कु-

11. 6. अनुगता N.—11. 23. बाष्प° om. N. उन्मृड्य Mss.—

स्फोटनक्षममेव मामवलोक्य शोकहेतुमवोचत्। द्विजात्मज राजहंसमन्त्रिणः शितवर्मणः कनीयानात्मजः सत्यवर्मा तीर्थयात्राभिलाषेण देशमेनमागच्छत्। स कस्मिंश्चिदग्रहारे कालीं नामैकस्य भूसुरस्य नन्दिनीं विवाह्य तस्या अनपत्यतया गौरीं नाम तद्भगिनीं काञ्चनकान्तिं परिणीय तस्यामेकं तनयमलभत। काली सासूयमेकदा धात्र्या मया सह बालमेनमेकेन मिषेणानीय तटिन्यामेतस्यामक्षिपत्। करेणैकेन बालमुद्धृत्यापरेण प्लवमाना नदीवेगागतस्य कस्यचित्तरोः शाखामवलम्ब्य तत्र शिशुं निधाय नदीवेगेनोह्यमाना केनचित्तरुलग्नेन कालभोगिनाहमदंशि। मदवलम्बीभूतो भूरुहोयमस्मिन्देशे तीरमगमत्। गरलस्योद्दीपनतया मयि मृतायामरण्ये कश्चन शरण्यो नास्तीति मया शोच्यत इति। ततो विषमविषज्वालावलीढावयवा सा धरणीतले न्यपतत्। दयाविष्टोहं मन्त्रबलेन विषव्यवस्थामपनेतुमक्षमः समीपकुञ्जेष्वौषधविशेषमन्विष्य प्रत्यागतो व्युत्क्रान्तजीवितां तां व्यलोकयम्। तदनु तस्याः पावकसंस्कारं विरच्य शोकाकुलचेता बालमेनमगतिमादाय सत्यवर्मवृत्तान्तश्रवणवेलायां तन्निवासाग्रहारनामधेयस्याश्रुततया तदन्वेषणमशक्यमित्यालोच्य भवदमात्यतनयस्य भवानेवाभिरक्षितेति भवन्तमेनमनयमिति तन्निशम्य सत्यवर्मस्थितेः सम्यगनिश्चिततया खिन्नमानसो नरपतिः सुमतये मन्त्रिणे सोमदत्तं नाम तदनुजतनयमर्पितवान्। सोपि सोदरमागतमिव मन्यमानो विशेषेण पुपोष।

एवं मिलितेन कुमारमण्डलेन बालकेलीरनुभवन्नधिरूढानेकवाहनो राजवाहनोनुक्रमेण चौलोपनयनादिसंस्कारजातमलभत। ततः सकललिपिज्ञानं निखिलदेशीयभाषापाण्डित्यं षडङ्गसहितवेद-

समुदायकोविदत्वं काव्यनाटकाख्यानकाख्यायिकेतिहासचित्रकथासहितपुराणगणनैपुण्यं धर्मशब्दज्योतिस्तर्कमीमांसादिसमस्तशास्त्रचातुर्यं कौटिल्यकामन्दकीयादिनीतिपटलकौशलं वीणाद्यशेषवाद्यदाक्ष्यं संगीतसाहित्यहारित्वं मणिमन्त्रौषधादिमायाप्रपञ्चचुञ्चुत्वं मातङ्गतुरङ्गादिवाहनारोहणपाटवं विविधायुधप्रयोगचणत्वं चौर्यदुरोदरादिकपटकलाप्रौढत्वं च तत्तदाचार्येभ्यः सम्यग्लब्ध्वा यौवनेन विलसन्तं कृत्येष्वनलसं कुमारनिकरं निरीक्ष्य महीवल्लभः सोहं शत्रुजनदुर्लभ इति परमानन्दमविन्दत ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते कुमारोत्पत्तिर्नाम प्रथम उच्छ्वासः ॥

अथैकदा वामदेवः सकलकलाकुशलेन कुसुमसायकसंशयितसौन्दर्येण कल्पितसोदर्येण साहसापहसितकुमारेण सुकुमारेण जयध्वजातपवारणकुलिशाङ्कितकरेण कुमारनिकरेण परिवेष्टितं राजानमानतशिरसं समभिगम्य तेन तां कृतां परिचर्यामङ्गीकृत्य निजचरणकमलयुगलगलन्मधुकरायमाणकाकपक्षं विदलिष्यमाणविपक्षं कुमारचयं गाढमालिङ्ग्य मितसत्यवाक्येन विहिताशीरभ्यभाषत। भूवल्लभ भवदीयमनोरथफलमिव समृद्धलावण्यं तारुण्यं नुतमित्रो भवत्पुत्रोनुभवति। सहचरसमेतस्य नूनमेतस्य दिग्विजयारम्भसमय एषः। तदस्य सकलक्लेशसहस्य राजवाहनस्य दिग्विजयप्रयाणं क्रियतामिति। कुमारा माराभिरामा रामाद्यपौरुषा रुषाभस्मीकृतारयो रयोपहासि-

13. 13. निजचरणगलन्म° N.—

ākhyānaka like Mahābhārata
ākhyāyikā like this, or Kadamban

तत्समीरणा रणाभियानेन यानेनाभ्युदयाशंसं राजानमकार्षुः। तत्साचिव्यमितरेषां विधाय समुचितां बुद्धिमुपदिश्य शुभे मुहूर्ते सपरिवारं कुमारं विजयाय विससर्ज। राजवाहनो मङ्गलसूचकं शुभशकुनं विलोकयन्देशं कंचिदतिक्रम्य विन्ध्याटवीमध्यमविशत्। तत्र हेतिहतिकिणाङ्कं कालायसकर्कशकायं यज्ञोपवीतेनानुमेयविप्रभावं व्यक्तकिरातप्रभावं लोचनपरुषं कमपि पुरुषं ददर्श। तेन विहितपूजनो राजवाहनोभ्यभाषत। ननु मानव जनसङ्गरहिते मृगहिते घोरप्रचारे कान्तारे विन्ध्याटवीमध्ये भवानेकाकी किमिति निवसति भवदंसोपनीतं यज्ञोपवीतं भूसुरभावं द्योतयति हेतिहतिभिः किरातरीतिरनुमीयते कथय किमेतदिति। तेजोमयोयं मानुषमात्रपौरुषो नूनं न भवतीति मत्वा स पुरुषस्तद्वयस्यमुखान्नामजनने विज्ञाय तस्मै निजवृत्तान्तमकथयत्। राजनन्दन केचिदस्यामटव्यां वेदादिविद्याभ्यासमपहाय, निजकुलाचारं दूरीकृत्य, सत्यशौचादिधर्मव्रातं परिहृत्य, किल्बिषमन्विष्यन्तः पुलिन्दपुरोगमास्तदन्नमुपभुञ्जाना बहवो ब्राह्मणब्रुवा निवसन्ति। तेषु कस्यचित्पुत्रो निन्दापात्रचारित्रो मातङ्गो नामाहं सह किरातबलेन जनपदं प्रविश्य ग्रामेषु धनिनः स्त्रीबालसहितानानीय बन्धने निधाय तेषां सकलधनमपहरन्नुद्धृत्य वीतदयो व्यचरम्। कदाचिदेकस्मिन्कान्तारे मदीयसहचरगणेन जिघांस्यमानं भूसुरमेकमवलोक्य दयायत्तचित्तोवोचम्। ननु पापा, न हन्तव्यो ब्राह्मण इति। ते रोषारुणनयना मां बहुधा निरभर्त्सयन्। तेषां भाषणपारुष्यमसहिष्णुरहमवनिसुररक्षणाय चिरं प्रयुध्य तैरभिहतो गतजीवितोभवम्। ततः प्रेतपुरीमुपेत्य तत्र देहधारिभिः पुरुषैः परिवेष्टितं सभामध्ये रत्नखचितसिंहासनासीनं शमनं विलोक्य तस्मै

14. 19. अब्रवम् instead of अवोचम् N.—

दण्डप्रणाममकरवम् । सोपि मामवेक्ष्य चित्रगुप्तं नाम निजामात्यमाहूय तमवोचत् । सचिव नैषोमुष्य मृत्युसमयः । निन्दितचरितोप्ययं महीसुरनिमित्तं गतजीवितोभूत् । इतः प्रभृति विगलितकल्मषस्यास्य पुण्यकर्मकरणे रुचिरुदेष्यति । पापिष्ठैरनुभूयमानमत्र यातनाविशेषं विलोक्य पुनरपि पूर्वशरीरमनेन गम्यतामिति । चित्रगुप्तोपि तत्रतत्र संतप्तष्वायस्तम्भेषु बध्यमानानत्युष्णीकृते विततशरावतैले क्षिप्यमाणांल्लगुडैर्जर्जरीकृतावयवान्निशितटङ्कैः परितक्ष्यमाणानपि दर्शयित्वा पुण्यबुद्धिमुपदिश्य माममुञ्चत् । तदेव पूर्वशरीरमहं प्राप्तो महाटवीमध्ये शीतलोपचारं रचयता महीसुरेण परीक्ष्यमाणः शिलायां शयितः क्षणमतिष्ठम् । तदनु विदितोदन्तो मदीयबन्धुगणः सहसागत्य मन्दिरमानीय मामपक्रान्तव्रणमकरोत् । द्विजन्मा कृतज्ञो मह्यमक्षरशिक्षां विधाय विविधागमतन्त्रमाख्याय कल्मषक्षयकारणं सदाचारमुपदिश्य ज्ञानेक्षणगम्यमानस्य शशिखण्डशेखरस्य पूजाविधानमभिधाय पूजां मत्कृतामङ्गीकृत्य निरगात् । तदारभ्याहं किरातकृतसंसर्गं बन्धुकुलवर्गमुत्सृज्य सकललोकैकगुरुमिन्दुकलावतंसं चेतसि स्मरन्नस्मिन्कानने दूरीकृतकलङ्को वसामि । देव भवते विज्ञापनीयं रहस्यं किंचिदस्त्यागम्यतामिति । स वयस्यगणादपनीय रहसि पुनरेनमभाषत । राजन् अतीते निशान्ते गौरीपतिः स्वप्नसंनिहितो निद्रामुद्रितलोचनं विबोध्य प्रसन्नवदनकान्तिः प्रश्रयानतं मामवोचत् । मातङ्ग दण्डकारण्यान्तरालगामिन्यास्तटिन्यास्तीरभूमौ सिद्धसाध्याराध्यमानस्य स्फटिकलिङ्गस्य पश्चाददद्रिपतिकन्यापदपङ्क्तिचिह्नितस्याश्मनः सविधे

---

15. 5. N. om. पूर्वशरीरनेन....तदेव; evidently a mere clerical error.—15. 11. वंशबन्धुगणः N.—

विधेराननमिव बिलं विद्यते । तत्र निक्षिप्तं ताम्रशासनं विधातुरिव शासनं समादाय विधिं तदुपदिष्टं दिष्टविजयमिव विधाय पाताललोकाधीश्वरेण भवता भवितव्यम् । भवत्साहाय्यकरो राजकुमारोऽद्य श्वो वा समागमिष्यतीति । तदादेशानुगुणमेव भवदागमनमभूत् । साधनाभिलाषिणो मम तोषिणो रचय साहाय्यमिति । तथेति राजवाहनः साकं मातङ्गेन नमितोत्तमाङ्गेन विहायार्धरात्रे निद्रापरतन्त्रं मित्रगणं वनान्तरमवाप । तदनु तदनुचराः कल्ये साकल्येन राजकुमारमनवलोकयन्तो विषण्णहृदयास्तेषु तेषु वनेषु सम्यगन्विष्यानवेक्षमाणा एतदन्वेषणमनीषया देशान्तरं चरिष्णवोऽतिसहिष्णवो निश्चितपुनःसंगमसंकेतस्थानाः परस्परं वियुज्य ययुः ।

लोकैकवीरेण कुमारेण रक्ष्यमाणः संतुष्टान्तरङ्गो मातङ्गोऽपि बिलं शशिशेखरकथिताभिज्ञानपरिज्ञातं निःशङ्कं प्रविश्य गृहीतताम्रशासनो रसातलं पथा तेनैवोपेत्य तत्र कस्यचित्पत्तनस्य निकटे केलीकाननकासारस्य विगतसारसस्य समीपे नानाविधेन शासनविधानोपपादितेन हविषा होमं विरच्य प्रत्यूहपरिहारिणि सविस्मयं विलोकयति राजवाहने समिदाज्यसमुज्ज्वलिते ज्वलने पुण्यगेहं देहं मन्त्रपूर्वकमाहुतीकृत्य तडित्समानकान्तिं दिव्यां तनुमलभत । तदनु मणिमयमण्डनमण्डलमण्डिता सकललोकललनाकुलललामभूता कन्यका काचन विनीतानेकसखीजनानुगम्यमाना कलहंसगत्या शनैरागत्यावनिसुरोत्तमाय मणिमेकमुज्ज्वलाकारमुपायनीकृत्य तेन का त्वमिति पृष्टा सोत्कण्ठा कलकण्ठस्वनेन मन्दमन्दमुदञ्जलिरभाषत । भूसुरोत्तम अहमसुरोत्तमनन्दिनी कालिन्दी नाम । मम पि-

16. 1. For निक्षिप्तं N. substitutes दैवस्य शिल्पं and omits the second शासनम्.—16. 6. मातङ्गेन सताम् N.—16 13. पथा om. N.—

तास्य लोकस्य शासिता महानुभावो निजपराक्रमासहिष्णुना विष्णुना दूरीकृतामरे समरे यमनगरातिथिरकारि । तद्वियोगशोकसागरमग्नां मामवेक्ष्य कोपि कारुणिकः सिद्धतापसोभाषत । बाले कश्चिद्दिव्यदेहधारी मानवो नवो वल्लभस्तव भूत्वा सकलरसातलं पालयिष्यतीति । तदादेशं निशम्य घनोन्मुखी चातकी वर्षागमनमिव तवालोकनकाङ्क्षिणी चिरमतिष्ठम् । मन्मनोरथफलायमानं भवदागमनमवगम्य मद्राज्यावलम्बभूतामात्यानुमत्या मदनानुकृतसारथ्येन मनसा भवन्तमागच्छम् । लोकस्यास्य राज्यलक्ष्मीमङ्गीकृत्य मां तत्सपत्नीं करोतु भवानिति । मातङ्गोपि राजवाहनानुमत्या तां तरुणीं परिणीय दिव्याङ्गनालाभेन हृष्टतरो रसातलराज्यमुररीकृत्य परमानन्दमाससाद ।

वञ्चयित्वा वयस्यगणं समागतो राजवाहनस्तदवलोकनकौतूहलेन भुवं गमिष्णुः कालिन्दीदत्तं क्षुत्पिपासादिक्लेशनाशनं मणिं साहाय्यकरणसंतुष्टान्मातङ्गाल्लब्ध्वा कंचनाध्वानमनुवर्तमानं तं विसृज्य बिलपथेन तेन निर्ययौ । तत्र च मित्रगणमनवलोक्य भुवं बभ्राम । भ्रमंश्च विशालोपशल्ये कमप्याक्रीडमासाद्य तत्र विशश्रमिषुरान्दोलिकारूढं रमणीसहितमाप्तजनपरिवृतमुद्याने समागतमेकं पुरुषमपश्यत् । सोपि परमानन्देन पल्लवितचेता विकसितवदनारविन्दो मम स्वामी सोमकुलावतंसो विशुद्धयशोनिधी राजवाहन एष महाभाग्यतयाकाण्ड एवास्य पादमूलं गतवानस्मि संप्रति महान्नयनोत्सवो जात इति ससंभ्रममान्दोलिकाया अवतीर्य सरभसपदविन्यासविलासिहर्षोत्कर्षचरितः त्रिचतुरपदा-

---

17. 5. घनशब्दोन्मुखी N.—

न्युद्गतस्य चरणकमलयुगलं गलदुल्लसन्मल्लिकावलयेन मौलिना पस्पर्श। प्रमोदाश्रुपूर्णो राजा पुलकिताङ्गं तं गाढमालिङ्ग्य अये सौम्य सोमदत्त इति व्याजहार। ततः कस्यापि पुंनागभूरुहस्य प्रच्छायशीतले तले संविष्टेन मनुजनाथेन सप्रणयमभाणि। सखे कालमेतावन्तं देशे कस्मिन्प्रकारेण केनास्थायि भवता संप्रति कुत्र गम्यते तरुणी केयमेषः परिजनः संपादितः कथं कथयेति। सोपि मित्रसंदर्शनव्यतिकरापगतचिन्ताज्वरातिशयो मुकुलितकरकमलः सविनयमात्मीयप्रचारप्रकारमवोचत्॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते द्विजोपकृतिर्नाम द्वितीय उच्छ्वासः॥

देव भवच्चरणकमलसेवाभिलाषी भूतोहं भ्रमन्नेकस्यां वनावनौ पिपासाकुलो लतापरिवृतशीतलनदसलिलं पिबन्नुज्ज्वलाकारं रत्नं तत्रैकमद्राक्षम्। तदादाय गत्वा च कंचनाध्वानमतिक्रम्याम्बरमणेरत्युष्णतया गन्तुमक्षमो वनेस्मिन्नेव किमपि देवायतनं प्रविष्टो दीनाननं बहुतनयसमेतं स्थविरं महीसुरमेकमवलोक्य कुशलमुदितदयोहमपृच्छम्। कार्पण्यविवर्णवदनो महदाशापूर्णमानसोवोचदग्रजन्मा। महाभाग सुतानेतान्मातृहीनाननेकैरुपायै रक्षन्निदानीमस्मिन्कुदेशे भैक्षं संपाद्य दददेतेभ्यो वसामि शिवालयेस्मिन्निति। भूदेव एतत्कटकाधिपती राजा कस्य देशस्य किंनामधेयः किमत्रागमनकारणमस्येति पृष्टोभाषत महीसुरः। सौम्य मत्तकालो नाम

लाटेश्वरो देशस्यास्य पालयितुर्वीरकेतोस्तनयां वामलोचनां नाम तरुणीरत्नमसमानलावण्यं श्रावंश्रावमवधूतदुहितृप्रार्थनस्य तस्य पाटलीं नाम्ना नगरीमरौत्सीत्। वीरकेतुरपि भीतो महदुपायनमिव तनयां मत्तकालायादात्। तरुणीलाभहृष्टचेता लाटपतिः परिणेया निजपुर एवेति निश्चित्य गच्छन्निजदेशं प्रति संप्रति मृगयादरेणात्र वने सैन्यवासमकारयत्। कन्यासारणे नियुक्तो मानपालो नाम वीरकेतुमन्त्री मानधनश्चतुरङ्गबलसमन्वितोन्यत्र रचितशिबिरस्तन्निजनाथावमानखिन्नमानसोन्तर्बिभेदेति। विप्रोसौ बहुतनयो विद्वान्निर्धनः स्थविरश्च दानयोग्य इति तस्मै करुणापूर्णमना रत्नमदाम्। परमाह्लादविकसिताननोभिहितानेकाशीः कुत्रचिदग्रजन्मा जगाम। अध्वश्रमखिन्नेन मया तत्र निरवेशि निद्रासुखम्। तदनु पश्चान्निगडितबाहुयुगलः स भूसुरः कशाघातचिह्नितगात्रोनेकैर्नैस्त्रिंशिकैरनुयातोभ्येत्य मामसौ दस्युरित्यदर्शयत्। परित्यक्तभूसुरा राजभटा रत्नावाप्तिप्रकारं मदुक्तमनाकर्ण्य भयरहितं मां गाढं नियम्य रज्जुभिरानीय कारागारमेते तव सखाय इति निगडितान्कांश्चिन्निर्दिष्टवन्तो मामपि निगडितचरणयुगलमकार्षुः। किंकर्तव्यतामूढेन निराशक्लेशानुभवेनावाचि मया। ननु पुरुषा वीर्यपरुषा निमित्तेन केन निर्विशथ कारावासदुःखं दुस्तरम्। यूयं वयस्या इति निर्दिष्टमेतैः किमिदमिति। तथाविधं मामवेक्ष्य भूसुरान्मया श्रुतं लाटपतिवृत्तान्तं व्याख्याय चौरवीराः पुनरवोचन्। महाभाग वीरकेतुमन्त्रिणो मानपालस्य किंकरा वयं तदाज्ञया लाटे-

---

19. 3. नाम्ना om. N.—19. 6. कन्यासारेण Mss. But a locative is required on account of नियुक्तः.—19. 12. निगळितबाहु° Mss. 19. 17. अवोचि Mss.

श्वरमारणाय रात्रौ सुरुङ्गाद्वारेण तदगारं प्रविश्य तत्र राजाभावेन विषण्णा बहुधनमपहृत्य महाटवीं प्राविशाम । अपरेद्युश्च पदान्वेषिणो राजानुचरा बहवोभ्येत्य धृतधनचयानस्मान्परितः परिवृत्य दृढतरं बद्ध्वा निकटमानीय समस्तवस्तुशोधनवेलायामेकस्यानर्घ्यरत्नस्याभावेनास्मद्वधाय माणिक्यादानायास्मान्किलाशृङ्खलयन्निति । श्रुतरत्नरत्नावलोकनस्थानोहमिदं तदेव माणिक्यमिति निश्चित्य भूदेवदाननिमित्तां दुरवस्थामात्मनो जन्म नामधेयं युष्मदन्वेषणपर्यटनप्रकारं चाभाष्य समयोचितैः संलापैर्मैत्रीमकार्षम् । ततोर्धरात्रे तेषां मम च शृङ्खलाबन्धनं निर्भिद्य तैरनुगम्यमानो निद्रितस्य द्वाःस्थगणस्यायुधजालमादाय पुररक्षान्पुरतोभिमुखागतान्पटुपराक्रमलीलयाभिद्राव्य मानपालशिबिरं प्राविशम् । मानपालो निजकिंकरेभ्यो मम कुलाभिमानवृत्तान्तं तत्कालीनविक्रमं च निशम्य मामार्चयत् । परेद्युर्मत्तकालेन प्रेषिताः केचन पुरुषा मानपालमुपेत्य मन्त्रिन् मदीयराजमन्दिरे सुरुङ्गया बहुधनमपहृत्य चौरवीरा भवदीयकटकं प्राविशंस्तानर्पय नोचेन्महाननर्थः संभविष्यतीति क्रूरतरं वाक्यमब्रुवन् । तदाकर्ण्य रोषारुणितनेत्रो मन्त्री लाटपतिः कः तेन मैत्री का पुनरस्य वराकस्य सेवया किं लभ्यमिति तान्निरभर्त्सयत् । ते च मानपालेनोक्तं विप्रलापं मत्तकालाय तथैवाकथयन् । कुपितोपि लाटपतिर्दोर्वीर्यगर्वेणाल्पसैनिकसमेतो योद्धुमभ्यगात् । पूर्वमेव कृतरणनिश्चयो मानी मानपालः संनद्धयोधो योद्धुकामो भूत्वा निःशङ्कं निरगात् । अहमपि सबहुमानं मन्त्रिदत्तानि बहुलतुरंगमोपेतं चतुरसारथिं रथं च दृढतरं कवचं मदनुरूपं चापं

---

20. 4. रत्नस्य om. N.—20. 18. च om. N.—20. 20. युद्धकामः N.—

च विविधबाणपूर्णं तूणीरद्वयं समुचितान्यायुधानि गृहीत्वा युद्धसंनद्धो मदीयबलविश्वासेन रिपूद्धरणोद्युक्तं मन्त्रिणमन्वगाम् । परस्परमत्सरेण तुमुलसंगरकरमुभयसैन्यमतिक्रम्य समुल्लसद्भुजाटोपेन बाणवर्षं तदङ्गे विमुञ्चन्नरातीन्प्राहरम् । ततोतिरयतुरंगमं मद्रथं तन्निकटं नीत्वा शीघ्रलङ्घनोपेततदीयरथोहमरातेः शिरःकर्तनमकार्षम् । तस्मिन्निपतिते तदावशिष्टसैनिकेषु पलायितेषु नानाविधहयगजादिवस्तुजातमादाय परमानन्दसंनतो मन्त्री ममानेकविधां संभावनामकार्षीत् । मानपालप्रेषितात्तदनुचरादेनमखिलमुदन्तजातमाकर्ण्य संतुष्टमना राजाभ्युद्गतो मदीयपराक्रमे विस्मयमानः समहोत्सवममात्यबान्धवानुमत्या शुभदिने निजतनयां मह्यमदात् । ततो यौवराज्याभिषिक्तोहमनुदिनमाराधितमहीपालचित्तो वामलोचनयानया सह नानाविधसौख्यमनुभवन्भवद्विरहवेदनाशल्यवैकल्यहृदयः सिद्धादेशेन सुहृज्जनावलोकनफलप्रदेशं महाकालनिवासिनः परमेश्वरस्याराधनायाद्य पत्नीसमेतः समागतोस्मि । भक्तवत्सलस्य गौरीपतेः कारुण्येन भवत्पादारविन्दसंदर्शनानन्दसंदोहो मया लब्ध इति ।

तन्निशम्याभिनन्दितपराक्रमो राजवाहनस्तन्निरपराधदण्डे दैवमुपालभ्य तस्मै क्रमेणात्मचरितं कथयामास । तस्मिन्नवसरे पुरतः पुष्पोद्भवं विलोक्य ससंभ्रमं निजनिटिलतटस्पृष्टचरणाङ्गुलिमुदञ्जलिममुं गाढमालिङ्ग्यानन्दबाष्पसंकुलसंफुल्ललोचनः सौम्य सोमदत्तोयं स पुष्पोद्भव इति तस्मै तं दर्शयामास । तौ च चिरविरहदुःखमुत्सृज्यान्योन्यालिङ्गनसुखमन्वभूताम् । ततस्तस्यैव महीरुहस्य च्छायायामुपविश्य राजा समभाषत । वयस्य भूसुरकार्यकारि-

21. 15. तत्पदारविन्द° N.—

ण्णुरहं मित्रगणो विदितार्थः सर्वथान्तरायं करिष्यतीति निद्रितान्भवतः परित्यज्य निरगाम् । तदनु प्रबुद्धो वयस्यवर्गः किमिति निश्चित्य मदन्वेषणाय कुत्र गतवान् । भवानेकाकी कुत्र गतइति । सोपि ललाटतटचुम्बदञ्जलिपुटः सविनयमलपत् ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते सोमदत्तचरितं नाम तृतीय उच्छ्वासः ॥

देव महीसुरोपकारायैव देवो गतवानिति निश्चित्यापि देवेन गन्तव्यं देशं निर्णेतुमशक्नुवानो मित्रगणः परस्परं वियुज्य दिक्षु देवमन्वेष्टुमगच्छत् । अहमपि देवस्यान्वेषणाय महीमटन्कदाचिदम्बरमध्यगतस्याम्बरमणेः किरणमसहिष्णुरेकस्य गिरितटमहीरुहस्य प्रच्छायशीतले तले क्षणमुपाविशम् । मम पुरोभागे दिनमध्यसंकुचितसर्वावयवां कूर्माकृतिं मानुषच्छायां निरीक्ष्योन्मुखो गगनतलान्महारयेण पतन्तं पुरुषं कंचिदन्तराल एव दयोपनतहृदयोहमवलम्ब्य शनैरवनितले निक्षिप्य दूरापातवीतसंज्ञं तं शिशिरोपचारेण विबोध्य शोकातिरेकेणोद्गतबाष्पलोचनं तं भृगुपतनकारणमपृच्छम् । सोपि कररुहैरश्रुकणानपनयन्नभाषत । सौम्य मगधाधिनाथामात्यस्य पद्मोद्भवस्यात्मसंभवो रत्नोद्भवो नामाहम् । बाणिजरूपेण कालयवनद्वीपमुपेत्य कामपि बणिक्कन्यकां परिणीय तया सह प्रत्यागच्छन्नम्बुधौ तीरस्यानातिदूर एव प्रवहणस्य भग्नतया सर्वेषु निमग्नेषु कथं

22. 12. सूर्याकृतिं मानुष° Bw.

कथमपि दैवानुकूल्येन तीरभूमिमभिगम्य निजाङ्गनावियोगदुःखार्णवे प्लवमानः कस्यापि सिद्धतापसस्यादेशादरेण षोडशहायनानि कथंचिन्नीत्वा दुःखस्य पारमनवेक्षमाणो गिरिपतनमकार्षमिति ।

तस्मिन्नेवावसरे किमपि नारीकूजितमश्रावि । न खलु समुचितमिदं यत्सिद्धादिष्टे पतितनयमिलने विरहमसहिष्णुर्वैश्वानरं विशसीति । तन्निशम्य मनोविदितजनकभावं तमवादिषम् । तात भवते विज्ञापनीयानि बहूनि सन्ति । भवतु पश्चादखिलमाख्यातव्यम् । अधुना नारीकूजितमनुपेक्षणीयं मया । क्षणमात्रमत्र भवता स्थीयतामिति । तदनु सोऽहं त्वरया किंचिदन्तरमगमम् । तत्र पुरतो भयंकरज्वालाकुलहुतभुगवगाहनसाहसिकां मुकुलिताञ्जलिपुटां वनितां कांचिदवलोक्य ससंभ्रममनलादपनीय कूजन्त्या वृद्धया सह मत्पितुरभ्यर्णमभिगमय्य स्थविरामवोचम् । वृद्धे भवत्यौ कुत्रत्ये कान्तारे निमित्तेन केन दुरवस्थानुभूयते कथ्यतामिति । सा सगद्गदमवादीत् । पुत्र कालयवनद्वीपे कालगुप्तनाम्नो बणिजः कस्यचिदेषा सुता सुवृत्ता नाम रत्नोद्भवेन निजकान्तेनागच्छन्ती जलधौ मग्ने प्रवहणे निजधात्र्या मया सह फलकमेकमवलम्ब्य दैवयोगेन कूलमुपेतासन्नप्रसवसमया कस्यांचिदटव्यामात्मजमसूत । मम तु मन्दभाग्यतया बाले वनमातङ्गेन गृहीते मद्द्वितीया परिभ्रमन्ती षोडशवर्षानन्तरं भर्तृपुत्रसंगमो भविष्यतीति सिद्धवाक्यविश्वासादेकस्मिन्पुण्याश्रमे तावन्तं समयं नीत्वा शोकमपारं सोढुमक्षमा समुज्ज्वालिते वैश्वानरे शरीरमाहुतीकर्तुमद्युक्तासीदिति । तदाकर्ण्य निजजननीं ज्ञात्वा तामहं दण्डवत्प्रणम्य तस्यै मदुदन्तमखिलमाख्याय धात्रीभाषणफुल्लवदनं विस्मयविकसिताक्षं जनकमदर्शयम् । पितरौ तौ साभिज्ञानमन्योन्यं ज्ञात्वा मुदितान्तरात्मानौ विनीतं मामा-

नन्दाश्रुवर्षेणाभिषिच्य गाढमाश्लिष्य शिरस्युपाघ्राय कस्यांचिन्महीरुहच्छायायामुपाविशताम् । कथं निवसति महीवल्लभो राजहंस इति जनकेन पृष्टोऽहं तस्य राज्यच्युतिं त्वदीयजननं सकलकुमारावाप्तिं तव दिग्विजयारम्भं भवतो मातङ्गानुयानमस्माकं युष्मदन्वेषणकारणं सकलमभ्यधाम् । ततस्तौ कस्यचिदाश्रमे मुनेरस्थापयम् । ततो देवस्यान्वेषणपरायणोऽहमखिलकार्यनिमित्तं वित्तं निश्चित्य भवदनुग्रहाल्लब्धस्य साधकत्वस्य साहाय्यकरणदक्षं शिष्यगणं निष्पाद्य विन्ध्यवनमध्ये पुरातनपत्तनस्थानान्युपेत्य विविधनिधिसूचकानां महीरुहाणामधो निक्षिप्तान्वसुपूर्णान्कलशान्सिद्धाञ्जनेन ज्ञात्वा रक्षिषु परितः स्थितेषु खननसाधनैरुत्पाट्य दीनारानसङ्ख्यान्राशीकृत्य तत्कालागतमनतिदूरे निवेशितं वणिक्कटकं कंचिदभ्येत्य तत्र बलिनो बलीवर्दान्गोणीश्च क्रीत्वान्यद्रव्यमिषेण वसु तद्गोणीसंचितं तैरुह्यमानं शनैः कटकमनयम् । तदधिकारिणा चन्द्रपालेन केनचिद्वणिक्पुत्रेण विरचितसौहृदोऽहममुनैव साकमुज्जयिनीमुपाविशम् । मत्पितरावपि तां पुरीमभिगमय्य सकलगुणनिलयेन बन्धुपालनाम्ना चन्द्रपालजनकेन नीयमानो मालवनाथदर्शनं विधाय तदनुमत्या गूढवसतिमकरवम् । ततः काननभूमिषु भवन्तमन्वेष्टुमुद्युक्तं मां परममित्रं बन्धुपालो निशम्यावदत् । सकलं धरणीतलमपारमन्वेष्टुमक्षमो भवान्मनोग्लानिं विहाय तूष्णीं तिष्ठतु । भवन्नायकालोकनकारणं शुभशकुनं निरीक्ष्य कथयिष्यामीति । तल्लपितामृताश्वासितहृदयोऽहमनुदिनं तदुपकण्ठवर्ती कदाचिदिन्दुमुखीं नवयौवनावलीढावयवां नयनचन्द्रिकां बालचन्द्रिकां नाम

---

24. 3. राज्यच्युत्पत्तिम् N.—24. 6. °निमित्तचिंत्यम् B^w. 24 10. पुरतः स्थितेषु N.—

तरुणीरत्नं वणिङ्मन्दिरलक्ष्मीं मूर्तामिवावलोक्य तदीयलावण्यावधूतधीरभावो लतान्तबाणबाणलक्ष्यतामयासिषम् । चकितबालकुरङ्गलोचना सापि कुसुमसायकसायकायमानेन कटाक्षवीक्षणेन मामसकृन्निरीक्ष्य मन्दमारुतान्दोलितलतेवाकम्पत । मनसाभिमुखैश्च समाकुञ्चितै रागलज्जान्तरालवर्तिभिः साकूतवर्तिभिरीक्षणविशेषैर्निजमनोवृत्तिमकथयत् । चतुरगूढचेष्टाभिरस्या मनोनुरागं सम्यग्ज्ञात्वा सुखसंगमोपायमचिन्तयम् । अन्यदा बन्धुपालः शकुनैर्भवद्गतिं प्रेक्षिष्यमाणः पुरोपान्तविहारवनं मया सहोपेत्य कस्मिंश्चिन्महीरुहे शकुन्तवचनानि शृण्वन्नतिष्ठत् । अहमुत्कलिकाविनोदपरायणो वनान्ते परिभ्रमन्सरोवरतीरे चिन्ताक्रान्तचित्तां दीनवदनां मन्मनोरथैकभूमिं बालचन्द्रिकां व्यलोकयम् । तस्याः ससंभ्रमप्रेमलज्जाकौतुकमनोरमं लीलाविलोकनसुखमनुभवन्सुदत्या वदनारविन्दे विषण्णभावं मदनकृदनखेदानुभूतं ज्ञात्वा तन्निमित्तं ज्ञास्यंल्लीलया तदुपकण्ठमुपेत्यावोचम् । सुमुखि तव मुखारविन्दस्य दैन्यकारणं कथयेति । सा रहस्यसंजातविश्रम्भतया विहाय लज्जाभये शनैरभाषत । सौम्य मानसारो मालवाधीशो वार्द्धकस्य प्रबलतया निजनन्दनं दर्पसारमुज्जयिन्यामभ्यषिञ्चत् । स कुमारः सप्तसागरपर्यन्तं महीमण्डलं पालयिष्यन्निजपैतृष्वस्रीयावुद्दण्डकर्माणौ चण्डवर्मदारुवर्माणौ धरणीभरणे नियुज्य तपश्चरणाय राजराजगिरिमभ्यगात् । राज्यं सर्वमसपत्नं शासति चण्डवर्मणि, दारुवर्मा मातुलाग्रजन्मनोः शासनमतिक्रम्य पारदार्यपरद्रव्यापहरणादिदुष्कर्म कुर्वाणो मन्मथसमानस्य भवतो लावण्यायत्तचित्तां मामेकदा विलोक्य कन्यादूषणदोषं दूरीकृत्य बलात्कारेण रन्तुमुद्युङ्क्ते तच्चिन्तया दैन्यमगच्छमिति ।

25. 2. N. om. °तामयासिषम्—मामस°.—25. 9. वनान्तरे N.—25. 14. अवोचिषम् Mss.—

X S. Earth divided in alternate portions of sea + land

तस्या मनोगतं मयि रागोद्रेकं मन्मनोरथसिद्ध्यन्तरायं च निशम्य बाष्पपूर्णलोचनामाश्वास्य दारुवर्मणो मारणोपायं च विचार्य वल्लभामवोचम् । तरुणि भवदभिलाषिणं दुष्टहृदयमेनं निहन्तुं मृदुरुपायः कश्चिन्मया चिन्त्यते । यक्षः कश्चिदधिष्ठाय बालचन्द्रिकां निवसति तदाकारसंपदाशाशृङ्खलितहृदयो यः संबन्धयोग्यः साहसिको रतिमन्दिरे तं यक्षं निर्जित्य तदेकसखीसमेतया मृगाक्ष्या संलापामृतसुखमनुभूय कुशली निर्गमिष्यति तेन चक्रवाकसंशयाकारपयोधरा विवाहनीयेति सिद्धेनैकेनावादीति पुरजनस्य पुरतो भवदीयैः सत्यवाक्यैर्जनैरसकृत्कथनीयम् । तदनु दारुवर्मा वाक्यानीत्थंविधानि श्रावंश्रावं तूष्णीं यदि भिया स्थास्यति तर्हि वरम् । यदि वा दौर्जन्येन त्वया संगममङ्गीकरिष्यति तदा स भवदीयैरित्थं वाच्यः । सौम्य दर्पसारवसुधाधिपामात्यस्य भवतोस्मिन्निवासे साहसकरणमनुचितम् । पौरजनसाक्षिकं भवन्मन्दिरमानीतया तया तोयजाक्ष्या सह क्रीडन्नायुष्मान्यदि भविष्यसि तदा परिणीय तरुणीं मनोरथान्निर्विशेति । सोप्येतदङ्गीकरिष्यति । त्वं सखीवेषधारिणा मया सह तस्य मन्दिरं गच्छ । अहमेकान्तनिकेतने मुष्टिजानुपदाघातैस्तं रभसान्निहत्य पुनरपि वयस्यामिषेण भवतीमनु निःशङ्कं निर्गमिष्यामीति । तदेनमुपायमङ्गीकृत्य विगतसाध्वसलज्जा भवज्जनकजननीसहोदराणां पुरत आवयोः प्रेमातिशयमाख्याय सर्वथास्मत्परिणयकरणे ताननुनयेः । तेपि वंशसंपल्लावण्याढ्याय यूने मह्यं त्वां दास्यन्त्येव । दारुवर्मणो मारणोपायं तेभ्यः कथयित्वा तेषामुत्तरमाख्येयं मह्यमिति । सापि किंचिदुत्फुल्लसरसिजानना मामब्रवीत् । सुभग क्रूरकर्माणं दारुवर्माणं भवानेव हन्तुमर्हति । तस्मिन्हते सर्वथा युष्मन्मनोरथः फलिष्यत्येवं क्रियताम् । भवदुक्तं सर्वमहमपि तथा करिष्य इति

मामसकृद्विवृत्तवदना विलोकयन्ती मन्दंमन्दमगारमगात् । अहमपि बन्धुपालमुपेत्य शकुनज्ञात्तस्मात्त्रिंशद्दिवसानन्तरमेव भवत्सङ्गः संभविष्यतीत्यशृणवम् । तदनु मदनुगम्यमानो बन्धुपालो निजावासं प्रविश्य मामपि निलयाय विससर्ज । मन्मायोपायवागुरापाशलग्नेन दारुवर्मणा रतिमन्दिरे रन्तुं समाहूता बालचन्द्रिका तं गमिष्यतीति दूतिकां मन्निकटमभिप्रेषितवती । अहमपि मणिनूपुरमेखलाकङ्कणकटकताटङ्कहारक्षौमकज्जलं वनितायोग्यं मण्डनजातं निपुणतया तत्तत्स्थानेषु निक्षिप्य सम्यगङ्गीकृतमनोज्ञवेषो वल्लभया सह तदागारद्वारोपान्तमगच्छम् । द्वाःस्थकथितास्मदागमनेन सादरं विहिताभ्युद्गतिना तेन द्वारोपान्तनिवारिताशेषपरिवारेण मदन्विता बालचन्द्रिका संकेतागारमनीयत । नगरव्याकुलां यक्षकथां परीक्षन्नागरिकजनोऽपि कुतूहलेन दारुवर्मणः प्रतीहारभूमिमगमत् । विवेकशून्यमतिरसौ रागातिरेकेण रत्नखचितहेमपर्यङ्के हंसतूलगर्भशयनमानीय तरुणीं तस्यै मह्यं तामिस्रासम्यगनवलोकितपुंभावाय मनोरमस्त्रीवेषाय च चामीकरमणिमयमण्डनानि सूक्ष्माणि चित्रवस्त्राणि कस्तूरिकामिलितं हरिचन्दनं कर्पूरसहितं ताम्बूलं सुरभीणि कुसुमानीत्यादिवस्तुजातं समर्प्य मुहूर्तद्वयमात्रं हासवचनैः संलपन्नतिष्ठत् । ततो रागान्धतया सुमुखीकचग्रहणे मतिं व्यधत्त । रोषारुणितोऽहमेनं पर्यङ्कतलान्निःशङ्को निपात्य मुष्टिजानुपादाघातैः प्राहरम् । नियुद्धरभसाविकलमलंकारं पूर्ववन्मेलयित्वा भयकम्पितां नताङ्गीमुपलालयन्मन्दिराङ्गणमुपेतः साध्वसकम्पित इवोच्चैरकूजम् । हा बालचन्द्रिकाधिष्ठितेन घोराकारेण यक्षेण

27. 17. कुसुमानि ललितं B^{w}.—27. 20. पूर्ववदुन्मीलयित्वा N.—

दारुवर्मा निहन्यते । सहसागच्छत पश्यतेति । तदाकर्ण्य मिलिता जनाः समुद्यद्बाष्पा हाहानिनादेन दिशो बधिरयन्तो बालचन्द्रिकामधिष्ठितं यक्षं बलवन्तं शृण्वन्नपि दारुवर्मा मदान्धस्तामेवायाचत तदसौ स्वकीयेन कर्मणा निहतः किं तस्य विलापेनेति मिथो लपन्तः प्राविशन् । कोलाहले तस्मिंश्चटुललोचनया सह नैपुण्येन सहसा निर्गतो निजावासमगाम् । ततो गतेषु कतिपयदिनेषु पौरजनसमक्षं सिद्धादेशप्रकारेण विवाह्य तामिन्दुमुखीं पूर्वसंकल्पितान्सुरतविशेषान्यथेष्टमन्वभूवम् । बन्धुपालशकुननिर्दिष्टे दिवसेऽस्मान्निर्गत्य पुराद्वर्तमानो नेत्रोत्सवकारि भवदवलोकनसुखमप्यनुभवामीति ।

एवं मित्रवृत्तान्तं निशम्याम्लानमानसो राजवाहनः स्वस्य च सोमदत्तस्य च वृत्तान्तमस्मै निवेद्य सोमदत्तं महाकालेश्वराराधनानन्तरं भवद्वल्लभां सपरिवारां निजकटकं प्रापय्यागच्छेति नियुज्य पुष्पोद्भवेन सेव्यमानो भूस्वर्गायमानमवन्तिकापुरं विवेश । तत्रायं मम स्वामिकुमार इति बन्धुपालादये बन्धुजनाय कथयित्वा तेन राजवाहनाय बहुविधां सपर्यां कारयन्सकलकलाकुशलो महीसुरवर इति पुरि प्रकटयन्पुष्पोद्भवोऽमुष्य राज्ञोऽन्नभोजनादिकमनुदिनं स्वमन्दिरे कारयामास ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते पुष्पोद्भवचरितं नाम चतुर्थ उच्छ्वासः ॥

---

28. 1. पश्यतेमम् N.—28. 2. दिशोवधीरयन्तः N.—28. 7. पूर्वसंकल्पितानि सुरतानि B^w^.—N. om. the colophon of the Uchchhvâsa; we according to B^w^.—

अथ मीनकेतनसेनानायकेन मलयगिरिमहीरुहनिरन्तरावासिभुजंगमभुक्तावशिष्टेनेव सूक्ष्मतरेण धूतहरिचन्दनपरिमलभरेणेव मन्दगतिना दक्षिणानिलेन वियोगिहृदयस्थं मन्मथानलमुज्ज्वलयन्सहकारकिसलयमकरन्दास्वादनरक्तकण्ठानां मधुकरकलकण्ठानां काकलीकलकलेन दिक्चक्रं वाचालयन्मानिनीमानसोत्कलिकामुपनयन्माकन्दसिन्दुवाररक्ताशोककिंशुकतिलकेषु कलिकामुपपादयन्मदनमहोत्सवाय रसिकमनांसि समुल्लासयन्वसन्तसमयः समाजगाम। तस्मिन्नतिरमणीये कालेऽवन्तिसुन्दरी नाम मानसारनन्दिनी प्रियवयस्यया बालचन्द्रिकया सह नगरोपान्तरम्योद्याने विहारोत्कण्ठया पौरसुन्दरीसमवायसमन्विता कस्यचिच्चूतपोतकस्य च्छायाशीतले सैकततले गन्धकुसुमहरिद्राक्षतचीनाम्बरादिनानाविधेन परिमलद्रव्यनिकरेण मनोभवमर्चयन्ती रेमे। तत्र रतिप्रतिकृतिमवन्तिसुन्दरीं द्रष्टुकामः काम इव वसन्तसहायः पुष्पोद्भवसमन्वितो राजवाहनस्तदुपवनं प्रविश्य तत्र तत्र मलयमारुतान्दोलितशाखानिरन्तरसमुद्भिन्नकिसलयकुसुमफलसमुल्लसितेषु रसालतरुषु कोकिलकुलकीरालिमधुकराणामालापाञ्श्रावंश्रावं विकसदिन्दीवरकल्हारकैरवराजीवराजिकेलिलोलकलहंससारसकारण्डवचक्रवाकचक्रवालकलरवव्याकुलविमलशीतलसलिलललितानि सरांसि दर्शंदर्शममन्दलीलया ललनासमीपमवाप। बालचन्द्रिकया निःशङ्कमित आगम्यतामिति हस्तसंज्ञया समाहूतो निजतेजोनिर्जितपुरुहूतो राजवाहनः कृशोदर्या अवन्तिसुन्दर्या अन्तिकं समाजगाम। या वसन्तसहायेन समुत्सुकतया रतेः केलीशालभञ्जिकाविधित्सया कंचन नारीविशेषं विरच्यात्मनः क्रीडाकासारशारदारविन्दसौन्दर्येण पादद्वयमुद्यानवनदीर्घिकामत्तम-

29. 23. शारविन्द° B^w.—

मरालिकागमनरीत्या लीलालसगतिविलासं तूणीरलावण्येन जङ्घे लीलामन्दिरद्वारकदलीलालित्येन मनोज्ञमूरुयुगं जैत्ररथचक्रचातुर्येण घनं जघनं किंचिद्विकसितलीलावतंसकल्हारकोरककोटरानुवृत्त्या गङ्गावर्तसनाभिं नाभिं सौधारोहणपरिपाट्या वलित्रयं मौर्वीमधुकरपङ्क्तिनीलिमलीलया रोमावलिं पूर्णसुवर्णकलशशोभया कुचद्वंद्वं लतामण्डपसौकुमार्येण बाहू जयशङ्खाभिख्यया कण्ठं कमनीयकर्णपूरसहकारपल्लवरागेण प्रतिबिम्बीकृतबिम्बं रदनच्छदं बाणायमानपुष्पलावण्येन शुचि स्मितमग्रदूतिकाकलकण्ठिकाकलालापमाधुर्येण वचनजातं सकलसैनिकनायकमलयमारुतसौरभ्येण निःश्वासपवनं जयध्वजमीनदर्पेण लोचनयुगलं चापयष्टिश्रिया भ्रूलते प्रथमसुहृदः सुधाकरस्यापनीतकलङ्कया कान्त्या वदनं लीलामयूरबर्हभङ्ग्या केशपाशं च विधाय समस्तमकरन्दकस्तूरिकासंमितेन मलयजरसेन प्रक्षाल्य कर्पूरपरागेण संमृज्य निर्मितेव रराज । सा मूर्तिमतीव लक्ष्मीर्मालवेशकन्यका स्वेनैवाराध्यमानं संकल्पितवरप्रदानायाविर्भूतं मूर्तिमन्तं मन्मथमिव तमालोक्य मन्दमारुतान्दोलितलतेव मदनावेशवती चकम्पे । तदनु क्रीडाविश्रम्भान्निवृत्ता लज्जया कानिकान्यपि भावान्तराणि व्यधत्त । ललनाजनं सृजता विधात्रा नूनमेषा घुणाक्षरन्यायेन निर्मिता नो चेदब्जभूरेवंविधनिर्माणनिपुणो यदि स्यात्तर्हि तत्समानलावण्यामन्यां तरुणीं किं न करोतीति सविस्मयानुरागं विलोकयतस्तस्य समक्षं स्थातुं लज्जिता सती किंचित्सखीजनान्तरितगात्रा तन्नयनाभिमुखैः किंचिदाकुञ्चितरेचितभ्रूलतैरपाङ्गवीक्षितैरात्मनः कुरङ्गस्यानायमानलावण्यं राजवा-

30. 4. मौर्वीक° B^{w}.—30. 13. सुमूर्ति° B^{w}.—30. 19. अन्याम् om. N.—30. 22. आनयमानलावण्यम् B^{w}, आनीयमान° N.; we according to Wilson's Edition.—

हनं विलोकयन्त्यतिष्ठत् । सोपि तस्यास्तदोत्पादितभावरसानां सामग्र्या लब्धबलस्येव विषमशरस्य शरव्यायमाणमानसो बभूव ।

सा मनसीत्थमचिन्तयत् । अनन्यसाधारणसौन्दर्येणानेन कस्यां पुरि भाग्यवतीनां तरुणीनां लोचनोत्सवः क्रियते । पुत्ररत्नेनामुना पुरंध्रीणां पुत्रवतीनां सीमन्तिनीनां का नाम सीमन्तमौक्तिकी क्रियते । कास्य देवी । किमत्रागमनकारणमस्य । मन्मथो मामपहसितनिजलावण्यमेनं विलोकयन्तीमसूययेवातिमात्रं मथ्नन्निजनाम सान्वयं करोति । किं करोमि । कथमयं ज्ञातव्य इति । ततो बालचन्द्रिका तयोरन्तरङ्गवृत्तिं भावविवेकैर्ज्ञात्वा कान्तासमाजसंनिधौ राजनन्दनोदन्तस्य सम्यगाख्यानमनुचितमिति लोकसाधारणैर्वाक्यैरभाषत । भर्तृदारिके अयं सकलकलाप्रवीणो देवतासांनिध्यकरण आहवनिपुणो भूसुरकुमारो मणिमन्त्रौषधिज्ञः परिचर्यार्हो भवत्या पूज्यतामिति । तदाकर्ण्य निजमनोरथमनुवदन्त्या बालचन्द्रिकया संतुष्टान्तरङ्गा तरंगावली मन्दानिलेनेव संकल्पजेनाकुलीकृता राजकन्या जितमारं कुमारं समुचितासनासीनं विधाय सखीहस्तेन शस्तेन गन्धकुसुमाक्षतघनसारताम्बूलादिनानाजातिवस्तुनिचयेन पूजां तस्मै कारयामास ।

राजवाहनोप्येवमचिन्तयत् । नूनमेषा पूर्वजन्मनि मे जाया यज्ञवती नो चेदेतस्यामेवंविधोनुरागो मन्मनसि न जायेत । शापावसानसमये तपोनिधेर्जातिस्मरत्वमावयोः समानमेव । तथापि कालजनितविशेषसूचकैर्वाक्यैरस्या ज्ञानमुत्पादयिष्यामि । तस्मिन्नेव समये कोपि मनोरमो राजहंसः केलीविधित्सया तदुपकण्ठमगमत् । समुत्सुकया राजकन्यया मरालग्रहणे नियुक्तां बालचन्द्रिकामवलोक्य

31. 7. प्रसूनपेळवितातिमात्रम N.—

X 3 all mean women - living behind curtains, not barren, having husbands. (S) [illegible]

समुचितो वाक्यावसर एष इति संभाषणनिपुणो राजवाहनः सलीलमलपत्। सखि पुरा शाम्बो नाम कश्चिन्महीवल्लभो मनोवल्लभया यज्ञवत्या सह विहारवाञ्छया कमलाकरमवाप्य तत्र कोकनदकदम्बसमीपे निद्राधीनमानसं राजहंसं शनैर्गृहीत्वा बिसगुणेन तस्य चरणयुगलं निगडयित्वा कान्तामुखं सानुरागं विलोकयन्मन्दस्मितविकसितैककपोलमण्डलस्तामभाषत। इन्दुमुखि मया बद्धो मरालः शान्तो मुनिवदास्ते स्वेच्छयानेन गम्यतामिति। सोपि राजहंसः शाम्बमशपत्। महीपाल यदस्मिन्नम्बुजखण्डेनुष्ठानपरायणतया परमानन्देन तिष्ठन्तं नैष्ठिकं मामकारणं राज्यगर्वेणावमानितवानसि तदेतत्पाप्मना रमणीविरहसंतापमनुभवेति। विषण्णवदनो शाम्बो जीवितेश्वरीविरहमसहिष्णुर्भूमौ दण्डवत्प्रणम्य सविनयमभाषत। महाभाग यदज्ञानेनाकरवं तत्क्षमस्वेति। स तापसः करुणाकृष्टचेतास्तमवदत्। राजन् इह जन्मनि भवतः शापफलाभावो भवतु। मद्वचनस्यामोघतया भाविनि जनने शरीरान्तरं गताया अस्याः सरसिजाक्ष्या रसेन रमणो भूत्वा मुहूर्तद्वयं मच्चरणयुगलबन्धनकारितया मासद्वयं शृङ्खलानिगडितचरणो रमणीवियोगविषादमनुभूय पश्चादनेककालं वल्लभया सह राज्यसुखं लभस्वेति। तदनु जातिस्मरत्वमपि तयोरन्वग्रहीत्। तस्मान्मरालबन्धनं न करणीयं त्वयेति। सापि तद्वचनाकर्णनाभिज्ञातस्वपुरातनजननवृत्तान्ता नूनमयं मत्प्राणवल्लभ इति मनसि जानती रागपल्लवितमानसा समन्दहासमवोचत्। सौम्य पुरा शाम्बो यज्ञवतीसंदेशपरिपालना-

32. 3. अवलोक्य Bʷ.—32. 16. निगलित° Mss.; but against the sense.—32. 18. तयोरनुग्रहात् N.—32. 19. °जनन° om. N.; °वृत्तान्तमयम् N.—32. 21. समन्दहासपूर्वम् N.—

य तथाविधं हंसबन्धनमकार्षीत् । तथा हि लोके पण्डिता अपि दाक्षिण्येनाकार्यं कुर्वन्तीति कन्याकुमारावन्योन्यपुरातनजननामधेयपरिचितेः परस्परज्ञानाय साभिज्ञमुक्ता मनोजरागपूर्णमानसौ बभूवतुः । तस्मिन्नवसरे मालवेन्द्रमहिषी परिजनपरिवृता दुहितृकेलीविलोकनाय तं देशमवाप । बालचन्द्रिका तु तां दूरतो विलोक्य ससंभ्रमं रहस्यनिर्भेदभिया हस्तसंज्ञया पुष्पोद्भवसेव्यमानं राजवाहनं वृक्षवाटिकान्तरितगात्रमकरोत् । सा मानसारमहिषी सखीसमेताया दुहितुर्नानाविधां विहारलीलामनुभवन्ती क्षणं स्थित्वा दुहित्रा समेता निजागारगमनायोद्युक्ता बभूव । मातरमनुगच्छन्त्यवन्तिसुन्दरी राजहंसकुलतिलक विहारवाञ्छया केलीवने मदन्तिकमागतं भवन्तमकाण्ड एव विसृज्य मया समुचितमिति जनन्यनुगमनं क्रियते तदनेन भवन्मनोनुरागोन्यथा माभूदिति मरालमिव कुमारमुद्दिश्य समुचितालापकलापं वदन्ती पुनःपुनः परिवृत्तदीननयना वदनं विलोकयन्ती निजमन्दिरमगात् । तत्र हृदयवल्लभकथाप्रसङ्गे बालचन्द्रिकाकथिततदन्वयनामधेया मन्मथबाणपतनव्याकुलमानसा विरहवेदनया बहुलपक्षशशिकलेव क्षामक्षामाहारादिसकलव्यापारं परिहृत्य रहस्यमन्दिरे मलयजरसक्षालितपल्लवकुसुमकल्पिततल्पतलायत्ततनुलता बभूव । तत्र तथाविधावस्थामनुभवन्तीं मन्मथानलसंतप्तां सुकुमारीं कुमारीं निरीक्ष्य खिन्नो वयस्यागणः काञ्चनकलशसंचितानि हरिचन्दनोशीरघनसारमिलितानि तदभिषेककल्पितानि सलिलानि बिसतन्तुमयानि वासांसि च नलिनीदलमयानि तालवृन्तानि च संतापहरणा-

---

33. 3. परिचिते B^{w}.—33. 8. दुहित्रा समेता om. B^{w}.—33. 18. सुकुमारतनुं कुमारीं N.—

नि बहूनि संपाद्य तस्याः शरीरमशिशिरयत् । तदपि शीतलोपचरणं सलिलमिव तप्ततैले तदङ्गे दहनमेव समन्तादाविश्चकार । किंकर्तव्यतामूढां विषण्णां बालचन्द्रिकामीषदुन्मीलितेन कटाक्षवीक्षितेन बाष्पकणाकुलेन विलोक्य विरहानलोष्णनिःश्वासग्लपिताधरया नताङ्ग्या शनैः सगद्गदं व्यलापि । प्रियसखि कामः कुसुमायुधः पञ्चबाण इति नूनमसत्यमुच्यते । इयमहमयोमयैरसंख्यैरिषुभिरनेन हन्ये । सखि चन्द्रमसं वाडवानलादतितापकारं मन्ये यदस्मिन्नन्तः प्रविशति शुष्यति पारावारः सति निर्गते तदेव वर्धते । दोषाकरस्य दुष्कर्म किं वर्ण्यते मया यदनेन निजसहोदर्याः पद्मालयाया गेहभूतमपि कमलं विहन्यते । विरहानलसंतप्तहृदयस्पर्शेन नूनमुष्णीकृतः स्वल्पीभवति मलयानिलः । नवपल्लवकल्पिततल्पमिदमनङ्गाग्निशिखापटलमिव संतापं तनोस्तनोति । हरिचन्दनमपि पुरा निजयष्टिसंश्लेषवदुरगरदनलिप्तोल्बणगरलसंकलितमिव तापयति शरीरम् । तस्मादलमलमायासेन शीतलोपचारे । लावण्यजितमारो राजकुमार एवागदंकारो मन्मथज्वरापहरणे । सोपि लब्धुमशक्यो मया । किं करोमीति । बालचन्द्रिका मनोजज्वरावस्थापरमकाष्ठां गतां कोमलाङ्गीं तां राजवाहनलावण्याधीनमानसामनन्यशरणामवेक्ष्यात्मन्यचिन्तयत् । कुमारः सत्वरमानेतव्यो मया नो चेदेनां स्मरणीयां गतिं नेष्यति मीनकेतनः । तत्रोद्याने कुमारयोरन्योन्यावलोकनवेलायामसमसायकः समं मुक्तसायकोभूत् । तस्मात्कुमारानयनं सुकरम् । ततोवन्तिसुन्दरीरक्षणाय समयोचितकरणीयचतुरं सखीगणं नियुज्य राजकुमारमन्दिरमवाप । पुष्पबाणबाणतु-

34. 9. भयपादनेन निजसहो° N.—34. 14. लावण्यजितमन्मथः N.—

णीरायमाणमानसोनङ्गतप्तावयवसंपर्कपरिम्लानपल्लवशयनमधिष्ठितो राजवाहनः प्राणेश्वरीमुद्दिश्य सह पुष्पोद्भवेन संलपन्नागतां प्रियवयस्यामालोक्य पादपमूलमन्वेषणीया लतेव बालचन्द्रिकागतेति संतुष्टमना निटिलतटमण्डनीभवदम्बुजकोरकाकृतिलसदञ्जलिपुटाभितो निषीदेति निर्दिष्टसमुचितासनासीनामवन्तिसुन्दरीप्रेषितं सकर्पूरं ताम्बूलं विनयेन ददतीं तां कान्तावृत्तान्तमपृच्छत्। तया सविनयमभाणि। देव क्रीडाभवने भवदालोकनकालमारभ्य मन्मथमथ्यमाना पुष्पतल्पादिषु तापशमनमलभमाना वामनेनेवोन्नततरुफलमलभ्यं त्वदुरःस्थलालिङ्गनसौख्यं स्मरान्धतया लिप्सुः सा स्वयमेव पत्त्रिकामालिख्य वल्लभायैनामर्पयेति मां नियुक्तवती। राजकुमारः पत्त्रिकां तामादाय पपाठ।

सुभग कुसुमसुकुमारं जगदनवद्यं विलोक्य ते रूपम्।
मम मानसमभिलषति त्वं चित्तं कुरु तथा मृदुलम्॥

इति पठित्वा सादरमभाषत। सखि छायावन्मामनुवर्तमानस्य पुष्पोद्भवस्य वल्लभा त्वमेव तस्या मृगीदृशो बहिश्चराः प्राणा इव वर्तसे। त्वच्चातुर्यमस्यां क्रियालतायामालवालमभूत्। तदखिलं करिष्यामि। नताङ्ग्या मन्मनःकाठिन्यमाख्यातम्। यदा केलीवने गतमनाः कुरङ्गलोचना लोचनपथमभ्यवर्तत तदैवापहृतमदीयमानसा सा स्वं मन्दिरमगात्। सा चेतसो माधुर्यकाठिन्ये स्वयमेव जानाति। दुष्करः कन्यान्तःपुरप्रवेशः। तदनुरूपमुपायमुपपाद्य श्वः परश्वो वा नताङ्गीं संगमिष्यामि। मदुदन्तमेवमाख्याय शिरीष-

35. 1. अनङ्गतलावण्यसंपर्क॰ N.—35. 5. अभितो निषीदेति N.—35. 17. यदा केली [दिनविशेश्वरं....तद्दर्शकृत्] वने गतमना कु॰ N.—35. 18. ॰मवर्तत N.; B^w., अवर्तन्तदैव A^w.—35. 19. सा चेतसः N.; A^w. सा सचेतसः B^w.—

कुसुमसुकुमाराया यथा शरीरबाधा न जायेत तथाविधमुपायमाचरेति । बालचन्द्रिका तस्य प्रेमगर्भितं वचनमाकर्ण्य संतुष्टा कन्यापुरमगच्छत् ।

राजवाहनोपि यत्र हृदयवल्लभावलोकनसुखमलभत तदुद्यानं विरहविनोदाय पुष्पोद्भवसमन्वितो जगाम । तत्र चकोरलोचनावचितपल्लवकुसुमनिकुरम्बं महीरुहसमूहं शरदिन्दुमुख्या मन्मथसमाराधनस्थानं च नताङ्गीपदपङ्क्तिचिह्नितं शीतलसैकततलं च सुदतीभुक्तमुक्तं च माधवीलतामण्डपान्तरपल्लवतल्पं च विलोकयन्ललनातिलकविलोकनवेलाजनितशेषाणि स्मारंस्मारं मन्दमारुतकम्पितानि नवचूतपल्लवानि मदनाग्निशिखा इव चकितो दर्शंदर्शं मनोजकर्णेजपानामिव कोकिलकीरमधुकराणां क्वणितानि श्रावंश्रावं मारविकारेण क्वचिदप्यवस्थातुमसहिष्णुः परिबभ्राम । तस्मिन्नवसरे धरणीसुर एकः सूक्ष्मचित्रनिवसनः स्फुरन्मणिकुण्डलमण्डितो मुण्डितमस्तकमानवसमेतश्चतुरवेषमनोरमो यदृच्छया समागतः समन्ततोभ्युल्लसत्तेजोमण्डलं राजवाहनमाशीर्वादपूर्वकं ददर्श । राजा सादरं को भवान्कस्यां विद्यायां निपुण इति तं पप्रच्छ । स च विद्येश्वरनामधेयोहमैन्द्रजालिकविद्याकोविदो विविधदेशेषु राजमनोरञ्जनाय भ्रमन्नुज्जयिनीमद्यागतोस्मीति शशंस । पुनरपि राजवाहनं सम्यगालोक्यास्यां लीलावनौ पाण्डुरतानिमित्तं किमिति साभिप्रायं विहस्यापृच्छत् । पुष्पोद्भवश्च निजकार्यकरणं तर्कयन्नेनमादरेण बभाषे । ननु सतां सख्यस्याभाषणपूर्वतयाचिरं रुचिरभाषणो भवानस्माकं प्रियवयस्यो जातः । सुहृदामकथ्यं किमस्ति । केलीवनेस्मि-

36. 6. °निकुरम्बं N.; A^w.; °निकुरम्ब° B^w.—36. 9. नवनूतन° A^w., नवनूत्त B^w.; नवचूत° N.— 36. 16. स च om. N.—

न्वसन्तमहोत्सवायागताया मालवेन्द्रसुताया राजनन्दनस्यास्य चाकस्मिकदर्शनेऽन्योन्यानुरागातिरेकः समजायत। सततसंभोगसिद्ध्युपायाभावेनासावीदृशीमवस्थामनुभवतीति। विद्येश्वरो लज्जाभिरामं राजकुमारमुखमभिवीक्ष्य विरचितमन्दहासो व्याजहार। देव भवदनुचरे मयि तिष्ठति तव कार्यमसाध्यं किमस्ति। अहमिन्द्रजालविद्यया मालवेन्द्रं मोहयन्पौरजनसमक्षमेव तत्तनयापरिणयं रचयित्वा कन्यान्तःपुरप्रवेशं कारयिष्यामीति। वृत्तान्त एष राजकन्यायै सखीमुखेन पूर्वमेव कथयितव्य इति। संतुष्टमना महीपतिरनिमित्तं मित्रं प्रकटीकृतकृत्रिमक्रियापाटवं विप्रलम्भकृत्रिमप्रेमसहजसौहार्दवेदिनं तं विद्येश्वरं सबहुमानं विससर्ज।

अथ राजवाहनो विद्येश्वरस्य क्रियापाटवेन फलितमिव मनोरथं मन्यमानः पुष्पोद्भवेन सह स्वमन्दिरमुपेत्य सादरं बालचन्द्रिकामुखेन निजवल्लभायै महीसुरक्रियमाणं संगमोपायं वेदयित्वा कौतुकाकृष्टहृदयः कथमिमां क्षपां क्षपयामीत्यतिष्ठत्। परेद्युः प्रभाते विद्येश्वरो रसभावरीतिगतिचतुरस्तादृशेन महता निजपरिजनेन सह राजभवनद्वारान्तिकमुपेत्य दौवारिकनिवेदितनिजवृत्तान्तः सहसोपगम्य सप्रणाममैन्द्रजालिकः सुस्वागत इति द्वाःस्थैर्विज्ञापितेन तद्दर्शनकुतूहलाविष्टेन समुत्सुकावरोधसहितेन मालवेन्द्रेण समाहूयमानः कक्ष्यान्तरं प्रविश्य सविनयमाशिषं दत्त्वा तदनुज्ञातः परिजनताड्यमानेषु वाद्येषु नदत्सु गायकीषु मदकलकोकिलामञ्जुलध्वनिषु समधिकरागरञ्जितसामाजिकमनोवृत्तिषु पिञ्छिकाभ्रमणेषु स परिवारं परिवृतं भ्रामयन्मुकु-

37. 5. ऐन्द्रजालिके निजकार्य° A^w.; B^w.— 37. 7. करिष्यामि A^w. B^w.— 37. 10. तम् om. N.— 37. 15. रसभावगीतिरीति A^w.— 37. 19. °नो विद्येश्वरः कृपा° Mss. 37. 22. परिवृदं A^w.; B^w.—

लितनयनः क्षणमतिष्ठत् । तदनु विषमं विषमुल्वणं वमन्तः फणालंकरणरत्नराजिनीराजितराजमन्दिराभोगा भोगिनो भयं जनयन्तो निश्चेरुः । गृध्राश्च बहवस्तुण्डैरहिपतीनादाय दिवि समाचरन् । ततोग्रजन्मा नरसिंहस्य हिरण्यकशिपोर्दैत्येश्वरस्य विदारणमभिनीय महदाश्चर्यान्वितं राजानमभाषत । राजन् अवसानसमये भवता शुभसूचकं द्रष्टुमुचितम् । ततः कल्याणपरंपरावाप्तये भवदात्मजाकारायास्तरुण्या निखिललक्षणोपेतस्य राजनन्दनस्य विवाहः कार्य इति । तदवलोकनकुतूहलेन महीपालेनानुज्ञातः स संकल्पितार्थसिद्धिसंभावनसंफुल्लवदनः सकलमोहजनकमञ्जनं लोचनयोर्निक्षिप्य परितो व्यलोकयत् । सर्वेषु तदैन्द्रजालिकमेव कर्मेति साद्भुतं पश्यत्सु रागपल्लवितहृदयेन राजवाहनेन पूर्वसंकेतसमागतामनेकभूषणभूषिताङ्गीमवन्तिसुन्दरीं वैवाहिकमन्त्रतन्त्रनैपुण्येनाग्निं साक्षीकृत्य संयोजयामास । क्रियावसाने सतीन्द्रजालपुरुषाः सर्वे गच्छन्तु भवन्त इति द्विजन्मनोच्चैरुच्यमाने सर्वे मायामानवा यथायथमन्तर्भावं गताः । राजवाहनोपि पूर्वसंकल्पितेन गूढोपायचातुर्येणैन्द्रजालिकपुरुषवत्कन्यान्तःपुरं प्रविवेश । मालवेन्द्रोपि तदद्भुतं मन्यमानस्तस्मै वाडवाय प्रचुरतरं धनं दत्त्वा विद्येश्वर त्वमिदानीं साधयेति तं विसृज्य स्वयमन्तर्मन्दिरं जगाम । ततोवन्तिसुन्दरी प्रियसहचरीवरपरिवारा वल्लभोपेता सुन्दरीमन्दिरं ययौ । एवं दैवमानुषबलेन मनोरथसाफल्यमुपेतो राजवाहनः सरसमधुरचेष्टाभिः शनैःशनैर्हरिणलोचनाया लज्जामपनयन्सुरतरागमुपनयन्रहो विश्रम्भमुपजनय-

38. 19. सुन्दरं मन्दिरम् N.—38. 21. सुरतरागमुपनयन् om. Aʷ.—

न्संलापे तदनुलापपीयूषपानलोलश्चित्रचित्रं चित्तहारिणं चतुर्दशभुवनवृत्तान्तं श्रावयामास ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरितेवन्तिसुन्दरीपरिणयो नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥

॥ पूर्वपीठिकेयं संपूर्णा ॥

---

39. 1. °लोलुपः B^w.; A^w.—अवन्तिसुंदरीपरिणयो नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥ om. N.—

॥ दशकुमारचरितम् ॥

श्रुत्वा तु भुवनवृत्तान्तमुत्तमाङ्गना विस्मयविकासिताक्षी सस्मितमिदमभाषत । दयित त्वत्प्रसादादद्य मे चरितार्था श्रोत्रवृत्तिः । अद्य मे मनसि तमोपहस्त्वया दत्तो ज्ञानप्रदीपः । पक्वमिदानीं त्वत्पादपद्मपरिचर्याफलम् । अस्य च त्वत्प्रसादस्य किमुपकृत्य प्रत्युपकृतवती भवेयम् । अभवदीयं हि नैव किंचिन्मत्संबद्धम् । अथवास्त्येवास्यापि जनस्य क्वचित्प्रभुत्वम् । अशक्यं हि मदिच्छया विना सरस्वतीमुखग्रहणोच्छेषणीकृतो दशनच्छद एष चुम्बयितुमम्बुजासनास्तनतटोपभुक्तमुरःस्थलं चैतदालिङ्गयितुमिति । प्रियोरसि प्रावृडिव नभस्युपास्तीर्णगुरुपयोधरमण्डला प्रौढकन्दलीमुकुलमिव रूढरागरूषितं चक्षुरुल्लासयन्ती बर्हिबर्हावलीविडम्बिना कुसुमचन्द्रकशारेण मधुकरकुलव्याकुलेन केशकलापेन स्फुरदरुणकेसरकरालं कदम्बकुड्मलमिव कान्तस्याधरमणिमधीरमाचुचुम्ब । तदारम्भस्फुरितया च रागवृत्त्या भूयोभूयः प्रावर्ततातिमात्रचित्रोपचारशीफरो रतिप्रबन्धः । सुरतखेदप्रसुप्तयोस्तु तयोः स्वप्ने विसगुणनिगडितपादो जरठः कश्चिज्जालपादः प्रत्यदृश्यत । प्रत्यबुध्येतां चोभौ । अथ तस्य राजकुमारस्य कमलमूढशशिकिरणरज्जुदामनिगृहीतमिव रजतशृङ्खलोपगूढं

---

40. 9. ततः प्रियोरसि W.—40. 11 भावली om. A^{r}.; Pad. has बर्हो मयूरः। ....तस्य बर्हाणि पिच्छानि विडंबयता निर्भर्त्सयता । and may, therefore have read बर्हिबर्हाणि विडम्बयता ॥. 40. 12. कदम्बमुकुलमिव W. C. We accdg. to G. S. बन्धूककुसुमं A^{r}.—40. 14. भूयोप्यावर्तत G. C.—40. 15. सुरतखेद° om. W.—सुप्त° A^{r}., C.—40. 15. तु om. S. G. A^{r}.; °निगडितचरणः G. A^{r}. जरठजालपादः Ah^{d}. Bhû. S.—

चरणयुगलमासीत् । उपलभ्यैव च किमेतदित्यतिपरित्रासविह्वला मुक्तकण्ठमाचक्रन्द राजकन्या । येन तत्सकलमेव कन्यान्तःपुरमग्निपरीतमिव पिशाचोपहतमिव वेपमानमनिरूप्यमाणतदात्वायातिविभागमगण्यमानरहस्यरक्षासमयमवनितलविप्रविध्यमानगात्रमाक्रन्दविदीर्यमाणकण्ठमश्रुस्रोतोवगुण्ठितकपोलमाकुलीबभूव । तुमुले चास्मिन्समयेनियन्त्रितप्रवेशाः किंकिमिति सहसोपसृत्य विविशुरन्तर्वंशिकाः पुरुषा ददृशुश्च तदवस्थं राजकुमारम् । तदनुभावनिरुद्धनिग्रहेच्छास्तु ते सद्य एव तमर्थं चण्डवर्मणे निवेदयांचक्रुः ।

सोपि कोपादागत्य निर्दहन्निव दहनगर्भया दृशा निशाम्योत्पन्नप्रत्यभिज्ञः कथं स एवैष मदनुजमरणनिमित्तभूतायाः पापाया बालचन्द्रिकायाः पत्युरत्यभिनिविष्टचित्तदर्पस्य वैदेशिकवणिक्पुत्रस्य पुष्पोद्भवस्य मित्रं रूपमत्तः कलाभिमानी नैकविधविप्रलम्भोपायपाटवावर्जितमूढपौरजनाध्यारोपितवितथदैवतानुभावः कपटधर्मकञ्चुकी निगूढपापशीलश्चपलो ब्राह्मणब्रुवः । कथमिवैनमनुरक्ता मादृशेष्वपि पुरुषसिंहेषु सावमाना पापेयमवन्तिसुन्दरी । पश्यतु पतिमद्यैव शूलावतंसितमियमनार्यशीला कुलपांसनी । इति निर्भर्त्सयन्भीषणभ्रुकुटिदूषितललाटः काल इव काललोहदण्डकर्कशेन बाहुदण्डेनावलम्ब्य हस्ताम्बुजे रेखाम्बुजरथाङ्कलाञ्छने राजपुत्रं सरभसमाचकर्ष । स तु स्वभावधीरः सर्वपौरुषातिभूमिः सहिष्णुतैकप्रतिक्रियां दैवीमिव तामापदमवधार्य स्मर तस्या हंसगामिनि हंसकथायाः

---

41. 1. च om. S. A^{r}. G. 41. 2. येन च Pa^{d}. 41. 2. राजकन्यान्तः° G. W.— 41. 5. कपोलतल° G. C. W.— समये om. A^{r}., G. W.— 41. 8. निवेदयामासुः G.; C. 41. 13. जनमिथ्याध्यारोपित° G.; A^{r}.; S.—

सहस्व वासु मासद्वयमिति प्राणपरित्यागरागिणीं प्राणसमां समाश्वास्यारिवश्यतामयासीत्।

अथ विदितवार्त्तावार्त्तौ महादेवीमालवेन्द्रौ जामातरमाकारपक्षपातिनाघात्मत्यागोपन्यासेनारिणा जिघांस्यमानं ररक्षतुः। न शेकतुस्तु तमप्रभुत्वादुत्तारयितुमापदः। स किल चण्डशीलश्चण्डवर्मा सर्वमिदमुदन्तजातं राजराजगिरौ तपस्यते दर्पसाराय संदिश्य सर्वमेव पुष्पोद्भवकुटुम्बकं सर्वस्वहरणपूर्वकं सद्य एव बन्धने क्षिप्त्वा कृत्वा च राजवाहनं राजकेसरिकिशोरकमिव दारुपञ्जरनिबद्धं मूर्धजजालीनचूडामणिप्रभावविक्षिप्तक्षुत्पिपासादिखेदं च तमवधूतदुहितृप्रार्थनस्याङ्गराजस्योद्धरणायाङ्गानभियास्यन्ननन्यविश्वासान्निनाय रुरोध च बलभरदत्तकम्पश्चम्पाम्। चम्पेश्वरोऽपि सिंहवर्मा सिंह इवासह्यविक्रमः प्राकारं भेदयित्वा महता बलसमुदायेन निर्गत्य स्वप्रहितदूतव्राताहूतानां साहाय्यदानायातिसत्वरमापततां धरापतीनामचिरकालभाविन्यपि संनिधावदत्तापेक्षः साक्षादिवावलेपो वपुष्मानक्षमापरीतः प्रतिबलं प्रतिजग्राह। जगृहे च महति संपराये क्षीणसकलसैन्यमण्डलः प्रचण्डप्रहरणशतभिन्नवर्मा सिंहवर्मा करिणः करिणमवप्लुत्यातिमानुषप्राणबलेन चण्डवर्मणा। स च तद्दुहितर्यम्बालिकायामबलारत्नसमाख्यातायामतिमात्राभिलाषः प्राणैरेनं न व्ययूयुजत्। अपि त्वनीनयदपनीताशेषशल्यमकल्यसंधो बन्धनगृहम्। अजीगणच्च गणकसंघैश्चैव क्षपावसाने विवाहनीया राजदुहितेति। कृतकौतुकमङ्गले च तस्मिन्नेकपिङ्गाचलात्प्रतिनिवृत्त्यै-

42. 1. मासद्वयमपि A^r.—रिपुव° W.; C.—42. 8. निबद्धमूर्ध° W.—42. 16. प्रक्षीण° G.; A^r.; C.—42. 16. भिन्नमर्मा W.; C.—42. 17. अतिमानुषबलेन A^r.; S.—42. 19. अकल्यसंधो or अकल्य° G.; C.; A^r.; Ah^d., Bhū. S.—

णजङ्घो नाम जङ्घाकरिकः प्रभवतो दर्पसारस्य प्रतिसंदेशमावेदयत्। अयि मूढ किमस्ति कन्यान्तःपुरदूषकेऽपि कश्चित्कृपावसरः। स्थविरः स राजा जरावलुप्तमानावमानचित्तो दुश्चारितदुहितृपक्षपाती यदेव किंचित्प्रलपति त्वयापि किं तदनुमत्या स्थातव्यम्। अविलम्बितमेव तस्य कामोन्मत्तस्य चित्रवधवार्ताप्रेषणेन श्रवणोत्सवोऽस्माकं विधेयः। सा च दुष्टकन्या सहानुजेन कीर्तिसारेण निगडितचरणा चारके निरोद्धव्येति। तच्चाकर्ण्य प्रातरेव राजभवनद्वारे स दुरात्मा कन्यान्तःपुरदूषकः संनिधापयितव्यश्चण्डपोतकश्च मातङ्गपतिरुचितकल्पनोपपन्नस्तत्रैव समुपस्थापनीयः। कृतविवाहकृत्यश्चोत्थायाहमेव तमनार्यशीलं तस्य हस्तिनः कृत्वा क्रीडनं तदधिरूढ एव गत्वा शत्रुसाहाय्यकाय प्रत्यासीदतो राजन्यकस्य सकोशवाहनस्यावग्रहणं करिष्यामीति पार्श्वचरानन्वेक्षांचक्रे।

निन्ये चासावहन्यन्यस्मिन्नुन्मिषत्येवोषोरागे राजपुत्रो राजाङ्कणं रक्षिभिरुपतस्थे च क्षरितगण्डश्चण्डपोतकः। क्षणे च तस्मिन्नमुमुचे तदङ्घ्रियुगलं रजतशृङ्खलया। सा चैनं चन्द्रलेखाच्छविः काचिदप्सरोरूपिणी भूत्वा प्रदक्षिणीकृत्य प्राञ्जलिर्व्यजिज्ञपत्। देव दीयतामनुग्रहार्द्रं चित्तम्। अहमस्मि सोमरश्मिसंभवा सुरतमञ्जरी नाम सुरसुन्दरी। तस्या मे नभसि नलिनलुब्धमुग्धकलहंसानुबद्धवक्त्रायास्तन्निवारणक्षोभविच्छिन्नविगलिता हारयष्टिर्यदृच्छया जातु

42. 2. कन्यापुर॰ W.; we accdg. to Pa[d].—43. 4. ॰अनुमत्या त्वयापि A[r].; S.—43. 5. अयमस्माकं श्रवणोत्सवो वि॰ A[r].; S.—43. 8. कन्यापुर॰ W.; we accdg. to Pa[d]. चण्डपोतः Pa[d].; G.; C.—43. 10. अनार्यं W.; C.; A[r].—43. 10. क्रीडनकं C.; W.; G.; A[r].; S.; Bhû. mentions it as v. l. क्वचित्; साहाय्याय C.; S. Bhû.—43. 12. अवग्रहं Bhû. C.; A[r].; Ah[d].; G.; we accdg. to Pa[d]. S.—43. 14. उपतस्थौ W.; A[r].; G.—43. 16. अप्सरो C.; S.; अप्सरा G.—43. 18. नभसि परिपतन्नलिन॰ G.; S.—

हैमवते सरसि मन्दोदके मग्नोन्मग्नस्य महर्षेर्मार्कण्डेयस्य मस्तके मणिकिरणद्विगुणितपलितमपतत् । पातितश्च कोपितेन कोपि तेन मयि शापः । पापे भजस्व लोहजातिमजातचैतन्या सतीति । स पुनः प्रसाद्यमानस्त्वत्पादपद्मद्वयस्य मासद्वयमात्रं संदानतामेत्य निस्तरणीयामिमामापदमपरिक्षीणशक्तित्वं चेन्द्रियाणामकल्पयत् । अनल्पेन च पाप्मना रजतशृङ्खलीभूतां मामैक्ष्वाकस्य राज्ञो वेगवतः पौत्रः पुत्रो मानसवेगस्य वीरशेखरो नाम विद्याधरः शंकरगिरौ समभ्यगमत् । आत्मसात्कृता च तेनाहमासम् । अथासौ पितृप्रयुक्तवैरे, वर्तमाने विद्याधरचक्रवर्तिनि, वत्सराजवंशवर्धने नरवाहनदत्ते त्रिरसाशयस्तदपकारक्षमोयामिति तपस्यता दर्पसारेण सह समसृज्यत । प्रतिश्रुतं च तेनास्मै स्वस्वसुरवन्तिसुन्दर्याः प्रदानम् । अन्यदा तु वियति व्यवदायमानचन्द्रिके मनोरथप्रियतमामवन्तिसुन्दरीं दिदृक्षुरवशेन्द्रियस्तदिन्द्रमन्दिरद्युति कुमारीपुरमुपासरदन्तरितास्तिरस्कारिण्या विद्यया । स च तां तदा त्वदङ्कापाश्रयां सुरतखेदसुप्तगात्रीं त्रिभुवनसर्गयात्रासंहारसंश्रिताभिः कथाभिरमृतस्यन्दिनीभिः प्रत्यानीयमानरागपूरां न्यरूपयत् । स तु प्रकुपितोपि त्वदनुभावप्रतिबद्धनिग्रहान्तराध्यवसायः समालिङ्ग्येतरेतरमत्यन्तसुखप्रसुप्तयोर्युवयोर्दैवदत्तोत्साहः पाण्डुलोहशृङ्खलात्मना मया पादपद्मयोर्युगलं तव निगडयित्वा सरोषरभसमपासरत् । अवसितश्च ममाद्य शापस्तच्च मासद्वयं तव पारतन्त्र्यम् । प्रसीदेदानीं किं तव करवाणीति

44. 3. कोपि om. S. G. A^r. W. मयि om. S., G., A^r.;—44. 3. भज G; A^r.—44. 5. पञ्चेन्द्रियाणां W.;—44. 6. रूप्यशृङ्ख° G.; रूप्यशृंख . . . कृताम् C.; A^r.—°भूतामादाय मां S. G.—44. 9. प्रवर्तमाने Pa^d.—44. 14. स च om. W.; C.; G.—त्वदङ्का° W.; सुरतखेद° om. W.;—44. 16. तु om. W.; S.; कुपितोपि S.—44. 20. तव om. W.; G.—

प्रणिपतन्तीं वार्त्तयानया मत्प्राणसमां समाश्वासयेति व्यादिश्य विससर्ज ।

तस्मिन्नेव क्षणान्तरे इतोहतश्चण्डवर्मा सिंहवर्मदुहितुरम्बालिकायाः पाणिस्पर्शरागप्रसारिते बाहुदण्ड एव बलवदवलम्ब्य सरभसमाकृष्य केनापि दुष्करकर्मणा तस्करेणैकेनैव नखरप्रहारेण राजमन्दिरोद्देशं च शवशतमयमापादयन्नचकितगतिरसौ विहरतीति वाचः समभवन् । श्रुत्वा चैतत्तमेव मत्तहस्तिनमुदस्ताधोरणो राजपुत्रोधिरुह्य रंहसोत्तमेन राजभवनमभ्यवर्तत । स्तम्बेरमस्थात्र धूतपत्तिदत्तवर्त्मा च प्रविश्य वेश्माभ्यन्तरमदभ्राभ्रनिर्घोषगम्भीरेण स्वरेणाभ्यधात् । कः स महापुरुषो येनैतन्मानुषमात्रदुष्करं महत्कर्मानुष्ठितम् । आगच्छतु स मया सहेमं मत्तहस्तिनमारोहतु । अभयमेव तस्य मदुपकण्ठवर्तिनो देवदानवैरपि विगृह्णानस्येति । निशम्यैवं स पुमानुपाढहर्षो निर्गत्य कृताञ्जलिराक्रम्य संज्ञासंकुचितं कुञ्जरगात्रमसक्तमध्यरुक्षत् । आरोहन्तमेवैनं निर्वर्ण्य हर्षोत्फुल्लदृष्टिरयं प्रियसखोयमपहारवर्मैवेति पश्चान्निषोदतोस्य बाहुदण्डयुगलमुभयभुजमूलप्रवेशितमग्रेवलम्ब्य स्वमङ्गमालिङ्गयामास । स्वयं च पृष्ठतो वलिताभ्यां भुजाभ्यां पर्यवेष्टयत् । तत्क्षणोपसंहृतालिङ्गनव्यतिकरश्चापहारवर्मा चापचक्रकणपकर्पणप्रासपट्टिशमुसलतोमरादिप्रहरणजातमुपयुञ्जानो बलात्प्रलिप्तान्प्रतिबलवीरान्बहुप्रका-

45. 1. प्राणसमानां W.—45. 5. दुष्करकर्मकारिणा W.; C.; G.; A[r].; S.—45. 5. एकेनैव om. Pa[d]. but mentions it as v. l.—45. 8. राजपुत्रः om. G. S. A[r].—45. 10. येनेदं S. G.—45. 12. इत्यवदत् W.; A[r]. अवादीत् G.—45. 13. संज्ञाकुञ्चितं G.; C; W.—45. 15. एव om. S. G. A[r].—45. 18. °कर्णपप्रास° Bhû.—45. 19. प्रहरणजालं W.—उपयुञ्जानाः प्रेरयन्तः Pa[d]. which possibly points to उपयुञ्जानान्.—

स्योधिनः परिक्षिपतः क्षितौ विचिक्षेप । क्षणेन चाद्राक्षीत्तदपि सैन्यमन्येन समन्ततोभिमुखमभिधावता बलनिकायेन परिक्षिप्तम् ।

अनन्तरं च कश्चित्कार्णिकारगौरः कुरुविन्दसवर्णकुन्तलः कमलकोमलपाणिपादः कर्णचुम्बिदुग्धधवलस्निग्धनीललोचनः कटितटनिविष्टरत्ननखरः पट्टनिवसनः कृशाकृशोदरोरःस्थलः कृतहस्ततया रिपुकुलमिषुवर्षेणाभिवर्षन्पादाङ्गुष्ठनिष्ठुरावघृष्टकर्णमूलेन प्रजविना गजेन संनिकृष्य पूर्वोपदेशप्रत्ययादयमेव स देवो राजवाहन इति कृताञ्जलिः प्रणम्यापहारवर्माणि निविष्टदृष्टिराचष्ट । त्वदादिष्टेन मार्गेण संनिपातितमेतदङ्गराजसाहाय्यदानायोपस्थितं राजकम् । अरिबलं च विहतविध्वस्तं स्त्रीबालहार्यशस्त्रं वर्तते । किमन्यत्कृत्यमिति । हृष्टस्तु व्याजहारापहारवर्मा । देव दृष्टिदानेनानुगृह्यतामयमाज्ञाकरः । सोयमहमेवामुना रूपेण धनमित्राख्यया चान्तरितो मन्तव्यः । स एवायं निर्गमय्य बन्धनादङ्गराजमपुवर्जितं कोशवाहनमेकीकृत्यास्मद्सुहृणेण चामुना सह राजकेनैकान्ते सुखोपविष्टमिह देवमुपतिष्ठतु यदि न दोष इति । देवोपि यथा ते रोचत इति तमाभाष्य गत्वा च तन्निर्दिष्टेन मार्गेण नगराद्बहिरतिमहतो रोहिणद्रुमस्य कस्यचित्क्षौमावदातसैकते गङ्गातरंगपवनपातशीतले तले द्विरदादवततार । प्रथमसमवतीर्णेनापहारवर्मणा च स्वहस्तसत्वरसमीकृते मातङ्ग इव भा-

46. 3. अन्तरे च G.; Bhû. Ah[d].—46. 6. इषुवर्षेणाभिपात्य G.; S.;—46. 9. राजन्यकं C.; W.—46. 10. अखिलारिबलं S.; Bhû.; अखिलं चारि° G.—46. 12. सोयमप्यहमेवा W.; C.; S.; °हमिव G.; सोयमेव हीति Pa[d].; सोयमहमिव A[r].—46. 13. एवाद्य W.;—46. 14. राजन्यकेन W.; C.; S.; G.; we accdg. to Pa[d].—46. 15. च om. and गत्वा after मार्गेण G.; A[r].—46. 16. कस्यचिन्मूले A[r].; S.; W.;—46. 18. स्फटिकानस इव भागीरथी° A[r]. स्फटिकमय इव भा° W.; मातङ्ग इव om. A[r].—

5 lean in the belly & stout in the waist [S says yathā-

गीरथीपुलिनमण्डले सुखं निषसाद । तथा निषण्णं तमुपहारवर्मार्थपालप्रमतिमित्रगुप्तमन्त्रगुप्तविश्रुतैर्मैथिलेन च प्रहारवर्मणा काशीभर्त्रा च कामपालेन चम्पेश्वरेण सिंहवर्मणा सहागत्य धनमित्रः प्रणिपपात । देवोऽपि हर्षाविद्धमभ्युत्थितः कथं समस्त एव मित्रगणः समागतः को नामायमभ्युदय इति कृतयथोचितोपचारानुत्पीडिततरं परिरेभे । काशीपतिमैथिलाङ्गराजांश्च सुहृन्निवेदितान्पितृवदपश्यत् । तैश्च हर्षनिर्भरतरं सरभसोपगूढः परमभिननन्द । ततः प्रवृत्तासु प्रीतिसंकथासु प्रियवयस्यगणानुयुक्तः स्वस्य च सोमदत्तपुष्पोद्भवयोश्चरितमनुवर्ण्य सुहृदामपि वृत्तान्तं क्रमेण श्रोतुं कृतप्रस्तावस्तांश्च तदुक्तावभ्ययुङ्क्त । तेषु प्रथमं प्राह स्म किलापहारवर्मा ॥

॥ इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते महाकाव्ये प्रथम उच्छ्वासः ॥

---

47. 3. सहोपगम्य W.; C.—47. 4. समस्त एष W. C.—47. 5. समुपागतः A^r.; S.—47. 5. °उपचारमु° S.; A^r.—47. 7. हर्षकम्पितपलितं C. S. W.; Bhû.; हर्षनिभृततरं Ms. W. note; हर्षनिर्भररभसो° G.—सहसोपगूढः S.—

देव त्वयि तदावतीर्णे द्विजोपकारायासुरविवरं त्वदन्वेषणप्रसृते च मित्रगणेऽहमपि महीमटन्नङ्गेषु गङ्गातटे बहिश्चम्पायाः कश्चिदस्ति तपःप्रभावोत्पन्नदिव्यचक्षुर्मरीचिर्नाम महर्षिरिति कुतश्चित्संलपतो जनसमाजादुपलभ्यामुतो बुभुत्सुस्त्वद्गतिं तमुद्देशमगमम्। न्यशामयं च तस्मिन्नाश्रमे कस्यचिच्चूतपोतकस्य च्छायायां कमप्युद्विग्नवर्णं तापसम्। अमुना चातिथिवदुपचरितः क्षणं विश्रान्तः कासौ भगवान्मरीचिः तस्मादहमुपलिप्सुः प्रसङ्गप्रोषितस्य सुहृदो गतिम्। आश्चर्यज्ञानविभवो हि स महर्षिर्मह्यां विश्रुत इत्यवादिषम्। अथासावुष्णमायतं च निःश्वस्याशंसत्। आसीत्तादृशो मुनिरस्मिन्नाश्रमे। तमेकदा काममञ्जरी नामाङ्गपुरीवतंसस्थानीया वारयुवतिरश्रुबिन्दुतारकितपयोधरा सनिर्वेदमभ्युपेत्य कीर्णशिखण्डास्तीर्णभूमिरभ्यवन्दिष्ट। तस्मिन्नेव च क्षणे मातृप्रमुखस्तदाप्तवर्गः सानुक्रोशमनुप्रधावितस्तत्रैवावनिपातमपतत्। स किल कृपालुस्तं जनमार्द्रया गिराश्वास्यार्त्तिकारणं तां गणिकामपृच्छत्। सा तु सव्रीडेव सविषादेव सगौरवेव चाब्रवीत्। भगवन् ऐहिकस्य सुखस्य भाजनं जनोयमामुष्मिकाय श्वोवसीयायार्त्ताभ्युपपत्तिवित्तयोर्भगवत्पादयोर्मूलं शरणमभिप्रपन्न इति। तस्यास्तु जनन्युदञ्जलिः पलितशारशिखण्डबन्धस्पृष्टमुक्तभूमिरभाषत। भगवन् अस्या मे दोषमेषा वो दासी विज्ञापयति। दोषश्च मम स्वाधिकारानुष्ठापनम्। एष हि गणिकामा-

48. 1. °प्रस्थिते Pa[d].—48. 9. आशशंसे W.—48. 10. अङ्गपुर्यवतंस° W.; C.; G.; Bhû. we accdg. to Pa[d].; S. Ah[d]. and Bhû. v. l.—48. 11. अभ्येत्य W. C.—48. 12. तदाप्तवर्गः W.—48. 13. अविच्छिन्नपातं W. C.; गिराश्वास्य W. C.—48. 18. अस्यां W.; Bhû. दोष एषा W.—

तुरधिकारो यद्दुहितुर्जन्मनः प्रभृत्येवाङ्गक्रिया तेजोबलवर्णमेधासंवर्धनेन दोषाग्निधातुसाम्यकृता मितेनाहारेण शरीरपोषणमा पञ्चमाद्वर्षात्पितुरप्यनतिदर्शनं जन्मदिने पुण्यदिने चोत्सवोत्तरो मङ्गलविधिरध्यापनमनङ्गविद्यानां साङ्गानां नृत्यगीतवाद्यनाट्यचित्रास्वाद्यगन्धपुष्पकलासु लिपिज्ञानवचनकौशलेषु च सम्यग्विनयनं शब्दहेतुसमयविद्यासु वार्त्तामात्रावबोधनमाजीवज्ञाने क्रीडाकौशले सजीवनिर्जीवासु च द्यूतकलास्वभ्यन्तरीकरणमभ्यन्तरकलासु वैश्वासिकजनात्प्रयत्नेन प्रयोगग्रहणं यात्रोत्सवादिष्वादरप्रसाधितायाः स्फीतपरिबर्हायाः प्रकाशनं प्रसङ्गवत्यां संगीतादिक्रियायां पूर्वसंगृहीतैर्ग्राह्यवाग्भिः सिद्धिलम्भनं दिङ्मुखेषु तत्तच्छिल्पवित्तकैर्यशःप्रख्यापनं कार्तान्तिकादिभिः कल्याणलक्षणोद्घोषणं पीठमर्दविटविदूषकैर्भिक्षुक्यादिभिश्च नागरिकपुरुषसमवायेषु रूपशीलमाधुर्यप्रस्तावना युवजनमनोरथलक्ष्यभूतायाः प्रभूततमेन शुल्केनावस्थापनं स्वतो रागान्धाय तद्भावदर्शनोन्मादिताय वा जातिरूपवयोर्थशक्तिशौचत्यागदाक्षिण्यशिल्पमाधुर्योपपन्नाय स्वतन्त्राय प्रदानमधिकगुणायास्वतन्त्राय प्राज्ञतमायाल्पेनापि बहुव्यपदेशेनार्पणमस्वतन्त्रेण वा गान्धर्वसमागमेन तद्गुरुभ्यः शुल्कापहरणमलाभेऽर्थस्य कामस्वीकृते स्वामिन्यधिकरणे वा साधनं रक्तस्य दुहित्रैकचारिणीव्रतानुष्ठापनं नित्यनैमित्तिकप्रीतिदायकतया हृतशिष्टानां गम्यधनानां चित्रैरुपायैरपहरणमददता लुब्धप्रायेण च विगृह्यासनं प्रतिहस्तिप्रोत्सा-

49. 1. यत् om. W. C.—49. 2. मिताहारेण W.—49. 3. °दिनेषु twice G.; °दिने °दिनेषु C. °दिने twice Pa[d].—49. 11. उद्घोषणं W.; घोषणं S.—49. 13. प्रभूतायाः W.— 49. 13. उपस्थापनं S.—49. 17. गुरुभ्यः W.—49. 18. °अधिकगुणे S. वा om. Bhû. च Pa[d].—रक्ततरस्य C.; G.—

हनेन लुब्धस्य रागिणस्त्यागशक्तिसंधुक्षणमसारस्य वाक्संतक्षणैर्लोकोपक्रोशनैर्दुहितृनिरोधनैर्व्रीडोत्पादनैरन्याभियोगैरवमानैश्चापवाहनमर्थदैरनर्थप्रतिघातिभिश्चानिन्द्यैरिभ्यैरनुबद्धार्थानर्थसंशयान्विचार्य भूयोभूयः संयोजनमिति । गणिकायाश्च गम्यं प्रति सज्जतैव न सङ्गः सत्यामपि प्रीतौ न मातुर्मातृकाया वा शासनातिवृत्तिः । एवं स्थितेनया प्रजापतिविहितं स्वधर्ममुल्लङ्घ्य क्वचिदागन्तुके रूपमात्रधने विप्रयूनि स्वेनैव व्ययेन रममाणया मासमात्रमत्यवाहि । गम्यजनश्च भूयानर्थयोग्यः प्रत्याचक्षाणयानया प्रकोपितः । स्वकुटुम्बकं चावसादितम् । एषा कुमतिर्न कल्याणीति निवारयन्त्यां मयि वनवासाय कोपात्प्रस्थिता । सा चेदियमहार्यनिश्चया सर्व एष जनोऽत्रैवानन्यगतिरनशनेन संस्थास्यत इत्यरोदीत् ।

अथ सा वारयुवतिस्तेन तापसेन भद्रे ननु दुःखाकरोयं वनवासः । तस्य फलमपवर्गः स्वर्गो वा । प्रथमस्तु तयोः प्रकृष्टज्ञानसाध्यः प्रायो दुःसंपाद एव । द्वितीयस्तु सर्वस्यैव सुलभः कुलधर्मानुष्ठायिनः । तदशक्यारम्भादुपरम्य मातुर्मते वर्तस्वेति सानुकम्पमभिहिता । सा तु प्रत्यवादीत् । यदि भगवत्पादमूलमशरणं शरणमस्तु मम कृपणाया हिरण्यरेता देव एवेत्युदमनायत । स तु मुनिरनुविमृश्य गणिकामातरमवदत् । संप्रति गच्छ गृहान् । प्रतीक्षस्व कानिचिद्दिनानि यावदियं सुकुमारी सुखोपभोगसमुचिता सत्यरण्यवासोद्वेजिता भूयोभूयश्चास्माभिर्विबोध्यमाना प्रकृतावेव स्थास्यतीति ।

तथेति तस्याः प्रतियाते स्वजने सा गणिका तमृषिमलघुभक्ति-

---

50. 3. अनिन्द्यैरन्यैः C. W.—50. 7. वनव्ययेन C. W.—50. 11. अवादीत् W.—50. 17. हिरण्यरेता एव W.—हिरण्यरेता देव इ° S.—50. 19. अरण्यवासेन G.; °वासव्यसनेन C. —50. 21. °भक्तिभिः Pa[d].—

धौतोद्गमनीयवासिनी नात्यादृतशरीरसंस्कारा वनतरुपोतकालवालपूरणैर्देवतार्चनकुसुमसमुच्चयावचयप्रयासैर्नैकविकल्पोपहारकर्मभिः कामशासनार्थे च गन्धमाल्यधूपदीपनृत्यगीतवाद्यादिभिः क्रियाभिरेकान्ते च त्रिवर्गसंबन्धिनीभिः कथाभिरध्यात्मवादैश्चानुकूलैरल्पीयसैव कालेनान्वरञ्जयत् ।

एकदा च रहसि रक्तं तमुपलक्ष्य मूढः खलु लोको यत्सह धर्मेणार्थकामावपि गणयतीति किंचिदस्मयत । कथय वासु केनांशेनार्थकामातिशायी धर्मस्तवाभिप्रेत इति प्रेरिता मरीचिना लज्जामन्थरमारभताभिधातुम् । इतः किल जनाद्भगवतस्त्रिवर्गबलाबलज्ञानम् । अथवा तदपि प्रकारान्तरं दासजनानुग्रहस्य । भवतु श्रूयताम् । ननु धर्मादृतेर्थकामयोरनुत्पत्तिरेव । तदनपेक्ष एव धर्मो निवृत्तिसुखप्रसूतिहेतुरात्मनः समाधानमात्रसाध्यश्च सोर्थकामवद्बाह्यसाधनेषु नात्यायतते । तत्त्वदर्शनोपबृंहितश्च यथाकथंचिदप्यनुष्ठीयमानाभ्यां नार्थकामाभ्यां बाध्यते । बाधितोपि चाल्पायासप्रतिसमाहितस्तमपि दोषं निर्हत्य श्रेयसेप्यनल्पाय कल्पते । तथा हि पितामहस्य तिलोत्तमायामभिलाषो भवानीपतेर्मुनिपत्नीसहस्रसंदूषणं पद्मनाभस्य षोडशसहस्रान्तःपुरविहारः प्रजापतेः स्वदुहितर्यपि प्रणयप्रवृत्तिः शचीपतेरहल्याजारता शशाङ्कस्य गुरुतल्पगमनमंशुमालिनो वडवालङ्घनमनिलस्य केसरिकलत्रसमागमः बृहस्पतेरुतथ्यभार्याभिसरणं पराशरस्य दाशकन्यादूषणं पाराशर्यस्य भ्रातृदारसंगतिरत्रेर्मृगीसमागम

51. 2. °कुसुमोच्चया° W.; C.; S.; G.; Bhû.; we accdg. to Pa[d].—51. 2. अनेकवि° W.—51. 4. अनुरूपैः W. C.—51. 8. सलज्जा W.—51. 11. स धर्मः G ; C.;—51. 13. °उपबृंहितस्तु W.—अपि om. W.—51. 17. अतिप्रणय° W.—

18 Tārā, Brihaspati's wife
19 Kesarin husband of Hanuman's mother (anjanā)

इति । अमराणां च तेषुतेषु कार्येष्वासुरविप्रलम्भनानि ज्ञानबलान्न धर्मपीडामावहन्ति । धर्मपूते च मनसि नभसीव न जातु रजोनुषज्यते । तन्मन्ये नार्थकामौ धर्मस्य शततमीमपि कलां स्पृशत इति ।

श्रुत्वैतदृषिरुद्दीर्णरागवृत्तिरभ्यधात् । अयि विलासिनि साधु पश्यसि न धर्मस्तत्त्वदर्शिनां विषयोपभोगेनोपरुध्यत इति । किंतु जन्मनः प्रभृत्यर्थकामवार्त्तानभिज्ञा वयम् । ज्ञेयौ चेमौ किंरूपौ किंपरिवारौ किंफलौ चेति । सा त्ववादीत् । अर्थस्तावदर्जनवर्धनरक्षणात्मकः कृषिपाशुपाल्यबाणिज्यसंधिविग्रहादिपरिवारस्तीर्थप्रतिपादनफलश्च । कामस्तु विषयातिसक्तचेतसोः स्त्रीपुंसयोर्निरतिशयसुखस्पर्शविशेषः । परिवारस्तु तस्य यावदिह रम्यमुज्ज्वलं च वस्तु । फलं पुनः परमाह्लादनं परस्परविमर्दजन्म स्मर्यमाणमधुरमुदीरिताभिमानमनुत्तमं सुखमपरोक्षं स्वसंवेद्यमेव । तस्यैव कृते विशिष्टस्थानवर्तिनः कष्टानि तपांसि महान्ति दानानि दारुणानि युद्धानि भीमानि समुद्रलङ्घनादीनि मानवाः समाचरन्तीति ।

निशम्यैतन्नियतिबलान्नु तत्पाटवान्नु स्वबुद्धिमान्द्यान्नु स्वनियममनादृत्य तस्यामसौ प्रासजत् । सा सुदूरं मूढात्मानं च तं प्रवहणेन नीत्वा पुरमुदारशोभया राजवीथ्या स्वभवनमनैषीत् । अभूच्च घोषणा श्वः कामोत्सव इति । उत्तरेद्युः स्नातानुलिप्तमारचितमञ्जुमालमारब्धकामिजनवृत्तं निवृत्तस्ववृत्ताभिलाषं क्षणमात्रेपि गते तया विना दूयमानं तमृषिमृद्धिमता राजमार्गेणोत्सवसमाजं नीत्वा क्वचिदुपव-

52. 7. चैति W.—52. 9. °अभिव्यक्तचे° Bhû.; अभिषिक्त° G.—52. 10. च om. G.; W. वस्तु om. C.;—52. 12. स्वसंवेद्यं om. G.; S.;—52. 14. समुद्रलङ्घनानि om. C.—52. 15. निमित्तबलात् W.—52. 18. आरचितमुण्डमालं G. S. W.; आचरित° Pa[d].;—52. 19. क्षणमात्रेपि G. S. गतेपि C. अपि om. W.—52. 20. दूयमानचित्तं C. S.—

नोद्देशे युवतिजनशतपरिवृतस्य राज्ञः संनिधौ स्मितमुखेन तेन भद्रे भगवता सह निषीदेत्यादिष्टा सविभ्रमकृतप्रणामा सस्मितं न्यषीदत् ।

तत्र काचिदुत्थाय बद्धाञ्जलिरुत्तमाङ्गना देव जितानयाहम् । अस्यै दास्यमद्यप्रभृत्यभ्युपेतं मयेति प्रभुं प्राणंसीत् । विस्मयहर्षमूलश्च कोलाहलो लोकस्योदजिहीत । हृष्टेन च राज्ञा महार्हैरलंकारैर्महता च परिबर्हेणानुगृह्य विसृष्टा वारमुख्याभिः पौरमुख्यैश्च गणशः प्रशस्यमाना स्वभवनमगत्वैव तमृषिमभाषत । भगवन् अयमञ्जलिः । चिरमनुगृहीतोयं दासजनः स्वार्थ इदानीमनुष्ठेय इति । स तु रागादशनिहत इवोद्भ्राम्याब्रवीत् । प्रिये किमेतत् । कुत इदमौदासीन्यम् । क्व गतस्तव मय्यसाधारणोनुराग इति । अथ सा सस्मितमिदमवादीत् । भगवन् ययाद्य राजकुले मत्तः पराजयोभ्युपेतस्तस्याश्च मम च कस्मिंश्चित्संघर्षे महर्षिं मरीचिमावर्जितवतीव श्लाघस इति तयाहमधिक्षिप्ता दास्यपणबन्धेन चास्मिन्नर्थे प्रावर्तिषि । सिद्धार्था चास्मि त्वत्प्रसादादिति । स तया तथावधूतो दुर्मतिः कृतानुशयः शून्यवन्न्यवर्तिष्ट । यस्तयैवं कृतस्तपस्वी तमेव मां महाभाग मन्यस्व । स्वशक्तिनिषिक्तं रागमुद्धृत्य तयैव बन्धक्या महद्वैराग्यमर्पितम् । अचिरादेव शक्य आत्मा त्वदर्थसाधनक्षमः कर्तुम् । अस्यामेव तावदङ्गपुर्यां चम्पायामिति । अथ तन्मनश्च्युततमःस्पर्शभियेवास्तं रविरगादृषिमुक्तश्च रागः संध्यात्वेनास्फुरत् । तत्कथादत्तवैराग्याणीव कमल-

53. 1. जन om. W.—समासदत्तल स्मितमुखेन W.—53. 5. तद्दास्यम् W.—53. 10. अशनिनिहत: W.—53. 11. इदं om. W. C.—53. 14. तयास्म्यहम° G.; C.; S. We accdg. to W. and Bhû.—53. 15. शून्यमेव G.; S.—53. 16. शक्ति om. C.—53. 18. त्वदर्थसंपादन° S.—

= you are as proud as if you — the love she had

वनानि समकुचन् । अनुमतमुनिशासनस्त्वहममुनैव सहोपास्य संध्यामनुरूपाभिः कथाभिस्तमनुशय्य नीतरात्रिः प्रत्युन्मिषत्युदयप्रस्थदावकल्पे कल्पद्रुमकिसलयावधीरिण्यरुणार्चिषि तं नमस्कृत्य नगरायोदचलम् । अदर्शं च मार्गाभ्यासवर्तिनः कस्यापि क्षपणकविहारस्य बहिर्विविक्ते रक्ताशोकषण्डे निषण्णमस्पृष्टसमाधिमाधिक्षीणमग्रगण्यमनभिरूपाणां कृपणवर्णं कमपि क्षपणकम् । उरसि चास्य शिथिलितमलनिचयान्मुखान्निपततोऽश्रुबिन्दूनलक्षयम् । अप्राक्षं चान्तिकोपविष्टः । क्व तपः क्व च रुदितम् । न चेद्रहस्यमिच्छामि श्रोतुं शोकहेतुमिति । सोऽब्रूत । सौम्य श्रूयताम् । अहमस्यामेव चम्पायां निधिपालितनाम्नः श्रेष्ठिनो ज्येष्ठसूनुर्वसुपालितो नाम । वैरूप्यात्तु मम विरूपक इति प्रसिद्धिरासीत् । अन्यश्चात्र सुन्दरक इति यथार्थनामा कलागुणैः समृद्धो वसुना नातिपुष्टोऽभवत् । तस्य च मम च वपुर्वसुनी निमित्तीकृत्य वैरं वैरोपजीविभिः पौरधूर्तैरुदपाद्यत । ततस्त एव कदाचिदावयोरुत्सवसमाजे स्वयमुत्पादितमन्योन्यावमानमूलमधिक्षेपवचनव्यतिकरमुपशमय्य । न वपुर्वसु वा पुंस्त्वमूलम् । अपि तु यः प्रकृष्टगणिकाप्रार्थ्ययौवनो स एव पुमान् । अतो युवतिललामभूता काममञ्जरी यं वा कामयते स हरतु सुभगपताकामिति व्यवस्थापयन् । तदभ्युपेत्यावां प्राहिणुव तस्यै दूतान् । अहमेव किलामुष्या स्मरोन्मादहेतुरासम् । आसीनयोश्चावयोर्मामेवोपगम्य सा नीलोत्पलमयमिवापाङ्गमङ्गे मम मुञ्चती तं जनमपत्रपयाधोमुखं

54. 4. अभ्याश° W. Bhû. Ah[d].—54. 7. निपतितान् W.—54. 10. तु om. W.—54. 13. त एव om. S.—54. 15. °वचनशतव्यति° G.; °वचनशव्यतिकरशत° S.—54. 16. प्रकृष्ट..नो हि यः स पु° C.; W.—54. 18. तदभ्यु° om. W.; C.—54. 20. अपाङ्गदाम W.; C.; S. Bhû.; we accdg. to G. and Pa[d].—

ऽयधच । सुभगंमन्येन च मया स्वधनस्य स्वगृहस्य स्वगणस्य स्वदेहस्य स्वजीवितस्य च सैवेश्वरी कृता कृतश्चाहमनया मलमल्लकशेषो हृतसर्वस्वस्तया चापवाहितः प्रपद्य लोकोपहासलक्ष्यताम् । अक्षमश्च धिक्कृतानि पौरवृद्धानां सोढुमिह जैनायतने मुनिनैकेनोपदिष्टमोक्षवर्त्मा सुकर एष वेशो वेशनिर्गतानामित्युदीर्णवैराग्यस्तदपि कौपीनमजहाम् । अथ पुनः प्रकीर्णमलपङ्कः प्रबलकेशलुञ्चनव्यथः प्रकृष्टतमक्षुत्पिपासादिदुःखः स्थानासनशयनभोजनेषु द्विप इव नवग्रहो बलवतीभिर्यन्त्रणाभिरुद्वेजितः प्रत्यवामृशम् । अहमस्मि द्विजातिः । अस्वधर्मो ममैष पाषण्डपथावतारः । श्रुतिस्मृतिविहितेनैव वर्त्मना मम पूर्वजाः प्रावर्तन्त । मम तु मन्दभाग्यस्य निन्द्यवेशममन्ददुःखायतनं हरिहरहिरण्यगर्भादिदेवतापवादश्रवणनैरन्तर्यात्प्रेत्यापि निरयफलमफलं विप्रलम्भप्रायमीदृशमिदमधर्मवर्त्म धर्मवत्समाचरणीयमासीदिति । प्रत्याकलितस्वदुर्नयः पिण्डीखण्डं विविक्तमेतदासाद्य पर्याप्तमश्रु मुञ्चामीति । श्रुत्वा चैतदनुकम्पमानोऽब्रवम् । भद्र क्षमस्व कंचित्कालमत्रैव निवस । निजेन द्युम्नेनासावेव वेश्या यथा त्वां योजयिष्यति तथा यतिष्ये । सन्त्युपायास्तादृशाः ।

इत्याश्वास्य तमनूत्थितोऽहम् । नगरमाविशन्नेव चोपलभ्य लोकवादाल्लुब्धसमृद्धपूर्णं पुरमित्यर्थानां नश्वरत्वं च प्रदर्श्य प्रकृतिस्थान-

54. 1. सुभगेन G. C. S. W.; we accdg. to Pa[d].—55. 3. हृतसर्वस्वतया चा° C. च om. W.—55. 4. इहैवायतने W.; उपदिष्ट उत्तमो व° W.—55. 6. संकीर्ण° W.—55. 9. पाषण्ड° S. C. एव om. S.—55. 12. अफलं om. S.—55. 18. अहं om. G. S. अभ्युत्थितः W. उत्थितः C. G.—55. 19. लुब्धेभ्यपू° G. Ah[d].; लुब्धसभिकामिभ्यपू° S.

मूलमिवधारयन्कर्णीसुतप्रहिते पथि मतिमकरवम् । अनुप्रविश्य च द्यूतसभामक्षधूर्तैः समगंसि । तेषां च पञ्चविंशतिप्रकारासु सर्वासु द्यूताश्रयासु कलासु कौशलमक्षभूमिहस्तादिषु चात्यन्तदुरुपलक्ष्याणि कूटकर्माणि तन्मूलानि सावलेपान्यधिक्षेपवचनानि जीवितनिरपेक्षाणि संरम्भविचेष्टितानि सभिकप्रत्ययव्यवहारान्यायबलप्रतापप्रायानङ्गीकृतार्थसाधनक्षमान्बलिषु सान्त्वनानि दुर्बलेषु भर्त्सितानि पक्षरचननैपुणमुच्चावचानि प्रलोभनानि ग्लहप्रभेदवर्णनानि द्रव्यसंविभागौदार्यमन्तरान्तराश्लीलप्रायान्कलकलानित्येतानि चान्यानि चानुभवन्न तृप्तिमध्यगच्छम् । अहसं च किंचित्प्रमाददत्तशारे क्वचित्कितवे । प्रतिकितवस्तु निर्दहन्निव क्रोधताम्रया दृशा मामभिवीक्ष्य शिक्षयसि रे द्यूतवर्त्म हासव्याजेनास्तामयमशिक्षितो वराकस्त्वयैव तावद्विचक्षणेन देविष्यामीति द्यूताध्यक्षानुमत्या व्यत्यषजत् । मया जितश्चासौ षोडशसहस्राणि दीनाराणाम् । तदर्धं सभिकाय सभ्येभ्यश्च दत्त्वार्धं स्वीकृत्योदतिष्ठम् । उदतिष्ठंश्च तत्र गतानां हर्षगर्भाः प्रशंसालापाः । प्रार्थ्यमानसभिकानुरोधाच्च तदगारेऽत्युदारमभ्यवहारविधिमकरवम् । यन्मूलश्च मे दुरोदरावतारः स मे विमर्दको नाम विश्वास्यतरं द्वितीयं हृदयमासीत् ।

तन्मुखेन च सारतः कर्मतः शीलतश्च सकलमेव नगरमवधार्य धूर्जटिकण्ठकल्मषकालतमे तमसि नीलनिवसनार्धोरुक-

56. 1. अथ प्रतिपद्य G. अनुप्रपद्य Bhû. च om. S. 56. 2. द्यूतसमाजम° W.— च om. W. S. C. we accdg. to G. Pa[d].—56. 6. प्रयोजितार्थसाधनक्षमान् C.; G. जितार्थ° S.—56. 7. नैपुण्यं W. उग्रप्रलोभ° Bhû.; W.; S.; C.—56. 11. रे om. S. G.—56. 14. अनुदतिष्ठंश्च S.—56. 15. अत्युदारं om. W. Com. do not explain it.—56. 18. च om. S. शीलतः om. S.—56. 19. नीलवसना° W.

परिहितो बद्धतीक्ष्णकौक्षेयकः फणिमुखकाकलीसंदंशकपुरुषशीर्षकयोगचूर्णयोगवर्तिकामानसूत्रकर्कटकरज्जुदीपभाजनभ्रमरकरण्डकप्रभृत्यनेकोपकरणयुक्तो गत्वा कस्यचिल्लुब्धेश्वरस्य गृहे संधिं छित्त्वा पटभाक्षसूक्ष्मच्छिद्रालक्षितान्तर्गृहप्रवृत्तिरन्यथा निजगृहमिवानुप्रविश्य नीवीं सारमहतीमादाय निरगाम्। नीलनीरदनिकरपीवरतिमिरनिबिडितायां राजवीथ्यां झटिति शतह्रदासंपातमिव क्षणमालोकमलक्षयम्। अथासौ नगरदेवतेव नगरमोषरोषिता निःसंबाधवेलायां निःसृता संनिकृष्टा काचिदुन्मिषद्भूषणा युवतिराविरासीत्। कासि वासु क्व यासीति सदयमुक्ता त्राससगद्गदमगादीत्। आर्य पुर्यामस्यामर्यवर्यः कुबेरदत्तनामा प्रतिवसति। अस्म्यहं तस्य कन्या। मां जातमात्रां धनमित्रनाम्नेऽत्रत्यायैव कस्मैचिदिभ्यकुमारायान्वजानाद्भार्यां मे पिता। स पुनरस्मिन्नत्युदारतया पित्रोरन्ते वित्तैर्निजैः क्रीत्वेवार्थिवर्गाद्दारिद्र्यं दरिद्राति सत्यथोदारक इति प्रीतलोकाधिरोपितापरश्लाघ्यनामनि वरयत्येव तस्मिन्मां तरुणिभतामधन इत्यदत्त्वार्थपतिनाम्ने कस्मैचिदितरस्मै यथार्थनाम्ने सार्थवाहाय दित्सति मे पिता। तदमङ्गलमद्य किल प्रभाते भावीति ज्ञात्वा प्रागेव प्रियतमदत्तसंकेता वञ्चितस्वजना निर्गत्य बाल्याभ्यस्तेन वर्त्मना मन्मथाभिसरा तदागारमभिसरामि। तन्मां मुञ्च गृहाणैतद्भाण्डमित्युन्मुच्य मह्यमर्पितवती। दयमानश्चाहमब्रवम्। एहि

57. 2. बाणमानसूत्रं Bhû.—57. 4. पटभास° Pa^d.; पटहाक्ष° C. we acodg. to Bhû., Ah^d.; S. पक्षभाक्ष°—57. 5. °तिमिरभारनिबिडितायां G.; S. निबिडपीडितायां C. W.—57. 8. °विभूषणा S. आविः om. S.—57. 9. सगद्गदं माम° W.—अवदीत् C. W.; S. अवदत् G.—57. 10. कुबेरवल्लभ° W. वसति W.—57. 12. अमुष्मिन् W.; C.; S. दरिद्र्यथो S. दारिद्र्यात्युदार° G.—57. 13. इति च W. C.—57. 18. मन्मथैकाभिसरा S. G. °सारा Bhû.—

साधित्र त्वां नयेयं त्वत्प्रियावसथमिति त्रिचतुराणि पदान्युदचलम्। आपतच्च दीपिकालोकपरिलुप्यमानतिमिरभारं यष्टिकृपाणपाणि नागरिकबलमनल्पम्। दृष्ट्वैव प्रवेपमानां कन्यकामवदम्। भद्रे माभैषीः। अस्त्ययमसिद्वितीयो मे बाहुः। अपि तु मृदुरयमुपायस्त्वदपेक्षया चिन्तितः। शयेहं भावितविषवेगविक्रियः। त्वयामी वाच्याः। निशि वयमिमां पुरीं प्रविष्टा दष्टश्च ममैष नायको दर्वीकरेणामुष्मिन्सभागृहकोणे। यदि वः कश्चिन्मन्त्रवित्कृपालुः स एवैनमुज्जीवयन्मम प्राणानाहरेदनाथाया इति। सापि बाला गत्यन्तराभावाद्भयगद्गदस्वरा बाष्पदुर्दिनाक्षी बद्धवेपथुः कथंकथमपि गत्वा मदुक्तमन्वतिष्ठत्। अशयिषि चाहं भावितविषविक्रियः। तेषु कश्चिन्नरेन्द्राभिमानी मां निर्वर्ण्य मुद्रातन्त्रमन्त्रध्यानादिभिश्चोपक्रम्याकृतार्थो गत एवायं कालदष्टस्तथा हि स्तब्धश्यावमङ्गं रुद्धा दृष्टिः शान्त एवोष्माशुचालं वासुश्चाग्निसात्कारिण्यामः। कोतिवर्तते दैवमिति सहेतरैः प्रायात्।

उत्थितश्चाहमुदारकाय तां नीत्वाब्रवम्। अहमस्मि कोपि तस्करस्त्वद्गतेनैव चेतसा सहायभूतेन त्वामिमामभिसरन्तीमन्तरोपलभ्य कृपया त्वत्समीपमनैषम्। भूषणमिदमस्या इत्यंशुपटलपाटितध्वान्तजालं तदर्पितवान्। उदारकस्तु तदादाय सलज्जं च सहर्षं च

58. 1. नयै W.; त्वत्प्रियतमं W. C.; °प्रियं G.; प्रियावसं S.—58. 3. दृष्ट्वैव om. C. W.; S, A[r]. m.—58. 4. भयम् om. W.—58. 5. शयेयं W. शयेय C. शयीयाहं S. we accdg. to Pa[d]. and G.—°विक्रिय° om. S. त्वयाप्यमी W.—58. 6. सभाकोणे C.; G.; S. °कोण एव W.—58. 7. एव तमनुजी° W. एव om. C.—58. 10. नरेन्द्रमानी S. G.—58. 12. °श्याववर्ण° W.; Bhû.—58. 16. सहायेन S. G.—58. 18. the first च om. S.; the first two च om. G.—

ससंभ्रमं च मामभाषत । आर्य त्वयैवेयमस्यां निशि प्रिया मे दत्ता वाक्पुनर्ममापहृता । तथा हि न जाने वक्तुं त्वत्कर्मैतदद्भुतमिति न ते स्वशीलमद्भुतवत्प्रतिभाति । नैवमन्येनापि कृतपूर्वमिति प्रतिनियतैव वस्तुशक्तिः । न हि त्वय्यन्यदीया लोभादयः । त्वयाद्य साधुतोन्मीलितेति तत्प्रायस्त्वत्पूर्वावदानेभ्यो न रोचते । दृष्टमिदानीमौदार्यस्य स्वरूपमिति त्वदाशयमननुमान्य न युक्तो निश्चयः । त्वयामुना सुकृतेन क्रीतोयं दासजन इत्यसारमतिगरीयसा क्रीणासीति स ते प्रज्ञाधिक्षेपः । न प्रियादानस्य प्रतिदानमिदं शरीरमिति तदलाभे निधनोन्मुखमिदमपि त्वयैव दत्तम् । अथवैतावदत्र प्राप्तरूपम । अद्यप्रभृति भर्तव्योयं दासजन इति मम पादयोरपतत् । उत्थाप्य चैनमुरसोपश्लिष्याभाषिषि । भद्र काद्य ते प्रतिपत्तिरिति । सोभ्यधत्त । न शक्नोमि चैनामत्र पित्रोरनभ्यनुज्ञयोपयम्य जीवितुम् । अतोस्यामेव यामिन्यां देशमिमं जिहासामि । को वाहं यथा त्वमाज्ञापयसीति । अथ मयोक्तम् । अस्त्येतत् । स्वदेशो देशान्तरमिति नेयं गणना विदग्धस्य पुरुषस्य । किंतु बालेयमनल्पसौकुमार्या कष्टाः प्रत्यवायभूयिष्ठाश्च कान्तारपथाः । शैथिल्यमिव किंचित्प्रज्ञासत्त्वयोरनर्थेनेदृशेन देशत्यागेन संभाव्यते । तत्सहानया सुखमिहैव वस्तव्यमेहि नयावैनां स्वमेवावासमिति । अविचार्यानुमतेन तेन सद्य एव तां तद्गृहमुपनीय तयैवापसर्पभूतया तत्र

59. 3. ननु ते स्व° W. ते च स्व° S.—59. 8. न om. G. C.—59. 10. अद्य प्राप्तरूपं C. G.—59. 12. पितुः W. मातापित्रोः S.—59. 14. मयोक्तं कर्तव्यमस्त्येतद्देशो S.—59 15. विदग्धस्य om. S.—59. 18. नयाव चेमां S. नयाव चैनां G. स्ववासं W.—59. 19. सद्यैवैनां W. °भूतया तद्गृहं.

मृद्भाण्डावशेषमचोरयाव । ततो निष्पत्य क्वचिन्मुषितकं निधाय समुच्चलन्तौ नागरिकसंपातेन मार्गपार्श्वशायिनं कंचिन्मत्तवारणमुपरिपुरुषमाकृष्याध्यारोहाव । ग्रैवेयप्रोतपादयुगलेन च मयोत्थाप्यमान एव पतिताधोरणपृथुलोरःस्थलपरिणतः पुरीतल्लतापरीतदन्तकाण्डः स रक्षिकबलमाक्षिणोत् । अध्वंसयाव चामुनैवार्थपतिभवनम् । अपवाह्य च क्वचन जीर्णोद्याने शाखाग्राहिकयावातराव । स्वगृहं गतौ च स्नातौ शयनमध्यशिश्रियाव ।

तावदेवोदगादुदधेरुदयाचलेन्द्रपद्मरागशृङ्गकल्पं कल्पद्रुमहेमपल्लवापीडपाटलं पतंगमण्डलम् । उत्थाय च धौतवक्त्रौ प्रगेतनानि मङ्गलान्यनुष्ठायास्मत्कर्मतुमुलं पुरमनुविचरन्तावशृणुव वरवधूगृहेषु कोलाहलम् । अथार्थैरर्थपतिः कुबेरदत्तमाश्वास्य कुलपालिकाविवाहं मासावधिकमकल्पयत् । उपह्वरे पुनरित्यशिक्षयं धनमित्रम् । उपतिष्ठ सखे । एकान्त एव चर्मरत्नभस्त्रिकामिमां पुरस्कृत्याङ्गराजमाचक्ष्व । जानात्येव देवो नैककोटिसारस्य वसुमित्रस्य मां धनमित्रं नामैकपुत्रम् । सोहं मूलहरत्वमेत्यार्थिवर्गादस्म्यवज्ञातः । मदर्थमेव संवर्धितायां कुलपालिकायां मद्दारिद्र्यदोषात्पुनः कुबेरदत्तेन दुहितर्यर्थपतये दित्सितायामुद्वेगादुज्झितुमसूनुपनगरभवं जरद्वनमवगाह्य कण्ठन्यस्तशस्त्रिकः केनापि जटाधरेण निवार्यैवमुक्तः । किं ते साहसस्य मूलमिति । मयोक्तम् । अवज्ञासोदर्यं दारिद्र्यमिति । स पुनरेवं कृपालुरन्वग्रहीत् । तात मूढोसि नान्यत्पापिष्ठतममात्मत्यागात् ।

60. 1. मृद्भाण्डावशेषं S G. नागरिकपुरुषसंपाते G. S. C. W.; Bhû.— 60. 3. उपरिपुरुषं C. ग्रैवेयकप्रतोद° W.—60. 4. गजपतिः पतिता° S G.— 60. 6. चावतराव S. C.—60. 8. तावतोद° S.—60. 10. चरन्तौ W.—60. 12. पुनरशिक्षयं W. —60. 13. चर्मभस्त्रिकां S. Bhû.—60. 15. स्ववर्गावज्ञातः S.— 60. 17. उपपौरिकं S. उपनगरगिक G.—60. 19. अवज्ञासोदर्य° W. G. S.— 60. 20. पापतमं S.—

आत्मानमात्मनानवसाद्यैवोद्धरन्ति सन्तः । सन्त्युपाया धनार्जनस्य बहवो नैकोऽपि च्छिन्नकण्ठप्रतिसंधानपूर्वस्य प्राणलाभस्य । किमनेन । सोऽस्म्यहं मन्त्रसिद्धः । साधितेयं लक्षग्राहिणी चर्मरत्नभस्त्रिका चिरमहमस्याः प्रसादात्कामरूपेषु कामप्रदः प्रजानामवात्सम् । मत्सरिण्यां जरसि भूमिस्वर्गमत्रोद्देशे प्रवेक्ष्यन्नागतस्तामिमां प्रतिगृहाण । मदन्यत्र चेयं बणिग्भ्यो वारमुख्याभ्यो वा दुग्ध इति हि तद्गता प्रतीतिः । किंतु यत्सकाशादन्यायापहृतं तत्तस्मै प्रत्यर्पणीयं न्यायार्जितं तु देवब्राह्मणेभ्यस्त्याज्यम् । अथेयं देवतेव शुचौ देशे निवेश्यार्च्यमाना प्रातःप्रातः सुवर्णपूर्णैव दृश्यते स एष कल्प इति बद्धाञ्जलये मह्यमेनां दत्त्वा किमपि ग्रावच्छिद्रं प्राविशत् । इयं च रत्नभूता चर्मभस्त्रिका देवायानिवेद्य नोपजीव्येत्यानीता । परं तु देवः प्रमाणमिति । राजा च नियतमेव वक्ष्यति । भद्र प्रीतोऽस्मि गच्छ यथेच्छमेनामुपभुङ्क्ष्वेति । भूयश्च ब्रूहि यथा न कश्चिदेनां मुष्णाति तथानुगृह्यतामिति । तदप्यवश्यमसावभ्युपैष्यति । ततः स्वगृहमेत्य यथोक्तमर्थत्यागं कृत्वा दिनेदिने वरिवस्यमानां स्तेयलब्धैरर्थैर्नक्तमापूर्य प्राह्णे लोकाय दर्शयिष्यसि । ततः कुबेरदत्तस्तृणाय मत्वार्थपतिमर्थलुब्धः कन्यकया स्वयमेव त्वामुपस्थास्यति । अथ कुपितोऽर्थपतिर्व्यवहर्तुमर्थगर्वादभियोक्ष्यते तं च भूयश्चित्रैरुपायैः कौपीनावशेषं करिष्यावः स्वकं च चौर्यमनेनैवाभ्युपायेन सुप्रच्छन्नं भविष्यतीति । हृष्टश्च धनमित्रो यथोक्तमन्वतिष्ठत् । तदहरेव मन्नियोगाद्विमर्दकोऽर्थपतिसेवाभियुक्तस्तस्योदारके वैरमभ्यवर्धयत् । अर्थलुब्धश्च कुबेरदत्तो निवृत्यार्थपतेर्धनमित्रायैव तनयां सानुनयं प्रादित्सत प्रत्यबध्नाच्चार्थपतिः ।

---

61. 2. अपि om. W.—61. 6. वारयोषिन्मुख्याभ्यः W. तत् om. W. वित्तं तत्तस्मै G.—61. 9. कल्पविधिः इति बद्धाञ्जलिरनिष्टम् । W.—61. 10. किमपि om. W.—61. 20. अर्थपतिम W.—

एष्वेव दिवसेषु काममञ्जर्याः स्वसा यवीयसी रागमञ्जरी नाम पञ्चवीरगोष्ठे संगीतकमनुष्ठास्यतीति सान्द्रादरः समागमन्नागरजनः । स चाहं सह सख्या धनमित्रेण तत्र संन्यधिषि । प्रवृत्तनृत्यायां च तस्यां द्वितीयं रङ्गपीठं ममाभून्मनः । तद्दृष्टिविभ्रमोत्पलवनसल्लापाश्रयश्च पञ्चशरो भावरसानां सामग्र्यात्समुदितबल इव मामतिमात्रमभ्यर्दयत् । अथासौ नगरदेवतेव नगरमोषरोषिता लीलाकटाक्षमालाशृङ्खलाभिर्नीलोत्पलपलाशदामश्यामलाभिर्मामबध्नात् । नृत्योत्थिता च सा सिद्धिलाभशोभिनी किं विलासात्किमभिलाषात्किमकस्मादेव वा न जानेसकृन्मां सखीभिरप्यनुपलक्षितेनापाङ्गप्रेक्षितेन सविभ्रममारचितभ्रूलतमभिवीक्ष्य सापदेशं च किंचिदाविष्कृतदशनचन्द्रिकं स्मित्वा लोकलोचनमानसानुयाता प्रातिष्ठत ।

सोऽहं स्वगृहमेत्य दुर्निवारयोत्कण्ठया दूरीकृताहारस्पृहः शिरःशूलस्पर्शमपदिशन्विविक्ते तल्पे मुक्तैरवयवैरशायिषि । आतनिष्णातश्च मदनतन्त्रे मामभ्युपेत्य धनमित्रो रहस्यकथयत् । सखे सैव धन्या गणिकादारिका यामेवं भवन्मनोऽभिनिविशते तस्याश्च मया सुलक्षिता भाववृत्तिः । तामप्यचिरादयुग्मशरः शरशयने शाययिष्यति । स्थानाभिनिवेशिनोश्च वामयत्नसाध्यः समागमः । किंतु सा किल वारकन्यका गणिकास्वधर्मप्रतीपगामिना भद्रोदारेणाशयेन समगिरत । गुणशुल्काहं न धनशुल्का न च पाणिग्रहणादृतेऽन्यभोग्यं यौवनमिति । तच्च मुहुः प्रतिषिध्याकृतार्था तद्भगिनी काममञ्जरी

62. 2. संगीतं Bhû.—62. 3. प्रवृत्तायां च तस्यां S. °नृत्तायां W.—62. 6. अतासौ W.—62. 7. पलाशश्यामलाभिः W. C.—62. 9. वा om. W.—62. 10. सविभ्रमारेचित° W. °लतां W. S.—62. 11. आवर्जितदशन° S.—62. 14. सा W.—62. 16. अचिराया°S.—62.19. समगिरत् W.; S.; Pa[d]. we accdg. to Bhû.; C. G.–

माता च माधवसेना राजानमश्रुकण्ठ्यौ व्यजिज्ञपताम्। देव युष्मद्दासी रागमञ्जरी रूपानुरूपशीलशिल्पकौशला पूरयिष्यति मनोरथानित्यासीदस्माकं महत्याशा। साद्य मूलच्छिन्ना यदियमतिक्रम्य स्वकुलधर्ममर्थनिरपेक्षा गुणेभ्य एव स्वं यौवनं विचिक्रीषते कुलस्त्रीवृत्तमेवाच्युतमनुतिष्ठासति। सा चेदियं देवपादाज्ञयापि तावत्प्रकृतिमापद्येत तदा पेशलं भवेदिति। राज्ञा च तदनुरोधात्तथानुशिष्टा सत्यप्यनाश्रवैव सा यदासीत्तदास्याः स्वसा माता च रुदितनिर्बन्धेन राज्ञे समगिरेताम्। यदि कश्चिद्भुजंगोस्मादिच्छया विनैनां बालां विप्रलभ्य नाशयिष्यति स तस्करवद्वध्य इति। तदेवं स्थिते धनादृते न तत्स्वजनोनुमन्यते न तु धनदायासावभ्युपगच्छतीति विचिन्त्योत्राभ्युपाय इति।

अथ मयोक्तम्। किमत्र चिन्त्यं गुणैस्तामावर्ज्य गूढमर्थैस्तत्स्वजनं तोषयिष्यामीति। ततश्च कांचित्काममञ्जर्याः प्रधानदूतीं धर्मरक्षितां नाम शाक्यभिक्षुकीं चीवरपिण्डदानादिनोपसंगह्य तन्मुखेन तया बन्धक्या पणबन्धमकरवम्। अजिनरत्नमुदारकान्मुषित्वा मया तुभ्यं देयं यदि प्रतिदानं रागमञ्जरीति। सोहं संप्रतिपन्नायां च तस्यां तथा तमर्थं संपाद्य मद्गुणोन्मादितायाः रागमञ्जर्याः करकिसलयमग्रहीषम्। यस्यां च निशि चर्मरत्नस्तेयवादस्तस्याः प्रारम्भे कार्यान्तरापदेशेन समाहूतेषु शृण्वत्स्वेव नागरमुख्येषु मत्प्रणिधिर्विमर्दकोर्थपतिगृह्यो नाम भूत्वा धनमित्रमुल्लङ्घ्य बह्वतर्जयत्। उक्तं

63. 5. अच्युतं om. W. °वृत्तेवान्यतमं S. C.; वृत्तमेवानयानुष्ठितं G. we accdg. to Pa[d].—63. 5. एवं सति सा W.—63. 8. समगिरतां C. S.—63. 9. विप्रलोभ्य G. S. विलोभ्य W.—63. 11. इति om. W.—63. 16. सोपि सहर्षं तथेति प्रतिपन्नायां S. सोहं सहर्षं प्रति° G.

च धनमित्रेण। भद्र कस्तवार्थो यत्परस्य हेतोर्मामाक्रोशसि। न स्मरामि स्वल्पमपि तवापकारं मत्कृतमिति। स भूयोपि तर्जयन्निवाब्रवीत्। स एष धनगर्वो नाम यत्परस्य भार्यां शुल्कक्रीतां पुनस्तत्पितरौ द्रव्येण विलोभ्य स्वीचिकीर्षसि। ब्रवीषि च कस्तवापकारो मत्कृत इति। ननु प्रतीतमेवैतत्सार्थवाहस्यार्थपतेर्विमर्दको बहिश्चराः प्राणा इति। सोहं तत्कृते प्राणानपि परित्यजामि ब्रह्महत्यामपि न परिहरामि। ममैकरात्रजागरप्रतीकारस्तवैष चर्मरत्नाहंकारदाहज्वर इति। तथा ब्रुवाणश्च पौरमुख्यैः सामर्षमाकुश्यापवाहितोभूत्। इयं च वार्त्ता कृत्रिमार्त्तिना धनमित्रेण चर्मरत्ननाशमादावेवोपक्षिप्य पार्थिवाय निवेदिता। स चार्थपतिमाहूयोपह्वरे पृष्टवान्। अङ्ग किमस्ति कश्चिद्विमर्दको नामात्रभवत इति। तेन च मूढात्मनास्ति देव परं मित्रं कश्च तेनार्थ इति कथिते राज्ञोक्तम्। अयि शक्नोषि तमाह्वातुमिति। बाढमस्मि शक्त इति निर्गत्य स्वगृहे वेशवाटे द्यूतसभायामापणे च निपुणमन्विष्यन्नोपलब्धवान्। कथं चोपलभेत स वराकः। स खलु विमर्दको मद्व्याहितत्वदभिज्ञानचिह्नो मन्नियोगात्त्वदन्वेषणायोज्जयिनीं तदहरेव प्रातिष्ठत। अर्थपतिस्तु तमदृष्ट्वा तत्कृतमपराधमात्मसंबद्धं मत्वा मोहाद्भयाद्वा प्रत्याख्याय पुनर्धनमित्रेण विभाविते कुपितेन राज्ञा निगृह्य निगडबन्धनमनीयत।

---

64. 2. मयाकृतं W.—64. 4. स्वां चिकीर्षसि G. W.—स एष कस्तव W.—64. 8. सामर्षं निषिध्य C. W. S.; we accdg. to G. Ah[d]. गतोभूत् W. C.—64. 10. एव om. W. C. S. G.; we accdg. to Pa[d].—64. 12. परमं W.—64. 15. च om. G. कथं वो° C.—64. 16. °अभिज्ञानचिह्नो Pa[d].—64. 17. °अपराधं नाम मत्सबन्धीति W. आत्मसंबन्धीति C. S. G.—64. 18. विभावितेन C. W. G. S. we accdg. to Pa[d]. and Ah[d].—

तेष्वेव दिवसेषु विधिना कल्पोक्तेन चर्मरत्नं दोग्धुकामा काममञ्जरी पूर्वदुग्धं क्षपणीभूतविरूपकं रहस्युपसृत्य ततोपहृतं सर्वमर्थजातं तस्मै प्रत्यर्प्य सप्रश्रयं च बह्वनुनीय प्रत्यगमत्। सोपि कथंचिन्निर्ग्रन्थिकग्रहान्मोचितात्मा मदनुशिष्टो हृष्टतमः स्वधर्ममेव प्रत्यपद्यत। काममञ्जर्यपि कतिपयैरेवाहोभिरश्मन्तकशेषमाजिनरत्नदोहाशया स्वमभ्युदयमकरोत्। अथ मत्प्रयुक्तो धनमित्रः पार्थिवं मिथो व्यज्ञापयत्। देव येयं गणिका काममञ्जरी लोभोत्कर्षाल्लोभमञ्जरीति लोकोपक्रोशपात्रमासीत्साद्य मुसलोलूखलान्यपि निरपेक्षं त्यजति। तन्मन्ये मच्चर्मरत्नलाभहेतु तस्य खलु कल्पस्तादृशः। वणिग्भ्यो वारमुख्याभ्यश्च दुग्धे नान्येभ्य इति हि तद्गता प्रतीतिः। अतोमुष्यामस्ति मे शङ्केति। सा सद्य एव राज्ञा सह जनन्या समाहूयत। व्यथितवर्णेनेव मयोपह्वरे कथितम्। ननमार्ये सर्वस्वत्यागादतिप्रकाशादाशङ्कनीयचर्मरत्नलाभा तदनुयोगायाङ्गराजेन समाहूयसे। भूयोभूयश्च निर्बद्धया त्वया नियतमास्मि तदागतित्वेनाहमपदेश्यः। ततश्च मे भावी चित्रवधः। मृते च मयि न जीविष्यत्येव ते भगिनी त्वं च निःस्वीभूता। चर्मरत्नं च धनमित्रमेव प्रतिभजिष्यति। तदियमापत्समन्ततोनर्थानुबन्धिनी। तत्किमत्र प्रतिविधेयमिति। तया तज्जनन्या चाश्रूणि विसृज्योक्तम्। अस्त्येवैतदस्मद्बालिश्यान्निर्भिन्नप्रायं रहस्यम्। राज्ञश्च निर्बन्धाद्विस्त्र-

---

65. 1. विधिकल्पेन W.—65. 2. तदपहृतं W.—65. 3. सप्रत्ययं बह्व° G. C. W. and Pa[d]. v. l.—65. 5. कतिपयैरिव W.—65. 9. °लाभहेतुस्त° W. °लाभहेतुकं G. °लाभहेतुं S. लाभं हेतुं C.—65. 12. सर्वस्य W.—65. 14. निरपेक्षितोस्मि W. तदागतेन नाहं W.—65. 17. °बन्धिनी महत्यापतिता S. G. तत् om. S. G.—

श्चतुर्निहृत्यापि नियतमागतिरपदेश एव चौरितस्य त्वयि। त्वयि व्यपदिष्टे सर्वमस्मत्कुटुम्बमवसीदेत्। अर्थपतौ च तदपयशो रूढम्। अङ्गपुरप्रसिद्धं च तस्य कीनाशत्वमस्माभिः संगतम्। अमुनैव तदस्मभ्यं दत्तमित्यपदिश्य चरमात्मा गोपायितुमिति मामभ्युपगमय्य राजकुलमगमताम्। राज्ञानुयुक्ते च नैष न्यायो वेशकुलस्य यद्दातुरपदेशः। न ह्यर्थैर्न्याय्यार्जितैरेव पुरुषा वेशमुपतिष्ठन्तीत्यसकृदतिप्रणुद्य कर्णनासाच्छेदोपक्षेपभीषिताभ्यां दग्धबन्धकीभ्यां स एव तपस्वी तस्करत्वेनार्थपतिरग्राह्यत। कुपितेन च राज्ञा तस्य प्राणेषूद्यतो दण्डः प्राञ्जलिना धनमित्रेणैव प्रत्याविध्यत। आर्य मौर्यदत्त एष वरो वणिजामीदृशेष्वपराधेष्वसुभिरवियोगो यदि कुपितोऽसि हृतसर्वस्वो निर्वासनीयः पाप एष इति। तन्मूला च धनमित्रस्य कीर्तिरप्रथत। अप्रीयत च भर्ता। पटच्चरच्छेदशेषोऽर्थपतिरर्थमत्तः सर्वपौरजनसमक्षं निरवास्यत। तस्यैव द्रव्याणां केनचिदवयवेन सा वराकी काममञ्जरी चर्मरत्नमृगतृष्णिकापविद्धसर्वस्वा सानुकम्पं धनमित्राभिनोदितेन भूपेनान्वगृह्यत। धनमित्रश्चाहनि गणिते कुलपालिकामुपायंस्त। तदेवं सिद्धसंकल्पो रागमञ्जरीगृहं हेमरत्नपूर्णमकरवम्।

अस्मिंश्च पुरे लब्धसमृद्धवर्गस्तथा मुषितो यथा कपालपाणिः स्वैरेव धनैर्मद्विश्राणितैः समृद्धीकृतस्यार्थिवर्गस्य गृहेषु भिक्षार्थमभ्रमत्। न ह्यलमतिनिपुणोऽपि पुरुषो नियतिलिखितां लेखामतिक्रमि-

66. 1. द्वित्रिचतुरं W. C.; we accdg. to Bhû. G. S. ॰तिनिहृत्य W. C. S. G. we accdg. to Pa^d. and Bhû., Ah^d. त्वयि च व्यपदिष्टे W.—66. 2. व्ययशः C. S. W.—66. 3. अमुनैतत् W.—66. 4. अपदेश्य Bhû.—66. 6. अतिप्रणुद्य G. S. Pa^d. v. l.—66. 10. नास्त्यसुभिरभियोगः C. S.—66. 11. च om. W.—66. 13. तद्द्रव्याणां C. S. G. ॰अभिचोदितेन W.; C.; S.—66. 19. नियतिलिखिते W.–

तुम् । यतोहमेकदा रागमञ्जर्याः प्रणयकोपप्रशमनाय सानुनयं पायितायाः प्रणयसमर्पितमुखमधुगण्डूषमास्वादमास्वादं मदेनास्पृश्ये । शीलं हि मदोन्मादयोरमार्गेणाप्युचितकर्मस्वेव प्रवर्तनम् । यदहमुपोढमदो नगरमिदमनयैकयैव शर्वर्या निर्धनीकृत्य त्वद्भवनं पूरयेयमिति प्रव्यथितप्रियतमाप्रणामाञ्जलिशपथशतातिवर्ती मत्तवारण इव रभसच्छिन्नशृङ्खलः कयापि धात्र्या शृगालिकाख्ययानुगम्यमानो नातिपरिकरोसिद्वितीयो रंहसा परेणोदचलम् । अभिपततोपि नागरिकपुरुषानशङ्कमव विगह्य तस्कर इति तैरभिहन्यमानोपि नातिप्रकुपितः क्रीडन्निव मदावसन्नहस्तपातितेन निस्त्रिंशेन छिन्नेव हत्वावघूर्णमानताम्रदृष्टिरपतम् । अनन्तरमार्तरवान्विसृजन्ती शृगालिका ममाभ्यासमगमत् । अबध्ये चाहमरिभिः । आपदा तु मदापहारिण्या सद्य एव बोधितस्तत्क्षणोपजातया प्रतिभया व्यचीचरम् । अहो ममेयं मोहमूला महत्यापदापतिता । प्रसृततरं च सख्यं मया सह धनमित्रस्य मत्परिग्रहत्वं च रागमञ्जर्याः । मदेनसा च तौ प्रोर्णुतौ श्वो नियतं निग्राहयिष्येते । तदियमिह प्रतिपत्तिर्यथानुष्ठीयमानया मन्नियोगतस्तौ परित्रास्येते मां च कदाचिदनर्थादितस्तारयिष्यत इति । कमप्युपायमात्मनैव निर्णीय शृगालिकामगादिषम् । अपेहि जरतिके या तामर्थलुब्धां दग्धगणिकां रागमञ्जरिकामजिन-

67. 2. यापितायाः W. पुनःपुनः प्रणय° C.; S.; G. but wrong on account of आस्वादमास्वादं.—67. 3. अनुचितकर्मसु S. उपचित° Bhû.—67. 4. तदहं G.; S.—67. 6. शूनिया धात्र्या S.—67. 8. एवावगाह्य S.; W.; C.; G. we accdg. to Bhû. and Pa[d]. अपि om. W.—67. 10. घूर्णमानताम्र° G. S.—67. 13. प्रथिततरं च मया G.; S.—67. 17. तारयिष्यन्तीति W. G. °तीति C. अवादिषं W.—67. 18. या त्वं G.—

रत्नमत्तेन शत्रुणा मे मित्रच्छद्मना धनमित्रेण संगमितवती सा हतासि । तस्य पापस्य चर्मरत्नमोषाद्दुहितुश्च ते साराभरणापहाराद्दहमद्य निःशल्यमुत्सृजेयं जीवितमिति । सा पुनरुद्घाटितज्ञा परमधूर्ता साश्रुगद्गदमुदञ्जलिस्तान्पुरुषान्सप्रणाममासादितवती सामपूर्वं मम पुरस्तादयाचत । भद्रकाः प्रतीक्षध्वं कंचित्कालं यावदस्मादस्मदीयं सर्वं मुषितमर्थजातमवगच्छेयमिति । तथेति तैः प्रतिपन्ने पुनर्मत्समीपमासाद्य सौम्य क्षमस्वास्य दासीजनस्यैकमपराधम् । अस्तु सकामं त्वत्कलत्राभिमर्शी वैरास्पदं धनमित्रः । स्मरंस्तु चिरकृतां ते परिचर्यामनुग्रहीतुमर्हसि दासीं रागमञ्जरीम् । आकल्पसारो हि रूपाजीवाजनः । तद्ब्रूहि क्व निहितं तस्या भूषणमिति पादयोरपतत् । ततो दयमान इवाहमब्रवम् । भवतु मृत्युहस्तवर्तिनः किं ममामुष्या वैरानुबन्धेनेति । तद्ब्रुवन्निव कर्णे एवैनामाशिक्षयमेवमेवं प्रतिपत्तव्यमिति । सा तु प्रतिपन्नार्थेव जीव चिरं प्रसीदन्तु ते देवता देवोऽप्यङ्गराजः पौरुषप्रीतो मोचयतु त्वामेतेऽपि भद्रमुखास्तव दयन्तामिति क्षणादपासरत् । आनीये चाहमारक्षिकनायकस्य शासनाच्चारकम् ।

अथोत्तरेद्युरागत्य दृप्ततरः सुभगमानी सुन्दरंमन्यः पितुरत्ययादचिराधिष्ठिताधिकारस्तारुण्यमदादनतिपक्कः कान्तको नाम नागरिकः । किंचिदिव भर्त्सयित्वा समभ्यधत्त । न चेद्धनमित्रस्याजिनरत्नं प्रतिप्रयच्छसि न चेद्वा नागरिकेभ्यश्चोरितकानि प्रत्यर्पयसि

68. 3. उद्घटितज्ञाना S.—68. 5. प्रतीक्ष्यताम् C.; W.—68. 6. प्रतिपन्ना S.—68. 10. रूपाजीवि W. रूपाजीवी S. अस्या C.; W.—68. 11. अमुष्यां S.; C.; G.—68. 12. इव om. C.; G.; S.—68. 15 आरक्षक° Bhû. 68. 19. स मामभ्यधत्त W.; C.—68. 20. न चेन्नु नागरिके° S.—

द्रक्ष्यसि पारमष्टादशानां कारणानामन्ते च मृत्युमुखमिति । मया तु स्मयमानेनाभिहितम् । सौम्य यद्यपि दद्यामा जन्मनो मुषितं धनं न त्वर्थपतिदारापहारिणः शत्रोर्मे मित्रमुखस्य धनमित्रस्य चर्मरत्नप्रत्याशां पूरयेयमदत्त्वैव तदयुतमपि यातनानामनुभवेयमियं मे साधीयसी संधेति । तनैव क्रमेण वर्तमाने सान्त्वनतर्जनप्राये प्रतिदिनमनुयोगव्यतिकरेनगुणान्नपानलाभात्कतिपयैरेवाहोभिर्विरोपितव्रणः प्रकृतिस्थोऽहमासम् ।

अथ कदाचिदच्युताम्बरपीतातपत्विषि क्षयिणि वासरे हृष्टवर्णा शृगालिकोज्ज्वलेन वेषेणोपसृत्य दूरस्थानुचरा मामुपश्लिष्याब्रवीत् । आर्य दिष्ट्या वर्धसे । फलिता तव सुनीतिः । यथा त्वयादिश्ये तथा धनमित्रमेत्याब्रवम् । आर्य तवैवमापन्नः सुहृदुवाच । अहमद्य वेशसंसर्गसुलभात्पानदोषाद्वद्धः । त्वया पुनराविद्धाङ्कमद्यैव राजा विज्ञापनीयः । देव देवप्रसादादेव पुरापि तदर्जिनरत्नमर्थपतिमुषितमासादितम् । अथ तु भर्ता रागमञ्जर्याः कश्चिदक्षधूर्तः कलासु कवित्वेषु लोकवार्तासु चातिवैचक्षण्यान्मया समसज्यत । तत्संबन्धाच्च वस्त्राभरणप्रेषणादिना तद्भार्यां प्रतिदिनमन्ववर्ते । तदसावशङ्किष्ट निकृष्टाशयः कितवः । तेन च कुपितेन हृतं तच्चर्मरत्नमाभरणसमुद्गकश्च तस्याः । स तु भूयः स्तेयाय भ्रमन्नगृह्यत नागरिकपुरुषैः । आपन्नेन चामुनानुसृत्य रुदत्यै रागमञ्जरीपरिचारिकायै पूर्वप्रणयानुवर्तिना तद्भाण्डनिधानोद्देशः कथितः । ममापि चर्मरत्नमुपायोपक्रान्तो यदि प्रयच्छेदिह देवपादैः प्रसादः कार्य इति । तथा निवेदितश्च नरपति-

69. 5. तेन च W.—69. 10. यथा तदा त्वया° S. –69. 11. आपन्नसुहृदमुना चैवमादिष्टोऽसि W. G. इत्युवाच C.—69. 12. पुनरपि विशङ्कं W. त्वामेते W.—69. 17. निकृष्टाशयतया G. S. W.—समुद्गकं S.; G.; C.—

सुभिर्मामवियोज्योपच्छन्दनैरेव स्वं ते दापयितुं प्रयतिष्यते । तन्नः पथ्यमिति । अस्त्वेवं च त्वदनुभावप्रत्ययादनतित्वरस्नुना तेन तत्तथैव संपादितम् । अथाहं त्वदभिज्ञानप्रत्यायिताया रागमञ्जर्याः सकाशादथेप्सितानि वस्तूनि लभमाना राजदुहितुरम्बालिकाया धात्रीं माङ्गलिकां त्वदादिष्टेन मार्गेणान्वरञ्जयम् । तामेव संक्रमीकृत्य रागमञ्जर्याश्चाम्बालिकायाः सख्यं परमवीवृधम् । अहरहश्च नवनवानि प्राभृतान्युपहरन्ती कथाश्चित्राश्चित्तहारिणीः कथयन्ती तस्याः परं प्रसादपात्रमासम् । एकदा च हर्म्यगतायास्तस्याः स्थानस्थितमपि कर्णकुवलयं स्रस्तमिति समादधती प्रमत्तेव प्रच्याव्य पुनरुत्क्षिप्य भूमेस्तेनोपकन्यापुरं कारणेन केनापि भवनाङ्गणं प्रविष्टस्य कान्तकस्योपरि प्रवृत्तकुहरपारावतत्रासनापदेशात्प्रहसन्ती प्राहार्षम् । सोपि धन्यंमन्यः किंचिदुन्मुखः स्मयमानो मत्कर्मप्रहसिताया राजदुहितुर्विलासप्रायमाकारमात्माभिलाषमूलमिव यथा संकल्पयेत्तथा मयापि संज्ञयैव किमपि चतुरमाचेष्टितमाकृष्टधन्वना च मनसिजेन विद्धः स दिग्धफलेन पत्त्रिणातिमुग्धः कथंकथमप्यपासरत् । सायं च राजकन्यकाङ्गुलीयकमुद्रितां वासताम्बूलपट्टांशुकयुगलभूषणावयवगर्भां पेटिकां कयाचिद्बालिकया ग्राहयित्वा

---

70. 2. तेन तथैव G. तेनैतत्तथैव S.—70. 8. हर्म्याङ्गणगता °W.—70. 9. प्रतिसमादधती C.; S.; W.—70. 11. कुहरप्रसक्त° W. C. प्रसक्तकुहर S.; Bhû.; Ah^{d}. कुहर° om. G.; we accdg. to Pa^{d}.—70. 12. धन्यंमन्यःपुरा W.—70. 13. संकल्पयेत Pa^{d}.—70. 15. सन्दिग्ध° C.; W. °वरांशुक° S.; W.; C.—70. 17. पेटिकां W.; Bhû.; Pa^{d}. pr. m. is not the old reading, which I cannot make out. The Mss. read: चङ्गलिकां Pa^{d}. sec. m. चङ्गेरिकां Ah^{d}.; चंकेरिकां G. चांगेठिकां S. pr. m. चंगेटिकां C.—

रागमञ्जर्या इति नीत्वा कान्तकस्यागारमगाम् । अगाधे च रागसागरे मग्नां नावमिव मामुपलभ्य परमहृष्यत् । अवस्थान्तराणि च राजदुहितुः सुदारुणानि व्यावर्णयन्त्या मया स दुर्मतिर्दूरमुदमाद्यत । तत्प्रार्थिता चाहं त्वत्प्रियाप्रहितमिति ममैव मुखताम्बूलोच्छिष्टानुलेपनं निर्माल्यं मलिनांशुकं चान्येद्युरुपाहरम् । तदीयानि च राजकन्यार्थमित्यादाय च्छन्नमेवापोढानि ।

इत्थं च संधुक्षितमन्मथाग्निः स एवैकान्ते मयोपमन्त्रितोभूत् । आर्य लक्षणान्येव तवाविसंवादीनि तथा हि मत्प्रातिवेश्यः कश्चित्कार्तान्तिकः कान्तकस्य हस्ते राज्यमिदं पतिष्यति तादृशानि तस्य लक्षणानीत्यादिक्षत् । तदनुरूपमेव च त्वामियं राजकन्यका कामयते । तदेकापत्यश्च राजा तया त्वां समागतमुपलभ्य कुपितोपि दुहितुर्मरणभयान्नोच्छेत्स्यति प्रत्युत प्रापयिष्यत्येव यौवराज्यम् । इत्थं चायमर्थोर्थानुबन्धी किमिति तात नाराध्यते । यदि कुमारीपुरप्रवेशाभ्युपायं नावबुध्यसे ननु बन्धनागारभित्तेर्व्यामत्रयमन्तरालमारामप्राकारस्य । केनचित्तु हस्तवतैकागारिकेण तावतीं सुरुङ्गां कारयित्वा प्रविष्टस्योपवनं तवोपरिष्टादस्मदायत्तैव रक्षा । रक्ततरो हि तस्याः परिजनो न रहस्यं भेत्स्यतीति । सोब्रवीत् । साधु भद्रे दर्शितम् । अस्ति कश्चित्तस्करः खननकर्मणि सगरसुतानामिवान्यतमः । स चेल्लब्धः क्षणेनैतत्कर्म साधयिष्यतीति । कतमोसौ किमिति न लभ्यत इति मयोक्ते येन तद्धनमित्रस्य चर्मरत्नं मुषितमिति त्वामेव स निरदिक्षत् । य-

71. 1. च om. W.—71. 4. तत्प्रार्थितं S.—71. 6. छन्नमेव प्राक्षिपं W.; अपाविध्यं C.; अपविद्धानि S. we accdg. to G. and the three Com.—71. 7. स एव om. W.; C. S.—71. 10. इयं om. W.—71. 12. उत्सेत्स्यति Pa[d].—71. 15. सुरंगां G.; Pa[d].—71. 20. स om. W.; C.; S. यथेत्यमेव W.—

द्यवमेहि त्वयास्मिन्कर्मणि साधिते चित्रैरुपायैस्त्वामहं मोचयिष्यामीति शपथपूर्वं तेनाभिसंधाय सिद्धेर्थे भूयोपि निगडयित्वा योसौ चोरः स सर्वथापक्रान्तो न तु धाष्टर्यभूमिः प्रकृष्टवैरस्तदाजिनरत्नं दर्शयिष्यतीति राज्ञे विज्ञाप्य चित्रमेनं हानिष्यसि तथा च सत्यर्थः सिध्यति रहस्यं च न स्रवतीति मयोक्ते सोतिहृष्टः प्रतिपद्य मामेव त्वदुपप्रलोभने नियुज्य बहिरवस्थितः। प्राप्तमतः परं चिन्त्यतामिति।

प्रीतेन च मयोक्तम्। मदुक्तमल्पं। त्वन्नय एवात्र भूयान्। आनयैनमिति। अथानीतेनामुना मन्मोचनाय शपथः कृतो मया च रहस्यानिर्भेदाय। विनिगडीकृतश्च स्नानभोजनविलेपनान्यनुभूय नित्यान्धकाराद्भित्तिकोणादारभ्योरगास्येन सुरुङ्गामकरवम्। अचिन्त्यं चैवम्। हन्तुमनसैवामुना मन्मोचनाय शपथः कृतः। तदमुं हत्वापि नासत्यवाददोषेण स्पृश्य इति। निष्पततश्च मे निगडनाय प्रसार्यमाणपाणेस्तस्य पादेनोरसि निहत्य पतितस्य तस्यैवासिधेन्वा शिरो न्यकृन्तम्। अकथयं च शृगालिकाम्। भण भद्रे कथंभूतः कन्यापुरसंनिवेशो महानयं प्रयासो वृथैव माभूत्। अमुत्र किंचिच्चोरयित्वा निवर्तिष्य इति। तदुपदर्शितविभागं चावगाह्य कन्यापुरं प्रज्वलत्सु मणिप्रदीपेषु नैकक्रीडाखेदसुप्तस्य परिजनस्य मध्ये महित-

---

72. 2. तेन संधाय 'W C.—72. 3. भृष्टतमः प्रकृष्ट° C.; W.; S.—72. 4. घातयिष्यसि C. W. S.—72. 6. प्राप्तरूपं C. W. S. Bhû. we accdg. to G. Ah[d]. and Pa[d]. इतः W. C. S.—72. 11. नित्यान्धकारात्कारभित्ति° W.—72. 12. तदेनं seems to be the reading of Pa[d].—72. 14. तस्य om. G. S. sec. m.—72. 16. मा वृथैव भूत G.; W.; C.—72. 17. उपदर्शितविभागश्च C. W,—72. 17. कन्यान्तःपुरं W. C. मणिदीपेषु W.—72. 18. महति महार्ह° G. C. S. महार्हरत्न° C. W. we accdg. to Pa[d].

महार्घरत्नप्रत्युप्तसिंहाकारदन्तपादे हंसतूलगर्भकोमलशय्योपधानशालिनि कुसुमलवच्छुरितपर्यन्ते पर्यङ्कतले दक्षिणपादपार्ष्ण्यधोभागानुवलितेतरचरणाग्रपृष्ठमीषद्विवृत्तमधुरगुल्फसंधि परस्परश्लिष्टजङ्घाकाण्डमाकुञ्चितकोमलोभयजानु किंचिद्वेल्लितोरुदण्डयुगलमधिनितम्बस्रस्तमुक्तैकभुजलताग्रमपाश्रयान्तनिमिताकुञ्चितेतरभुजलतोत्तानतलकरकिसलयमाभुग्नश्रोणिमण्डलमतिश्लिष्टचीनांशुकान्तरीयमनतिवलिततनुतरोदरमणितरानिःश्वासारम्भकम्पमानकठोरकुचकुड्मलमातिरश्चीनबन्धुरशिरोधरोद्देशदृश्यमाननिष्टप्ततपनीयसूत्रपर्यस्तपद्मरागरुचकमर्धलक्ष्याधरकर्णपाशनिभृतकुण्डलमुपरिपरावृत्तश्रवणपाशरत्नकर्णिकाकिरणमञ्जरीपिञ्जरितविषमव्याविद्धशिथिलशिखण्डबन्धमात्मप्रभापटलदुर्लक्ष्यपाटलोत्तराधरविवरं गण्डस्थलीसंक्रान्तहस्तपल्लवदर्शितकर्णावतंसकृत्यमुपरिकपोलादर्शतलनिषिक्तचित्रावितानपुत्तजातिजनितविशेषकक्रियमामीलितलोचनेन्दीवरमविभ्रान्तभ्रूपताकमुद्भिद्यमानश्रमजलपुलकभिन्नशिथिलचन्दनतिलकमाननेन्दुसंमुखागतालकलतं च विश्रब्धप्रसुप्तामतिधवलोत्तरच्छदनिमग्नप्रायैकपार्श्वतया चिरविलसनखेदनिश्चलां शरदम्भोधरोत्सङ्गशायिनीमिव सौदामिनीं राजकन्यामपश्यम्। दृष्ट्वैव स्फुरदनङ्गरागश्चकितश्चोरयितव्यनिःस्पृहस्तयैव तावच्चोर्यमाणहृदयः किंकर्तव्यतामूढः क्षणमतिष्ठम्। अतर्कयं च। न चेदिमां वामलोचनामाप्नुयां न मृष्यति मां जीवितुं

73. 2. °क्षुरितपर्यन्ने G. S.—73. 3. °अनुवेल्लितेतर° Bhû.; W.; we accdg. to Ah^{d}, Pa^{d}., S. G. °विवृत° W. कोमल° om. W.—73. 5. °लताग्रपेशलं W.; C.; S. °निहिताकुञ्चित C. W. S. pr. m. निर्मित° G. निमित्त° Pa^{d}.; Ah^{d}.; Bhû.—73. 7. °श्वासा° Bhû.—73. 12. कपोलदेश W. °पत्त्रक्रियाजनित° Ah^{d}. Bhû. G.—73. 14. °संमुखालक° W.; C.—73. 15. °निमग्ना° W.—

वसन्तबन्धुः । असंकेतितपरामृष्टा चेयमतिबाला व्यक्तमार्तस्वरेण निहन्यान्मे मनोरथं ततोऽहमेवाग्नीय । तदियमत्र प्रतिपत्तिरिति । नागदन्तलग्ननिर्यासकल्कवर्णितं फलकमादाय मणिसमुद्गकाद्वर्णवर्तिकां समुद्धृत्य तां तथा शयानां तस्याश्च मामाबद्धाञ्जलिं चरणलग्नमालिखमार्यां चैताम् ।

त्वामयमाबद्धाञ्जलि दासजनस्तमिममर्थमर्थयते ।
स्वपिहि मया सह सुरतव्यतिकरखिन्नैव मामेवम् ॥

हेमकरण्डकाच्च वासताम्बूलवीटिकां कर्पूरस्फुटिकां पारिजातकं चोपयुज्यालक्तकपाटलेन तद्रसेन सुधाभित्तौ चक्रवाकमिथुनं निरष्ठीवम् । अङ्गुलीयकविनिमयं च कृत्वा कथंकथमपि निरगाम् । सुरुङ्गया च प्रत्येत्य बन्धनागारं तत्र बद्धस्य नागरिकवरस्य सिंहघोषनाम्नस्तेष्वेव दिनेषु मित्रत्वेनोपचारितस्यैवं मया हतस्तपस्वी कान्तकस्त्वया प्रतिभिद्य लब्धव्यो मोक्ष इत्युपदिश्य सह शृगालिकया निरक्रमिषम् ।

नृपतिपथे च समापत्य रक्षिकपुरुषैरगृह्ये । अचिन्तयं च । अलमस्मि जवेनापसर्तुमनामृष्ट एवैभिरेषा पुनर्वराकी गृह्येत । तदिदमत्र प्राप्तरूपमिति । तानेव चपलमभिपत्य स्वपृष्ठसमर्पितकूर्परः पराङ्मुखः स्थित्वा यद्यहमस्मि तस्करो भद्रा बध्नीत मां युष्माकमयमधिकारो न पुनरस्या वर्षीयस्या इत्यवादिषम् । सा तु तावतैवोन्नीतमदभिप्राया तान्सप्रणाममभ्येत्य भद्रमुखा ममैष पुत्रो वायुग्रस्त-

74. 1. आर्तरवेण W.; C.; S.—74. 2. आग्नीय इति W.—आग्नीये Pa^{d}.; G.; Bhû. but add लिङि°.—74. 3. निर्यासवालुका° W. S.—74. 4. उद्धृत्य W. आबद्धांजलि om. G. °लिं W. C.—74. 7. मदनव्यतिकर° W.—74. 13. प्रतिभिद्य रहस्यं W.; C. आदिश्य S.—74. 15. समागत्य W.; C.—74. 19. तावतोन्नीत° W. C. S.—74. 20. अभिगत्य W. अभ्युपेत्य C. S.—

श्चिरं चिकित्सितः पूर्वेद्युः प्रसन्नकल्पः प्रकृतिस्थ एव जातो जातास्थया मया बन्धनान्निष्क्रमय्य स्नापितोनुलेपितश्च परिधाप्य निष्प्रवाणियुगलमभ्यवहार्य परमान्नमौशीरेद्य कामाचारः कृतोभूत्। अथ निशीथे भूय एव वायुनिघ्नो निहत्य कान्तकं नृपतिदुहितारमेयमिति रंहसा परेण राजपथमभ्यपतत्। निरूप्य चाहं पुत्रमेवं गतमस्यां वेलायामनुधावामि। तत्प्रसीदत बद्ध्वेनं मह्यमर्पयतेति यावदसौ क्रन्दति तावदहं स्थविरे केन देवो मातरिश्वा बद्धपूर्वः किमेते काकाः शौङ्केयस्य मे निग्रहीतारः शान्तं पापमित्यधावम्। असावप्यमीभिस्त्वमेवोन्मत्ता यानुन्मत्त इत्युन्मत्तं मुक्तवती कस्तमिदानीं बध्नातीति कदर्थिता रुदत्येव मामन्वधावत्। गत्वा च रागमञ्जरीगृहं चिरविरहखेदविह्वलामिमां बहुविधं समाश्वास्य तं निशाशेषमनयं प्रत्यूषे चोदारकेण समगच्छे।

अथ भगवन्तं मरीचिं वेशकृच्छ्रादुत्थाय पुनः प्रतितप्ततपःप्रभावमप्रत्यापन्नदिव्यचक्षुषमुपसंगम्य तेनास्म्येवंभूतं त्वद्दर्शनमवगमितः। सिंहघोषश्च कान्तकापचारं निर्भिद्य तत्पदे प्रसन्नेन राज्ञा प्रतिष्ठापितस्तेनैव चारकसुरुङ्गापथेन कन्यापुरप्रवेशं भूयोपि मे समपादयत्। समगंसि चाहं शृगालिकामुखविसृतवार्त्तानुरक्तया राजदुहित्रा। तेष्वेव दिवसेषु चण्डवर्मा सिंहवर्मावधूतदुहितृप्रार्थनः कुपितोभियुज्य पुरमवारुणत्। अमर्षणश्चाङ्गराजो यावदरिः पारग्रामिकं

---

75. 10. निन्दिता कदर्थिता W.; C.; S.—75. 11. चिरवियोगविक्लवां W.; C.; S., विक्लवां also Bhû.; Ah[d].; we accdg. to G. Pa[d].—75. 12. प्रभाते पुनरुदारकेण च W. C.—प्रत्यूषे तु च S.; we accdg. to G. Pa[d].—75. 13. प्रतिपन्नतपः° W.; C. S. –75. 14. उपसंक्रम्य W. C.—75. 19. पारिग्रामिकं seems to be the original reading of Bhû.

विधिमाचिकीर्षति तावत्स्वयमेव सालं निर्भिद्य प्रत्यासन्नानपि सहायानप्रतीक्षमाणो निर्गत्याभ्यधिकबलेन विद्विषा महति संपराये भिन्नवर्मा सिंहवर्मा बलादगृह्यत । अम्बालिका च बलवदभिगृह्य चण्डवर्मणा परिणेतुमात्मभवनमनीयत । कौतुकं च स किल क्षपावसाने विवाह इत्यबध्नात् । अहं च धनमित्रगृहे तद्विवाहायैव पिनद्धमङ्गलप्रतिसरस्तमेवावोचम् । सखे समापतितमेवाङ्गनाथाभिसरं राजमण्डलं सुगूढमेव संभूय पौरवृद्धैस्तदुपावर्तयोपावृत्तश्च कृत्तशिरसमेव शत्रुं द्रक्ष्यसीति । तथेति तेनाभ्युपगते गतायुषोमुष्य भवनमुत्सवाकुलमुपसमाधीयमानपरिणयोपकरणमितस्ततःप्रवेशनिर्गमप्रवृत्तलोकसंबाधमलक्ष्यशस्त्रिकः सह प्रविश्य मङ्गलपाठकैरम्बालिकापाणिपल्लवमग्नौ साक्षिण्याथर्वणेन विधिनार्प्यमाणमादित्समानस्यायामिनं बाहुदण्डमाकृष्य च्छुरिकयोरसि प्राहार्षम् । स्फुरतश्च कतिपयानन्यानपि यमविषयमगमयम् । हतविध्वस्तं च तद्गृहमनुविचरन्वेपमानमधुरगात्रीं विशाललोचनामभिनिशाम्य तदालिङ्गनसुखमनुबुभूषुस्तामादाय गर्भगृहमविक्षम् । अस्मिन्नेव क्षणे तवास्मि नवाम्बुवाहस्तनितगम्भीरेण स्वरेणानुगृहीत इति ।

श्रुत्वा च स्मित्वा च देवोपि राजवाहनः कथमसि कार्कश्येन कर्णीसुतमप्यतिक्रान्त इत्यभिधाय पुनरवेक्ष्योपहारवर्माणमाचक्ष्व तवेदानीमवसर इत्यभाषत ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरितेपहारवर्मचरितं नाम द्वितीय उच्छ्वासः ॥

---

76. 1. प्राकारं Pa[d].—76. 3. भिन्नमर्मा. W. C.—76. 4. हठात्परिणेतुं. G. C.—76. 7. उपावृत्तश्च कृतकृत्यः W.—76. 8. तथा च तेन W. C. S.—76.10. °लोकसंघातं W. C.—76. 16. स्तनित° om. S. W. C.—76. 18. पुनर्निरीक्ष्य W.—

सोपि सस्मितं प्रणम्यारभताभिधातुम् । एषोप्यहमस्मि पर्यटन्नेकदा गतो विदेहेषु मिथिलामप्रविश्यैव च क्वचिन्मठिकायां विश्रमितुमेत्य कयापि वृद्धतापस्या दत्तपाद्यः क्षणमलिन्दभूमाववास्थिषि। ततस्तस्यास्तु मद्दर्शनादेव किमप्यबद्धधारमश्रु प्रावर्तत। किमेतदम्ब कथय कारणमिति पृष्टा सकरुणमाचष्ट। जैवातृक ननु श्रूयते पतिरस्या मिथिलायाः प्रहारवर्मा नामासीत्। तस्य खलु मगधराजो राजहंसः परं मित्रमासीत्। तयोश्च वल्लभे बलशम्बरयोरिव वसुमतीप्रियंवदे सख्यमप्रतिममधत्ताम्। अथ प्रथमगर्भाभिनन्दितां तां च प्रियसखीं दिदृक्षुः प्रियंवदा वसुमती सह भर्त्रा पुष्पपुरमगमत्। तस्मिन्नेव च समये मालवेन मगधराजस्य महज्जन्यमजनि। तत्र लेशतोपि दुर्लक्षितां गतिमगमन्मगधराजः। मैथिलस्तु मालवेन्द्रप्रयत्नप्राणितः स्वविषयं प्रति निवृत्तो ज्येष्ठस्य संहारवर्मणः सुतैर्विकटवर्मप्रभृतिभिर्व्याप्तं राष्ट्रमाकर्ण्य स्वस्रीयात्सुह्मपतेर्दण्डावयवमादित्सुरटवीपथमवगाह्य लुब्धकलुप्तसर्वस्वोभूत्। तत्सुतेन च कनीयसा हस्तवर्तिना सहैकाकिनी वनचरशरवर्षभयपलायिता वनमगाहिषि। तत्र च मे शार्दूलनखावलीढनिपतितायाः पाणिभ्रष्टः स बालकः कस्यापि कपिलाशवस्य क्रोडमभ्यलीयत। तच्छवाकर्षिणश्च व्याघ्रस्यासूनिषुरिष्वसनयन्त्रमुक्तः क्षणादलिक्षत्। भिल्लदारकैः स बालकोपाहारि। सा त्वहं मोहसुप्ता केनापि वृष्णिपालेनोपनीय स्वकुटीरमावेश्य कृपयोपक्रान्तव्रणा स्वस्थीभूय स्वभर्तुरन्ति-

77. 1. First sentence om. G. अस्मि om. S.—77. 2. च om. W.; C.; G.—77. 4. बद्धधारं W. C. S. G.—77. 8. अदद्तां W. अदधतां G. S. sec. m. अदधातां C. S. pr. we accdg. to Pad.—77. 10. अस्मिन्नेव C. W.—77. 13. राज्यं C.—77. 16. च om. W. G.—77. 20. स्वं कुटीरं C.—

कमुपतिष्ठासुरसहायतया यावद्व्याकुलीभवामि तावन्ममैव दुहिता सह यूना केनापि तमेवोद्देशमागमत् । सा भृशं रुरोद । रुदितान्ते च सा सार्थघाते स्वहस्तगतस्य राजपुत्रस्य किरातभर्तृहस्तगमनमात्मनश्च केनापि वनचरेण व्रणविरोपणं, स्वस्थायाश्च पुनस्तेनोपयन्तुं चिन्तितायाः निकृष्टजातिसंसर्गवैक्लव्यात्प्रत्याख्यानपारुष्यं, तदक्षमेण चामुना विविक्ते स्वशिरःकर्तनोद्यममनेन यूना यदृच्छया दृष्टेन तस्य दुरात्मनो हननमात्मनश्चोपयमनमित्यकथयत् । स तु पृष्टो मिथिलेन्द्रस्य कोपि सेवकः कारणविलम्बी तन्मार्गानुसारी जातः । सह तेन भर्तुरन्तिकमुपसृत्य पुत्रवृत्तान्तेन श्रोत्रमस्य देव्याः प्रियंवदायाश्चादहाव ।

स च राजा दिष्टदोषाज्ज्येष्ठपुत्रैश्चिरं विगृह्य पुनरसहिष्णुतयातिमात्रं प्रयुध्य बद्धः । देवी च बन्धनं गमिता । दग्धा पुनरहमस्मिन्नपि वार्द्धके हतजीवितमपारयन्ती हातुं प्रव्रज्यां किलाग्रहीषम् । दुहिता तु मम हतजीवनाकृष्टा विकटवर्ममहादेवीं कल्पसुन्दरीं किलाशिश्रियत् । तौ चेद्राजपुत्रौ निरुपद्रवाववर्धिष्येतामियता कालेन तवेमां वयोवस्थामस्प्रक्ष्येताम् । तयोश्च सतोर्न दायादा नरेन्द्रस्य प्रसह्यकारिणो भवेयुरिति प्रमन्युरभिरुरोद । श्रुत्वा च तां

78. 2. सा om. G. S.—78. 3. भर्तृ° om. W.; we accdg. to S. G. C. Pa[d].—78. 6. विविक्तविपिने W.; C.; S.—तेन C.—78. 7. स च W. C. S.—78. 8. मिथिलेन्द्रस्यैव C. S. बभूव W.—78. 9. स्वभर्तुः G. W.—78. 11. दिष्टदोषज्ज्ये° W.—78. 12. अतिमात्रं चिरं S. C.—78. 13. हत° om. all Mss. except G. & Pa[d]. Bhû.—78. 14. हतजीविता. W. C. °जीविका G. we accdg. to S.; °कृष्टा om. S. विकटवर्ममहिषीं W. C. S.; we accdg. to G. Pa[d]. Bhû.—78. 15. निरुपद्रवावेव C. S.—78. 17. W. puts न before भवेयुः; प्रवृद्धमन्युः W. C. S. Bhû. we accdg. to G. Pa[d]. Ah[d]. G.; तां om. C. S.—

तापसीगिरमहमपि प्रवृद्धबाष्पो निगूढमभ्यधाम् । यद्येवमम्ब समाश्वसिहि । नन्वस्ति कश्चिन्मुनिस्त्वया तदवस्थया पुत्राभ्युपपादनार्थं याचितस्तेन स लब्धो वर्धितश्च । वार्त्तेयमतिमहती किमनया सोऽहमस्मि । शक्यश्च मयासौ विकटवर्मा यथाकथंचिदुपश्लिष्य व्यापादयितुम् । अनुजाः पुनरतिबहवस्तैरपि घटन्ते पौरजानपदाः । मां तु न कश्चिदिहत्य ईदृक्तया जानाति । पितरावपि तावन्मां न संविदाते किमुतेतरे । तदेनमर्थमुपायेन साधयिष्यामीति । सा तु वृद्धा सरुदितं परिष्वज्य मुहुर्मुहुः शिरस्युपाघ्राय प्रस्नुतस्तनी सगद्गदमगदत् । वत्स चिरं जीव भद्रं तव प्रसन्नोद्य भगवान्विधिः । अद्यैव प्रहारवर्मण्यधि विदेहा जाताः । यतः प्रलम्बमानपीनबाहुर्भवानपारं चैतच्छोकसागरमद्योत्तारयिता स्थितः । अहो महद्भागधेयं देव्याः प्रियंवदाया इति हर्षनिर्भरा स्नानभोजनादिना मामुपाचरत् । अशिश्रियं चास्मिन्मठैकदेशे निशि कटशय्याम् । अचिन्तयं च विनोपधिनायमर्थो न साध्यः स्त्रियश्चोपधीनामुद्भवक्षेत्रम् । अतोऽन्तःपुरवृत्तान्तमस्या अवगम्य तद्द्वारेण किंचिज्जालमाचरेयमिति ।

चिन्तयत्येव मयि महार्णवोन्मग्नमार्तण्डतुरंगमश्वासरयावधूतेव व्यावर्तत त्रियामा समुद्रगर्भवासजडीकृत इव मन्दप्रतापो दिवसकरः

79. 2. तदवस्थया om. W.—79. 3. अतिमहती हि W.—अतिमहीति S.—79. 6. जनो जानाति C. S. यावत् W. Bhû. Ahd.—79. 6. प्रतिसंविदाते G. W.—79. 7. इत्यगादिषं G. C. W. Ar.—79. 8. मुहुः C. S.—79. 9. भद्र C. W. भवतु S.—79. 10. वत शोक° W. C. च तं S.—वरं तच्छोक° Ar.; we accdg. to G.; Pad.—79. 11. उत्तारयितुं W. C. Ar.—79. 12. सहर्षनिर्भरं S.—79. 13. उपाधिना W. C. Ar. Ahd.—79. 16. चिंतायन्ते W. C. S. Ar. तुरग° W. C. Ar. तुरंग S. निःश्वास° C. W. S.—79. 17. दिवाकरः W.—

प्रादुरासीत्। उत्थायावसायितदिनमुखनियमविधिस्तां मे मातरमवादिषम्। अम्ब जालमस्य विकटवर्मणः कच्चिदन्तःपुरवृत्तान्तमभिजानासीत्यनवसितवचन एव मयि काचिदङ्गना प्रत्यदृश्यत। तां चावेक्ष्य सा मे धात्री हर्षाश्रुकुण्ठितकण्ठमाचष्ट। पुत्रि पुष्करिके पश्य भर्तृदारकम्। अयमसावकृपया मया वने परित्यक्तः पुनरप्येवमागत इति। सा तु हर्षनिर्भरनिपीडिता चिरं प्ररुद्य बहु विलप्य शान्ता पुनः स्वमात्रा राजान्तःपुरवृत्तान्ताख्याने न्ययुज्यत। उक्तं च तया कुमार कामरूपेश्वरस्य कलिन्दवर्मनाम्नः कन्या कल्पसुन्दरी कलासु रूपे चाप्सरसोऽप्यतिक्रान्ता पतिमभिभूय वर्तते। तदेकवल्लभः स तु बह्ववरोधोऽपि विकटवर्मेति। तामवोचम्। उपसर्पैनां मत्प्रयुक्तैर्गन्धमाल्यैरुपजनय चासमानदोषनिन्दादिना स्वभर्तरि द्वेषम्। अनुरूपभर्तृगामिनीनां वासवदत्तादीनां वर्णनेन ग्राहयानुशयम्। अवरोधान्तरेषु च राज्ञा विलसितानि सुगूढान्यपि प्रयत्नेनान्विष्य प्रकाशयन्ती मानमस्या वर्धयेति। पुनरहमम्बामवोचम्। इत्थमेव त्वयाप्यनन्यव्यापारया नृपाङ्गनासावुपस्थातव्या। प्रत्यहं च यद्यत्तत्र वृत्तं तदहम त्वयावबोध्य इति। मदुक्ता पुनरियमुदर्कस्वादुनोऽस्मत्कर्मणः प्रसाधनाय च्छायेवानपायिनी कल्पसुन्दरीमनुवर्तताम्। ते च तमर्थं तथैवान्वतिष्ठताम्। केषुचिद्दिनेषु गतेष्वाचष्ट मां मदम्बा। वत्स माधवीव पिचुमन्दाश्लेषिणी यथासौ शोच्यमात्मानं

---

80. 4. हर्षाश्रुकुञ्चितकण्ठं W. °कुण्ठकण्ठं S. C.—80. 6. इति om. W.—80. 10. °भवरोधनो W. G. Bhû.; विरूप: A^r. भति W.—80. 13. चामुष्य S. C. W. A^r.—80. 15. अपि om. S.—80. 16. वृत्तान्तं G. वृत्तान्तं जातं W. वृत्तजातं C.; we accdg. to S. & Pa^d.—80. 19. पिचुमर्दः W. C.—

मन्यते तथोपपाद्य स्थापिता। किं भूयः कृत्यमिति । पुनरहमभिलिख्यात्मनः प्रतिकृतिमस्मत्प्रतिकृतिरियममुष्यै नेया । नीतां चैनां निर्वर्ण्य सा नियतमेवं वक्ष्यति । नन्वस्ति कश्चिदीदृशाकारः पुमानिति । प्रतिब्रूह्येनाम् । यदि स्यात्ततः किमिति । यदुत्तरं सा दास्यति तदहमस्मि प्रतिबोधनीय इति । सा तथेति राजकुलमुपसंक्रम्य प्रतिनिवृत्ता मामेकान्ते न्यवेदयत् । वत्स दर्शितोसौ चित्रपटस्तस्यै मत्तकाशिन्यै। चित्रीयमाणा चासौ भुवनमिदं सनाथीकृतं यद्देवेपि कुसुमधन्वनि नेदृशी वपुःश्रीः संनिधत्ते। चित्रमेतच्चित्रतरं। न च तमवैमि य ईदृशमिहत्यो निर्मिमीते। केनेदमालिखितमित्यादृतवती व्याहृतवती च । मया च स्मेरयोदीरितम् । देवि सदृशमाज्ञापयसि। भगवान्मकरकेतुरप्येवं सुन्दर इति न शक्यमेव संभावयितुम् । अथ च विस्तीर्णेयमर्णवनेमिः । क्वचिदीदृशमपि रूपं दैवशक्त्या संभवेत् । अथ तु यद्येवंरूपो रूपानुरूपशिल्पशीलविद्याज्ञानकौशलो युवा महाकुलीनश्च कश्चित्संनिहितः स्यात्स किं लप्स्यत इति । तयोक्तम् । अम्ब किं ब्रवीमि शरीरं हृदयं जीवितमिति सर्वमिदमल्पमनर्हं च। ततो न किंचिल्लप्स्यते । न चेदयं विप्रलम्भः स्यादमुष्य दर्शनानुभवेन यथेदं चक्षुश्चरितार्थं भवेत्तथानुग्रहः कार्य इति। भूयोपि मया दृढतरीकर्तुमुपन्यस्तम् । अस्ति कोपि राजसूनुरवरुद्धश्चरन् । अमुष्य वसन्तोत्सवे सह सखीभिर्नगरोपवनविहा-

81. 6. मद्यमेकान्ते S. G.—81. 8. येन देवे C. S. W. A^r. om. G.—81. 9. चित्ततमं W. G. S. sec. m. C.; A^r.—81. 11. भगवानपि—केतुरेव W. एवं न सुकर: S. A^r. अपि om. C. शक्यमेवं S. W.—81. 15. एव किं ब्रवीषि W.; किं ब्रवीषि S.; अंब किं ब्रवीषि A^r.—81. 16. विप्रलंभतस्या S.; विप्रलम्भस्तस्या अमुष्य C.; स्यात् तस्या अमुष्य W. we accdg. to G. A^r.; लप्स्यते A^r.; किं किं लप्स्यते G.—

रिणी रतिरिव विग्रहिणी यदृच्छया दर्शनपथं गतासि गतश्चासौ कामशरैरेकलक्ष्यतां मामन्ववर्तिष्ट । मया च वामन्योन्यानुरूपैरन्यदुर्लभैराकारादिभिर्गुणातिशयैश्च प्रेर्यमाणया तद्वाचितैरेव शेखरस्रगनुलेपनादिभिश्च चिरमुपासितासि सादृश्यं च स्वमनेन स्वयमेवाभिलिख्य त्वत्समाधिगाढत्वद्दर्शनाय प्रेषितम् । एष चेदर्थो निश्चितः स्यादमुष्यातिमानुषप्राणसत्त्वप्रज्ञाप्रकर्षस्य न किंचिद्दुष्करं नाम । तमद्यैव दर्शयेयं संकेतो देय इति । तया तु किंचिदिव ध्यात्वा पुनरभिहितम् । अम्ब नैतदिदानीं गोप्यतममतः कथयामि । मम तातस्य राज्ञा प्रहारवर्मणा सह महती प्रीतिरासीन्मातुश्च मे मानवत्याः प्रियवयस्या देवी प्रियंवदासीत् । ताभ्यां पुनरजातापत्याभ्यामेव कृतः समयोभूत् । आवयोः पुत्रवत्याः पुत्राय दुहितृमत्या दुहिता देयेति । तातस्तु मां जातां नष्टापत्या प्रियंवदेति प्रार्थयमानाय विकटवर्मणे दैवाद्दत्तवान् । अयं च निष्ठुरः पितृद्रोही नात्युपपन्नसंस्थानः कामोपचारेष्वलब्धवैचक्षण्यः कलासु काव्यनाटकादिषु मन्दाभिनिवेशः शौर्योन्मादी दुर्विकत्थनोनृतवादी चास्थानवर्षी । नातिरोचते ममैष भर्ता विशेषतश्चैषु वासरेषु यदयमुद्याने मदन्तरङ्गभूतां पुष्करिकामप्युपान्तवर्तिनीमनादृत्य मय्याबद्धसापत्न्यमत्सरामनात्मज्ञामात्मनाटकीयां रमयन्तिकामपत्यनिर्विशेषं मत्संवर्धितायाश्चम्पकलतायाः स्वयमवचिताभिः सुमनोभिरलमकार्षीन्मदुपभुक्तमुक्ते चित्रकूटगर्भवेदि-

---

82. 3. कुसुमशेखर° W. C. A[r].—82. 4. एतेन स्वयं A[r]. तेन G.—82. 5. °गाढदर्शनाय S. G.; निश्चितस्तस्यामुष्य S. C. W. we accdg. to G. A[r].—82. 8. अंब तव नै° C. S. गोप्यं S.; W.—82. 9. प्रियवयस्यायाः प्रियंवदायाश्च देव्याः W. against all the Mss. & Com.—82. 12. प्रनष्टापत्या S. C. W. A[r].—82. 17. °मत्सरतां Pa[d]. ?.—82. 18. नामापत्य° W. C.; अप्यपत्य° A[r].—82. 19. मदुपभुक्त° .... व्यहार्षीत् om. W.—

कागते रत्नतल्पे तया सह व्यहार्षीत्। अयोग्यश्च पुमानवज्ञातुं च प्रवृत्तस्तत्किमित्यपेक्ष्यते। परलोकभयं चैहिकेन दुःखेनान्तरितम्। अविषह्यं हि योषितामनङ्गशरनिषङ्गीभूतचेतसामिष्टजनचिरसंवासयन्त्रणादुःखम्। अतोमुना पुरुषेण मामद्योद्यानमाधवीगृहे समागमय। तद्वार्ताश्रवणमात्रेणैव हि ममातिमात्रं मनोनुरक्तम्। अस्ति चायमर्थराशिः। अनेनामुष्य पदे प्रतिष्ठाप्य तमेवात्यन्तमुपचर्य जीविष्यामीति। मयापि तदभ्युपेत्य प्रत्यागतम्। अतः परं भर्तृदारकः प्रमाणमिति।

ततस्तस्या एव सकाशादन्तःपुरसंनिवेशमन्तर्वंशिकपुरुषस्थानानि, प्रमदवनप्रदेशानपि विभागेनावगम्यास्तगिरिशिखरपातक्षुभितशोणित इव शोणीभवति भानुबिम्बे, पश्चिमाम्बुधिपयःपातनिर्वापितपतंगाङ्गारधूमसंभार इव भरितनभसि तमसि प्रविजृम्भिते, परदारपरामर्शोन्मुखस्य ममाचार्यकमिव कर्तुमुपस्थिते गुरुपरिग्रहग्रहणश्लाघिनि ग्रहाग्रेसरे क्षपाकरे, कल्पसुन्दरीवदनपुण्डरीकेणेव मद्दर्शनातिरागप्रथमोपनतेन स्मयमानेन चन्द्रमण्डलेन संधुक्षमाणतेजसि भुवनविजिगीषोद्यते देवे पुष्पधन्वनि यथोचितं शयनीयमभजे। व्यचीचरं च। सिद्धप्राय एव अयमर्थः। किंतु परकलत्रलङ्घनाद्धर्मपीडा भवेत्। साप्यर्थकामयोर्द्वयोरुपलम्भे शास्त्रकारैरनुमतैवेति। गुरुजनबन्धमोक्षोपायसंधिना मया चैष व्यतिक्रमः कृतस्तदपि पापं निर्हृत्य

83. 5. समागमयेति W.—83. 6. अमुं स्वपदे W. स्वे पदे S. C.—तमेवं W. अपि om. W.—83. 9. °निवेशं Pa[d].—83. 11 अम्भोधि° W.; C.; S.; A[r].; we accdg. to G.; Pa[d].—83. 12. भरिततमासि नभसि Pa[d]. विजृम्भिते W. C. S. G. A[r]. प्रजृम्भिते G.—83, 13. कर्तुं समुत्थिते C. W. S. गुरुपरिग्रहग्रहणगुणश्ला° S. गुरुपरिग्रहणश्ला° C.—83. 16. त्रिभुवन° S. G. C. A[r]. we accdg. to Pa[d]. & W.—83. 19. °मोक्षोपायाभिसंधिना G.; C.; W.; Ah[d]. Bhū. °सिद्धिना S.—

कियत्यापि धर्मकलया मां समग्रयेदिति। अपि त्वेतदाकर्ण्य देवो राजवाहनः सुहृदो वा किं तु वक्ष्यन्तीति चिन्तापराधीन एव निद्रया परामृश्ये। अदृश्यत च स्वप्ने हस्तिवक्त्रो भगवानाह स्म च। सौम्य उपहारवर्मन् मा स्म ते दुर्विकल्पो भूत्। त्वमसि मदंशः शंकरजटाभारलालनोचिता सुरसरिदसौ वरवर्णिनी। सा च मद्विलोडनासहिष्णुर्मामशपत्। एहि मर्त्यत्वामिति। अशप्यत मया च यथेह बहुभोग्या तथा प्राप्यापि मानुष्यकमनेकसाधारणी भवेति। अभ्यर्थितश्चानयैकपूर्वां पुनस्त्वामेवोपचर्य यावज्जीवं रमयेयमिति। तदयमर्थो मर्त्ये भवता निराशङ्क्य इति। प्रतिबुध्य च प्रीतियुक्तस्तदहरपि प्रियासंकेतव्यतिकरादिस्मरणेनाहमनैषम्। अन्येद्युरनन्यथावृत्तिरनङ्गो मय्येव इषुवर्षमवर्षत्। अशुष्यच्च ज्योतिष्मतः प्रभामयं सरः। प्रासरच्च तिमिरमयः कर्दमः। कार्दमिकनिवसनश्च दृढतरपरिकरः खड्गपाणिरुपहृतप्रकृ-

---

84. 1. समाश्रयेत् W.—84. 3. स्वप्ने भगवान्भर्गः C. A^{r}.—84. 4. यतस्त्वं A^{r}.; C.; W.—84. 4. मज्जटाभार° C.; W.; A^{r}. तां कदाचिद्गजाननो जलक्रीडां कुर्वन्नतिव्यगाहत। सा च सपत्नीतनयविहितां विलोडनामसहमाना त्वम° C. W. A^{r}.—84. 5. अमरसरित् S.; C.; W.; A^{r}.—84. 6. सोऽप्यहमहेतुकशापप्रदानात्क्रुद्धस्तामशपत् W. C. A^{r}.—Instead of अशप्यत–रमयेयमिति C. & A^{r}. read: ततस्तेन प्रतिशप्ता सा सविलक्षेव [विलक्षेव C.] मामुपसृत्य सगद्गदं [अगदत् C.] स्वामिन्नहमनवरतभवच्चरणवरिवस्याविधायिनी न शापार्हेत्याकर्ण्य कृपाक्रान्तमनसा मयोक्तम्। [प्रिये C.) नास्य शापोऽन्यथा भवितुमर्हति। परं त्वदनुग्रहार्थमहमात्मनोंऽशं द्विधा विभज्य विकटवर्मनृपतिरूपेण (°पतिरूपेण C.) मिथिलापतिप्रहारवर्मात्मजोपहारवर्मात्मना च मर्त्यलोकेऽवतरिष्यामि त्वं च कामरूपाधि (पतेः C.) कलिन्दवर्मनाम्नः कन्या कल्पसुन्दरी नाम भूत्वा ज्यायसा मदंशेन विकटवर्मणा प्रथममल्पीयांसमनेहसं संगत्य (°ता C.) तस्मिन्नुपहारवर्मणि मन्मूर्तावेव (स्वमू°) लयमुपगते पुनरुपहारवर्मात्मकं कनीयासं मदंशमुपलभ्य तेन साकं विविधसुखोपभोगमनुभविष्यसि. W. has neither our text nor the passage given in C & A^{r}.—84. 10 अनन्यथावृत्तिः W.; C.; °वावृत्तिः A^{r}.—84. 12. अहं च कार्दमिक° W.—°उपसंवृत्तप्रस्तुत° W.—उपसंभृतप्रस्तुत° C. S. A^{r}.—

तोपस्करः स्मरन्मातृदत्तान्यभिज्ञानानि राजमन्दिरपरिखाप्रदम्भसमुपातिष्ठम् । अथोपखातं मातृगृहद्वारे पुष्करिकया प्रथमसंनिधापितां वेणुयष्टिमादाय तया शायितया च परिखां स्थापितया च प्राकारमत्यलङ्घयम् । अधिरुह्य पक्वेष्टकाचितेन गोपुरोपरितलाधिरोहिणा सोपानपथेन भुवमवातरम् । अवतीर्णश्च बकुलवीथीमतिक्रम्य चम्पकावलीवर्त्मना मनागिवोपसृत्योत्तराहि करुणं चक्रवाकमिथुनरवमशृणवम् । पुनरुदीच्या पाटलिपथेन स्पर्शलभ्यविशालसौधकुड्योदरेण शरक्षेपमिव गत्वा पुनः प्राच्या पिण्डीभाण्डीरखण्डमण्डितोभयपार्श्वेन सैकतपथेन किंचिदन्तरमतिक्रम्य पुनरवाचीं चूतवीथीमगाहिषि । ततश्च गहनतरमुदरोपरचितरत्नवेदिकं माधवीलतामण्डपमीषद्विवृतसमुद्गकोन्मिषितभासा दीपवर्त्या न्यरूपयम् । प्रविश्य चैकपार्श्वे फुल्लपुष्पनिरन्तरकुरण्टपोतपङ्क्तिभित्तिपरिगतं गर्भगृहमवनिपतितारुणाशोकशाखामयमभिनवकुसुमकोरकपुलककलाञ्छितं प्रत्यग्रप्रबालपटलपाटलं कपाटमुद्घाट्य प्राविक्षम् । तत्र चासीद्विस्तीर्णं कुसुमशयनं सुरतोपकरणवस्तुगर्भाश्च कमलिनीपलाशसंपुटा दन्तमयस्तालवृन्तः सुरभिसलिलभरितश्च भृङ्गारकः । समुपविश्य मुहूर्तं विश्रान्तः परिमलमतिशयवन्तमाघ्रासिषम् । अश्रौषं च मन्दंमन्दं पदशब्दम् । श्रुत्वैव संकेतगृहान्निर्गत्य रक्ताशोकस्कन्धपार्श्वव्यवहि-

---

85. 3. तच्छायितया W. against all Mss.; तया च om. W.; तया om. C. परिखायां W.; परिखाम्भासि A^{r}.—85. 4. चावरुह्य A^{r}.—°अधिरोहेण W.; C.; भुवमध्य° W.—85. 7. पाटलाप° C. A^{r}. W.; पाटलो° S. °विमलसौध° S.; A^{r}.; °कुल्योदरेण C. A^{r}.; °तुल्योदरेण W.—85. 8. पुनरपि पिंडी° A^{r}.; किंचिदुत्तरं Pa^{d}.—85. 11. °विवृतसमुद्गकसंपुटको° S. A^{r}.; °संपुटो W.—85. 13. कोमलमुकुलपुलक° S. W.—85. 15. मदनोपकरण° W.—

ताङ्गः स्थितोस्मि । सा च सुभ्रूः सुशीमकामा शनैरुपेत्य तत्र मामदृष्ट्वा बलवदत्यथिष्ट व्यसृजच्च मत्तराजहंसीव कण्ठरागवल्गुगद्गदां गिरम् । व्यक्तमस्मि विप्रलब्धा । नास्त्युपायः प्राणितुम् । अयि हृदय किमिदमकार्यं कार्यवदध्यवस्यापि तदसंभवेन किमेवमुत्ताम्यसि । भगवन् पञ्चबाण कस्तवापराधः कृतो मया यदेवं दहसि न च भस्मीकरोषीति ।

अथाहमाविर्भूय विवृतदीपभाजनो भामिनि ननु बह्वपराद्धं भवत्या चित्तजन्मनो यदमुष्य जीवितभूतां रतिमाकृत्या कदर्थितवती, धनुर्यष्टिं भ्रूलताभ्यां, भ्रमरमालामयीं ज्यां नीलालकद्युतिभिरस्त्राण्यपाङ्गवीक्षितवृष्टिभिर्महारजनध्वजपटांशुकं दशनच्छदमयूखजालैः, प्रथमसुहृदं मलयमारुतं परिमलपटीयसा निःश्वासपवनेन, परभृतरुतमतिमञ्जुलैः प्रलापैः, पुष्पमयीं पताकां भुजयष्टिभ्यां, दिग्विजयारम्भपूर्णकुम्भमिथुनमुरोजयुगलेन, क्रीडासरो नाभिमण्डलेन, संनाह्यरथमण्डलं श्रोणिमण्डलेन, भवनरत्नतोरणस्तम्भयुगलमूरुयुगलेन, लीलाकर्णकिसलयं चरणतलप्रभाभिः । अतः स्थान एव त्वां दुनोति मीनकेतुः । मां पुनरनपराधमधिकमायासयतीत्येष तस्य दोषः । तत्प्रसीद सुन्दरि, जीवय मां जीवनौषधैरिवापाङ्गैरनङ्गभुजंगदष्टमित्याश्लिष्टवान् । अरीरमं चानङ्गरागावेशपेशलां विशाललोचनाम् । अवसितार्थौ चारक्तचिकुरितेक्षणामीषत्स्वेदरे-

86. 1. असुशीमकामा Bhû.—सुषीम° S. A[r].;— तत्र om. S. W. 86. 2. रंगराग° A[r].—86. 4. तदसंभवे S. C.;—तदसंबन्धेन Pa[d].—86. 10. अपाङ्गवीक्षितैः C. S. W. A[r].—अपाङ्गवृष्टिभिः G. we accdg. to Pa[d].—86. 12. अतिमञ्जुलप्र° W. against all Mss. & Com.—86. 14. संख्यरथ° Ah[d].—86. 16. मकरकेतुः S.; C.; W. A[r].—एष एव C. S. A[r].—एष अस्य W.—चानङ्ग° om. W.—अनङ्ग° om. C. S.—अवसितार्थौ—अनुभवन्तौ om. W.

खोद्भेदजर्जरितकपोलमूलामनर्गलकलकलप्रलापिनीमुरूणदशनकररुहार्पणव्यतिकरामत्यर्थपरिश्लथाङ्गीमार्त्तामिव लक्षयित्वा, मानसीं शारीरीं च धारणां शिथिलयन्नात्मानमपि तया समानार्थमापादयम्। तत्क्षणविमुक्तसंगतौ रतावसानिकं विधिमनुभवन्तौ चिरपरिचितात्रिवातिरूढविश्रम्भौ क्षणमवातिष्ठावहि। पुनरहमुष्णमायतं च निःश्वस्य किंचिद्दीनदृष्टिः सचकितप्रसारिताभ्यां भुजाभ्यामेनामनतिपीडं परिष्वज्य नातिविशदमचुम्बिषम्। अश्रुमुखी तु सा यदि प्रयासि नाथ प्रयातमेव मे जीवितं गणय। नय मामपि। न चेद्दासजनो निष्प्रयोजन इत्यञ्जलिमवतंसतामनैषीत्। अवादिषं च ताम्। अयि मुग्धे कः सचेतनः स्त्रियमभिकामयमानां नाभिनन्दति। यदि मदनुग्रहनिश्चलस्तवाभिसंधिराचराविचारं मदुपदिष्टम्। आदर्शय राज्ञे रहसि मत्सादृश्यगर्भं चित्रपटमाचक्ष्व च किमियमाकृतिः पुरुषसौन्दर्यस्य पारमारूढा न वेति। बाढमारूढेति नूनमसौ वक्ष्यति। ब्रूहि भूयो यद्येवमस्ति कापि तापसी देशान्तरभ्रमणलब्धप्रागल्भ्या मम च मातृभूता। तयेदमालेख्यरूपं पुरस्कृत्याहमुक्ता। सोऽस्ति तादृशो मन्त्रो येन त्वमुपोषिता पर्वणि विविक्तायां भूमौ पुरोहितैर्हुतभुक्ते सप्तार्चिषि नक्तमेकाकिनी शतं चन्दनसमिधः शतमगरुसमिधः कर्पूरमुष्टीः पट्टवस्त्राणि च प्रभूतानि हुत्वा भविष्यस्येवमाकृतिः। अथ चालयिष्यसि घण्टाम्। घण्टापटक्वणिताहूतश्च भर्ता भवत्यै सर्वं रहस्यजातमाख्याय निमीलिताक्षो यदि त्वामालिङ्गेदियमाकृतिरमुमुपसंक्रामेत्। त्वं तु भविष्यसि यथा पुराकारैव। यदि

87. 5. तदा तदा वियोगकाले समायाते भर्ह W.—87. 6. °दृष्टिस्तां दृढं परि° W.; भुजलताभ्यां निबडं G.—87. 12. रहसि om. C. W. S.—87. 13. परमारूढ C. W.; न वा W.—87. 16. तादृग्मन्त्रो S. C. W. A^r.—

भवत्यै भवत्प्रियाय चैवं रोचते न चास्मिन्विधौ विसंवादः कार्य इति । वपुश्चेदिदं तवाभिमतं सह सुहृन्मन्त्रिभिरनुजैः पौरजानपदैश्च संप्रधार्य तेषामप्यनुमते कर्मण्यस्मिन्नभिमुखेन स्थेयमिति । स नियतमभ्युपैष्यति । पुनरस्यामेव प्रमदवनवीथीशृङ्गाटिकायामाथर्वणिकेन विधिना संज्ञपितपशुनाभिहुत्य मुक्ते हिरण्यरेतसि तद्धूमशमनेन संप्रविष्टेन मग्नास्मिन्नेव लतामण्डपे स्थातव्यम् । त्वं पुनः प्रगाढायां प्रदोषवेलायामालपिष्यसि कर्णे कृतनर्मस्मिता विकटवर्माणम् । धूर्तोसि त्वमकृतज्ञश्च मदनुग्रहलब्धेनापि रूपेण लोकलोचनोत्सवायमानेन मत्सपत्नीरभिरमयिष्यसि । नाहमात्मविनाशाय वेतालोत्थापनमाचरेयमिति । श्रुत्वेदं त्वद्वचः स यद्वक्ष्यति तन्मह्यमेकाकिन्युपागत्य निवेदयिष्यसि । ततः परमहमेव ज्ञास्यामि । मत्पदचिह्नानि चोपवने पुष्करिकया प्रमार्जयेति । सा तथेति शास्त्रोपदेशमिव मदुक्तमादृत्यातिप्रसुरतरागेव कथंकथमप्यगादन्तःपुरम् । अहमपि यथाप्रवेशं निर्गत्य स्वमेवावासमयासिषम् ।

अथ सा मत्तकाशिनी तथा तमर्थमन्वतिष्ठत् । अतिष्ठच्च तन्मते स दुर्मतिः । अभ्रमच्च पौरजानपदेष्वियमद्भुतायमाना वार्ता । राजा किल विकटवर्मा देवीमन्त्रबलेन देवयोग्यं वपुरासादयिष्यति । नूनमेष विप्रलम्भो नातिकल्याणः । कैव कथा प्रमादस्य । स्वस्मिन्नेवान्तःपुरोपवने स्वाग्रमहिष्यैव संपाद्यः किलायमर्थः । तथाहि

---

88. 1. एवं om. W.; विसंवादः शङ्क्यः इति S. C. W. A^{r}.—88. 3. संमन्त्र्य तेषां W. C. S. A^{r}.; we acedg. to Pa^{d}. G. Ah^{d}. Bhû.; अनुमतेन W. अस्मिन् om. C. W.—88. 4. °वनवाटीशृङ्गाटि° W. C.—88. 5. धूमपटलेन सह A^{r}.—88. 10. यद्वदिष्यति C. W.—88. 13. अनुप्रसुरतरागेव om. W.—88. 18. एष न विप्रलम्भोति° W. C.—

बृहस्पतिप्रतिमबुद्धिभिर्मन्त्रिभिरप्यभ्यूह्यानुमतः । यद्येवं भावि नान्यदतः परमस्ति किंचिदद्भुतमचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभाव इति प्रसृतेषु लोकप्रवादेषु प्राप्ते पर्वदिवसे प्रगाढायां प्रौढतमसि प्रदोषवेलायामन्तःपुरोद्यानादुदैरत धूर्जटिकण्ठधूम्रो धूमोद्गमः क्षीराज्यदधितिलगौरसर्षपवसामांसरुधिराहुतीनां च परिमलः पवनानुसारी दिशिदिशि प्रावात्सीत् । प्रशान्ते च सहसा धूमोद्गमे तस्मिन्नहमाविशम् । निशान्तोद्यानमागमच्च गजगामिनी । आलिङ्ग्य च मां सस्मितमभ्यधत्त । धूर्त सिद्धं ते समीहितमवसितश्च पशुरसौ । अमुष्य चोपप्रलोभनाय त्वदादिष्टया दिशा मयोक्तम् । कितव न साधयामि ते सौन्दर्यमेवं सुन्दरो हि त्वमप्सरसामपि स्पृहनीयो भविष्यसि किमुत मानुषीणाम् । मधुकर इव निसर्गचपलो यत्र क्वचिदासज्जति भवादृशो नृशंस इति । तेन तु मे पादयोर्निपत्याभिहितम् । रम्भोरु, सहस्व मत्कृतानि दुश्चरितानि । मनसापि न चिन्तयेयमितः परमितरनारीम् । त्वरस्व प्रस्तुते कर्मणीति । तदहमीदृशेन वैवाहिकेन नेपथ्येन त्वामभिसृतवती । प्रागपि रागाग्निसाक्षिकमनङ्गेन गुरुणा दत्तैव तुभ्यमेषा जाया । पुनरपीमं जातवेदसं साक्षीकृत्य स्वहृदयेन दत्तेति । प्रपदेन चरणपृष्ठे निष्पीड्योत्क्षिप्तपादपार्ष्णिरितरेतरव्यतिषक्तकोमलाङ्गुलितलेन भुजलताद्वयेन कन्धरां

---

89. 1. °प्यभ्युदनुमतः W.—°प्यनुमतः G. A^{r}.—89. 3. प्रसृततरेषु W. C. S. G. A^{r}.; we accdg. to Pa^{d}.—लोकवादेषु W. C. S. A^{r}.—89. 6. च दिशि C. W. A^{r}.—89. 8. अभ्यधात् W.—89. 11. निसर्गचापलात् W. C. A^{r}.—89. 13. दुश्चरित्राणि S. A^{r}.—89. 14. °नारीः C.—प्रकृते S. C. W. A^{r}.—89. 17. प्रपदेन च W.—प्रोत्क्षिप्त° W.—89. 18. °अङ्गुलिदलेन C.—व्यतिषिक्त° G.; Pa^{d}.—

ममावेष्ट्य सलीलमाननमानमय्य स्वयमुन्नमितमुखकमला विभ्रान्तविशालदृष्टिरसकृदभ्यचुम्बत् ।

अथैनामिहैव कुरण्टगुल्मगर्भे तिष्ठ यावदहं निर्गत्य साधयेयं साध्यं सम्यगिति विसृज्य तामुपसृत्य होमानलप्रदेशमशोकशाखावलम्बिनीं घण्टामचालयम् । अकूजच्च सा तं जनं कृतान्तदूतीवाह्वयन्ती । प्रावर्तिषि चाहमगरुचन्दनप्रमुखानि होतुम् । आयासीच्च राजा यथोक्तं देशम् । शङ्कापन्नमिव किंचित्सविस्मयं निचाय्य तिष्ठन्तमब्रवम् । ब्रूहि सत्यं भूयोपि मे भगवन्तं चित्रभानुमेव साक्षीकृत्य न चेदनेन रूपेण मत्सपत्नीरभिरमयिष्यसि ततस्त्वयीदं रूपं संक्रमयेयमिति । स तदैव देव्येवेयं नोपधिरिति स्फुटोपजातसंप्रत्ययः प्रावर्तत शपथाय । स्मित्वा पुनर्मयोक्तम् । किं वा शपथेन । कैव हि मानुषी मां परिभविष्यति यद्यप्सरोभिः संगच्छसे संगच्छस्व कामम् । कथय कानि ते रहस्यानि तत्कथनान्ते त्वत्स्वरूपभ्रंश इति । सोब्रवीत् । अस्ति वृद्धो मत्पितुः कनिष्ठः प्रहारवर्मा । तं विषान्नेन व्यापाद्याजीर्णदोषं ख्यापयेयमिति मन्त्रिभिः सहाध्यवसितम् । अनुजाय विशालवर्मणे दण्डचक्रं पुण्ड्राभियोगाय दित्सितम् । पौरवृद्धश्च पाञ्चालिकः परित्रातश्च सार्थवाहः खनतिनाम्नो यवनाद्वज्रमेकं वसुंधरामूल्यं लघीयसार्घेण लभ्यमिति ममैकान्तेमन्त्रयेताम् । गृहपतिश्च ममान्तरङ्गभूतो जनपदमहत्तरः शतहलिरलीकवादशीलमवलेपवन्तं दुष्टग्रामण्यमनन्तसीरं जनपदकोपेन घातयेयमिति दण्डधरानुद्धारकर्मणि मत्प्रयोगान्नियोक्तुमभ्युपागमत् । इत्थमिदमचिरप्रसृतं रहस्यमित्या-

90. 1. समविश्य S. C. A^r.—90. 3. कुरुण्ट° S. C.—90. 6. अगुरु°C. S. W. G.—90. 7. विचार्य C. W. S. A^r., we accdg. to G.; विर्वाय्य Ah^d.—90. 9. रमयिष्यसि W.—त्वामिदं A^r.; S. त्वमि° W.—90. 14. कनीयान्भ्राता S.; C.; W.—90. 21. °प्रसूतं C. प्रस्तुतं G. S. A^r. W. we accdg. to Pa^d.—

कर्ण्यं तमियत्तवायुरुपपद्यस्व कर्मोचितां गतिमिति च्छुरिकया द्विधाकृत्य कृत्तगात्रं तस्मिन्नेव प्रवृत्तस्फीतसर्पिषि हिरण्यरेतस्यजुहवम् । अभूच्चासौ भस्मसात् । अथ स्त्रीस्वभावादीषद्विक्लवां हृदयवल्लभां समाश्वास्य हस्तकिसलयेवलम्ब्य गत्वा तद्गृहमनुज्ञयास्याः सर्वाण्यन्तःपुराण्याहूय सद्य एव सेवां दत्तवान् । विस्मितविलासिनीसार्थमध्ये कंचिद्विहृत्य कालं विसृष्टावरोधमण्डलस्तामेव संहतोरुमूरूपपीडं भुजोपपीडं चोपगूह्य तल्पेभिरमयन्नल्पामिवामुं निशामनैषम् । अलभे च तन्मुखाद्राजकुलस्य शीलम् । उषसि स्नात्वा कृतमङ्गलो मन्त्रिभिः सह समगच्छे तांश्चाब्रवम् । आर्या रूपेणैव सह परिवृत्तो मम स्वभावः । य एष विषान्नेन हन्तुं चिन्तितः पिता मे स मुक्त्वा स्वमेतद्राज्यं भूय एव ग्राहयितव्यः । पितृवदमुष्मिन्वयं शुश्रूषयैव वर्तामहे । न ह्यस्ति पितृवधात्परं पातकमिति । भ्रातरं च विशालवर्माणमाहूयोक्तवान् । वत्स न सुभिक्षाः सांप्रतं पुण्ड्रास्ते दुःखमोहोपहतास्त्यक्तात्मानो राष्ट्रं नः सुभिक्षमभिद्रवेयुः । अतो मुष्टिवधः सस्यवधो वा यदोत्पद्यते तदाभियास्यसि । नाद्य यात्रा युक्तेति । नगरवृद्धांश्चालापिषम् । अल्पीयसा मूल्येन महार्हं वज्रं मास्तु मे लभ्यं धर्मरक्षायै तदनुगुणेनैव मूल्येनादः क्रीयतामिति ।

---

91. 1. स्वकर्मो C. S. W.—क्षुरिकया G. S. Ar.—91. 2. प्रवृत्त° om. Ar. प्रदीप्त° G.—91. 4. °किशलयम° W.—91. 6. °मण्डलस्तदन्तःपुरे तया सह निशाम°W.—°मण्डलस्तामेव संहतोरुमूरूपपीडं चोपगूह्य....इवैनां G. तामेव संहतो—मूरूपपीडं भुजोपपीडं चोपगूह्य S. तामेव संहतोरुमूरुपीडमुरःपीडं चोपगृह्य....तां निशां C.—संहतोरुमूरुपीडं चोपगूह्य Ar.—ऊरूपपीडं Bhū. उरुरूपक्रीडं Pad.—91. 10. स्वयमेव तद्राज्यं Ar.—91. 15. मुष्टिबन्धः S.; G. Ahd. सस्यबन्धः S. G.—91. 17. वस्तु न मे लभ्यं W.—वज्रवस्तु न लभ्यं S.—वज्रवस्तु लभ्यं नाम G.—महार्हमस्तु मे नुभ्यं Ar.—we accdg. to conjecture.—आदानं क्रियतां Ar. W.—

शतहलिं च राष्ट्रमुख्यमाहूयाख्यातवान् । योसावनन्तसीरः प्रहारवर्मणः पक्ष इति निनाशयिषितः सोपि पितरि मे प्रकृतिस्थे किमिति नाश्येत त्वयापि तस्मिन्संरम्भो न कार्य इति । त इमे सर्वमाभिज्ञानिकमुपलभ्य स एवायमिति निश्चिन्वाना विस्मयमानाश्च मां महादेवीं च प्रशंसन्तो मन्त्रबलानि चोद्घोषयन्तो बन्धनात्पितरौ निष्क्रमय्य स्वं राज्यं प्रत्यपादयन्। अहं च तया मे धात्र्या सर्वमिदं मम चेष्टितं रहसि पित्रोरवगमय्य प्रहर्षकाष्ठाधिरूढयोस्तयोः पादमूलमभजे। अभज्ये च यौवराज्यलक्ष्म्या तदनुज्ञातया । प्रसाधितात्मा देवपादविरहदुःखदुर्भगान्भोगान्निर्विशन्भूयोस्य ।पितृसखस्य सिंहवर्मणो लेख्याच्चण्डवर्मणश्चम्पाभियोगमवगम्य शत्रुवधो मित्ररक्षा चोभयमपि करणीयमेवेत्यलघुना लघुसमुत्थानेन सैन्यचक्रेणाभ्यसरम्। अभूवं च भूमिस्त्वत्पादलक्ष्मीसाक्षात्क्रियामहोत्सवानन्दराशेरिति ।

श्रुत्वैतद्देवो राजवाहनः सस्मितमवादीत् । पश्यत पारतल्पिकमुपधियुक्तमपि गुरुजनबन्धव्यसनमुक्तिहेतुतया दुष्टामित्रप्रमापणाभ्युपायतया राज्योपलब्धिमूलतया च पुष्कलावर्थधर्मावप्यरीरधत् । किं हि बुद्धिमद्भिः प्रयुक्तं नाभ्युपैति शोभामिति । अर्थपालमुखे निधाय स्निग्धदीर्घां दृष्टिमाचष्टां भवानात्मीयचरितमित्यादिदेश । सोपि बद्धाञ्जलिरभिदधे ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते उपहारवर्मचरितं नाम तृतीय उच्छ्वासः ॥

---

92. 3. तत्त्वया G. C.—92. 7. समाचेष्टितं W. G.—मम चेष्टितं A[r].—92. 10. अभिगम्य W.—92. 16. विधाय W.—A[r]. places the last sentence in the next Uchchhvâsa.

NOTES.

P. 1. L. 1.—कूपदण्ड 'mast', अक्षदण्ड 'pole-staff' कालदण्ड 'death-dealing club'. "The author apparently alludes to the name of the original writer, Daṇḍî, by including in his initiatory benediction the word daṇḍa 'a stick or staff' in a variety of applications. [Wilson].—The metre of the verse is Sragdharâ. It is quoted in the 2nd Parichchheda of the Sarasvatîkaṇṭhâbharaṇa.

P. 1. L. 6.—निकषायमाणा 'serving as a test or standard (to all cities)' [Wilson].—शश्वद—माहात्म्या 'the glory of whose mines was manifested by the quantities of jewels and other articles offered constantly for sale in countless shops.'

P. 1. L. 8.—पुष्पपुरी 'Patna'.—वीरभट—दण्ड: the enemy's army is the ocean, the heroic warriors are its waves, the horses and elephants the sharks or alligators in it, and the king's arm the churning-stick. Hence the king is compared to Vishṇu.

P. 1. L. 10.—पुरंदरेत्यादि 'the young dancing women are the Apsarases'.

P. 1. L. 11.—शरदित्यादि, down to कैलास a dvandva compound, then a tṛitîyâ-tatpurusha, then a karmadhâraya and finally a bahuvrîhi. The whole qualifies कीर्त्या 'fame' which is represented as 'brilliantly white.'

P. 1. L. 13.—स्वर्लोकेत्यादि 'who had the happiness to enjoy as his wife the earth, whose girdle is the ocean, which contains jewels large and brilliant as Mount Meru.'

P. 1. L. 14.—अनवरतेत्यादि 'who maintained by his frequent rewards for the performance of sacrifices Brahmans who were S'i-

shṭas, (*vide* Manu XII. 109) ; Âpastamba I. 7. 20. 8.), vis'ishṭa 'excellent' and resplendent through carrying a load of sacred learning' *i. e.* brahmavarchasinaḥ.

P. 2. L. 2.—सततेत्यादि the swan of the sky is the sun—a simile which occurs already in the Ṛigveda *e. g.* I. 163. 9.

P. 2. L. 5.— Construe भयेन with समाभूवन्निव line 14.

P. 2. L. 11.—जैत्ररथः 'the victorious car of Kâma.,' see below p. 30 l. 2 and p. 87. 14. The अतिचणं जघनं is really compared to the wheels of the chariot and not to the chariot itself.

P. 2. L. 12.—रम्भे the two Rambhâs: The nymph Rambhâ and any other Apsaras [Wilson]. Regarding this use of the dual see Siddhântakaumudî I. p. 444 l. 1-3. (Calc. ed.) and compare the Vedic मित्रौ 'the two Mitras' *i. e.* Mitra and Varuṇa.—जयस्तम्भ 'a pillar of victory.' The pillars of victory, which are found in this Presidency *e. g.* at Kapaḍvaṇaj and Siddhapur and which belong to the times of the Châlukya dynasty of Aṇhilpur Pâṭhan, consist of two carved columns united by a Toraṇa, see also Forbes Ras Mala I. p. 253 seqq.

P. 2. L. 15.—परमविधेयाः 'charged with great offices,' परमं विधेयं कार्यं येषां ते परमविधेयाः [Wilson]; better 'most obedient' see the Pet. Dict. under विधेय.

P. 2. L. 16.—धीरेत्यादि 'who despised on account of their firm understanding business which would have given trouble to Bṛihaspati.'

P. 2. L. 23. पुरंदरातिथिषु पितृषु 'their fathers being dead or having been received as guests in the city of Indra' [Wilson]. At present the usual euphemism for 'he died' is, among S'aivas, कैलासं गतः.

P. 3. L. 1.—नानाविधेत्यादि, with जन्य (battle) ends the first bahuvrîhi which qualifies राजन्य.—महदायुध is probably not a grammatical blunder, but intended to be a puzzle. It ought to be explained महदान्यायुधानि 'weapons giving greatness or glory,' महं ददातीति महदः.

P. 3. L. 2.—प्रत्यग्रेत्यादि ‘ who was insatiable in new battles.’

P. 3. L. 4.—हठिकाकर्णनेत्यादि. The meaning seems to be, ‘who were mortally afraid on account of the great noise of the army,’ Wilson gives a marginal note from one of his Mss. हठिकाकर्णनं शुश्रूषामन्तरा यदाकर्णनं सा (*sic*) हठिकाकर्णनं महान्नादसमुदायसंघातः ।

P. 3. L. 5. निर्जेत्यादि ‘(with an army) which was hurting the heads of the snake king already tired by carrying etc.’ °वळ is derived from the root वळ हिंसायाम् for which the Pet. Dict. gives no examples, by the affix अच् Siddh. II. 320 (Pâṇ. III. 1. 140.).

P. 3. L. 7.—विग्रहः सविग्रह इव ‘ like war incarnate.’

P. 3. L. 9.—नभ्यवळभेत्यादि. The Apsarases come to the battle-fields in order to choose husbands among the fallen warriors and to lead them to Indra's heaven. The cloud of dust which hangs over the battle-field is therefore compared to a nuptial Maṇḍapa, a square enclosure the sides of which are formed by gay coloured curtains and which is erected in front of the bride's dwelling.

P. 3. L. 10.—दिविषद्ध्वनि must be construed with बिकृतेत्यादि ‘deafening the universe with the roll of the drums that surpassed all other sounds in the air.’

P. 3. L. 11.—शस्त्राशस्त्रि हस्ताहस्ति compare Kielhorn S. Gr. §. 558.

P. 3. L. 14.—रत्नाकर° ‘ the ocean.’

P. 3. L. 15.—देवेन ‘ by means of or together with the king (thy husband).’

P. 3. L. 18.—सन्न्यक्कृताखण्डलः ‘ who surpassed or thought himself greater than Indra in consequence of his good fortune.’

P. 4. L. 2.—सम्यग्ज्ञातेत्यादि. The Fakir's or Bhâva's dress is now, as it was in olden times, a favourite disguise. Regarding the custom to send spies in this character see Kâmandaki Nîtisâra XII. 26.

P. 4. L. 9.—नैराश्यलक्ष्यहृदयः ‘his heart being a target of despair *i. e.* his heart filled with despair.’—Regarding the temple of Mahâkâla see Panchatantra note to IV. and V. p. 52 l. 11.

P. 5. L. 1.—विविधेत्यादि 'Equal to the king of immortals in battle, marked by steady skill in the use of various weapons.' [Wilson].

P. 5. L. 6.—प्राज्यं 'great.'

P. 5. L. 14.—क्षणहीनया 'joyless.'

P. 5. L. 19.—मृत्युरेखयामिव 'which was as it were a line of death.' The simile is taken from palmistry. The 'line of death' stands nearly vertically on the line of life, which crosses the hand horizontally.

P. 5. L. 20.—गाङ्गमधुरेत्यादि 'surpassing by the sweetness of her voice the Koïl.'

P. 5. L. 21.—°औरमित° which both our Mss. have, may be explained as a derivative from औरम्य with इत.

P. 6. L. 3.—Perhaps संगेय is the correct reading instead of संप्राप्य, which sounds rather flat.

P. 6. L. 13.—मत्या च कलितया '(Vasumatî) who was possessed of cleverness.'—समभावि aorist pass. of the causal. See Kielhorn S. Gr. § 430.

P. 6. L. 14.—जलबुद्बुदेत्यादि 'Prosperity which resembles bubbles on the water, coming and disappearing quickly as a brilliant flash of lightning.'

P. 6. L. 16.—हरिश्चन्द्र is named as the representative of the Solar race.

P. 7. L. 3.—इति नियमवन्तम् 'with this intention I have come to your reverence, who follows the restrictive rules (laid down for ascetics).'

P. 7. L. 12.—महदभिख्या: 'whose names (indicated) greatness or splendour.'

P. 7. L. 14.—रसेन must be construed with अतानि.

P. 7. L. 19.—कीर्तिव्याप्तसुधर्माणि 'whose fame occupied the assembly of the gods.' Prof. Târânâth's correction व्याप्त for व्याप्त deserves consideration.

P. 8. L. 1.—निजबलेसति विधेये 'his obedient army not being on the spot.'

P. 8. L. 2.—कारुण्येन पुण्येन विसृष्टः । 'having, in consequence of his merit, been set free out of compassion.'

P. 8. L. 4.—Write शबर in the text. The descendants of the *S'avaras* are probably the *Suars* of modern India. Sanskrit poets are not particular about the names of the aboriginal tribes. Below p. 8. 18 and 22 the same people are called *Kirâtas* and p. 9. 15 again *S'avaras,* while p. 77. l. 18 the robbers who captured Upahâravarman are named *Bhillas.*

P. 8. L. 8.—मदीयेत्यादि. For this part of the story compare below the Upahâravarmacharita p. 77 l. 15-20.

P. 8. L. 8.—पक्कणः शबरालयः A. K.

P. 8. L. 19.—दंदशायित्वा see Kielhorn S. Gr. § 355b.

P. 9. L. 23.—कालयवन. By this term probably Zanzibar or the coast of Arabia is meant.

P. 10. L. 20.—फलेतरतया 'because (he found that the child was) not a fruit.'

P. 11. L. 10.—यक्षकान्ता 'a Yaksha-woman.'

P. 11. L. 18.—समाराधितदेवकीर्तिम् 'who had obtained or possessed a splendour equal to that of the gods.'

P. 12. L. 3.—अग्रहार 'a village or land given to a Brahman for his maintenance.'

P. 12. L. 23.—Regarding the Chaula and Upanayana see *e. g.* Âs'valâyana Grihyasûtra I. 17 and 19 seqq.

P. 13. L. 1.—आख्यानक 'episodes' and आख्यायिका 'stories' like the Kâdambarî. See also Dandin Kâvyâdars'a I. 23 seqq. on the difficulty of distinguishing between a कथा and an आख्यायिका.

P. 13. L. 3.—कौटिल्यनीतिपटल is Chânakya's Dandanîti. Compare also note to Panchatantra II. and III. p. 10 l. 7.

P. 13. L. 5.—The institutes of thieving and gambling were very necessary for the heroes of the Das'ak. as their subsequent

adventures show. The work on the art of house-breaking is ascribed to Karṇîsuta see below note to p. 55. 19 and p. 76 l. 18 (text).

P. 13. L. 12.—साहसोपहसितकुमारेण 'who put to shame Kârtikeya by their valour.'

P. 13. L. 14.—निज····काकपक्षम् 'whose locks became the bees that alighted on his two lotus feet'. The boys, according to the rule of the Dharmas'âstras, came to embrace (upasaṃgrah) the feet of the Sage and their long black locks consequently covered the latter.

P. 13. L. 20.—कुमारा इत्यादि. On hearing the words of the Sage, the Princes, at once, show their eagerness to depart and thereby make a formal order of the king unnecessary.—यानेन 'by marching or preparing to march.'—अभ्युदयाशंसम् 'expectant of glory.'

P. 14. L. 9.—Observe again the uncertainty of the author regarding the name of the tribe of aborigines, with whom Mâtanga associated. They are called *Kirâtas* 14. 9, 14. 16 and 15. 15, while 14. 14 they are named *Pulindas*.

P. 15. L. 7.—निशितटङ्कैः परितक्ष्यमाणान् 'who were being chopped with sharp hatchets.'

P. 15. L. 12.— °आगमतन्त्र° 'Vedas and S'âstras'.

P. 15. L. 20.—दण्डकारण्य began to the south of the Vindhyas.

P. 15. L. 21.—सिद्धसाध्येति 'which is being worshipped by Siddhas and Sâdhyas.'

P. 16. L. 1.—ताम्रशासनम् properly 'an edict or grant written on a copper plate.'

P. 16. L. 2.—विधिमित्यादि 'perform the ceremonies (prescribed) on that, considering (that they will procure) victory over fate.'

P. 16. L. 15.—प्रत्यूहपरिहारिणि 'whilst Râjavâhana warded off all impediments or interruptions' (of the sacrifice by evil spirits etc.).

P. 17. L. 9.—मां तत्सपत्नीं करोतु भवान् 'make me the rival of that

(kingdom) *i. e.* marry me.,' the kingdom being considered the wife of the king.

P. 17. L. 14.—कंचनाध्वानम् (who accompanied me) 'for some distance.'

P. 17. L. 16.—उपशल्य 'an open space near a village or town.' —आक्रीड 'a royal or public garden' [Wilson].

P. 17. L. 18.—पल्लवितचेताः. It is impossible to render exactly the very common simile of the Sanskrit poets, by which the mind is compared to a tree and is said to throw out sprouts or shoots under the affection of joy. It may be translated by 'his mind being moved or affected by great joy.'

P. 18. L. 16.—महदाशेत्यादि 'whose mind was filled with hopes of (obtaining) liberation.' महत् = ब्रह्म.

P. 18. L. 19.—Something seems to have been left out in our Mss., as the sudden introduction of Mattakâla's story breaks the continuity of the tale.

P. 19. L. 1.—लाटेश्वरः The country of Lâṭa, the Larike of the ancients, corresponds nearly to central Gujarât.

P. 19. L. 6.—कन्यासारणे 'to accompany' or conduct the bride.'

P. 19. L. 8.—अन्तर्बिभेद 'secretly plotted treason' (against Mattakâla).

P. 19. L. 13.—दस्युः 'a thief.' Dasyu in the Vedas, as well as Daqyu in ancient Persian, designates the aboriginal and Turanian tribes, conquered or combated by the Âryans. In later Sanskrit literature, also, it remains a name of the wild hill tribes. It acquired the meaning, which it has here, no doubt, from the lawless dispositions of the 'men of the forest.'

P. 20. L. 5.—श्रुतरत्नेत्यादि 'having heard where the most excellent jewel had been looked for.'

P. 21. L. 4.—तदङ्गे and l. 5. तन्निकटम् refer apparently to the hostile leader Mattakâla, though he has not been named.

P. 21. L. 17.—तन्निरपराधेत्यादि 'blaming fate for the punishment or sufferings inflicted on his innocent (friend).'

P. 21. L. 21.—Read सौम्य सोमदत्त अयं, which is also the reading of N.

P. 22. L. 15.—भृगु 'a precipice.' This word has no connection with the name of the Ṛishi and his descendants, who are so frequently named in the Ṛigveda. The name of the Sage is derived, as Prof. Kuhn has shown, from the Âryan root *bhrag* or *bharg*, which is preserved in the Sanskrit *bharg-as, bhrâj*, in the Greek *phleg-o*, in the Latin *fulg-or* etc. Bhṛigu 'a precipice,' on the other hand, is apparently derived from the Âryan root *bhrag*, which in Latin appears as *fra(n)g-o*, in Gothic as *brik-an*, in English as *break* and which in Sanskrit appears in the mutilated from bha(n)j. Etymologically *bhṛigu* means 'a broken place.'—The Bhṛigupatana or Bhairavastava is a favourite mode of religious suicide. A few years ago the Nawâb of Junâgaḍh used still to keep guards on Girnâr, who watched the place from which pilgrims frequently attempted to precipitate themselves into the valley.

P. 22. L. 17.—कालयवनद्वीप° see above note to p. 9 l. 23.

P. 24. L. 7.—भवदनुग्रहेण्यादि 'having collected a number of pupils who were clever in assisting me in my quality as a magician, which I had obtained through your favour.'—Pushpodbhava had been instructed in magic together with Râjavâhana. See above p. 13 l. 4.

P. 24. L. 9.—सिद्धाञ्जनेन 'by magic collyrium' enabling the eyes to see through opaque substances [Wilson.]

P. 24. L. 10.—दीनार is derived from the Latin *denarius*, and denotes a gold coin. According to Kâtyâyana and Bṛihaspati, as quoted by Nandapaṇḍita on Vishṇu IV. 9, a Dînâra is equal in value to 42 copper Kârshika Paṇas.

P. 24. L. 12.—गोणी 'a bag.' Here the double bags are meant, which the Vaṇajâras and other traders use for conveying grain on their bullocks.

P. 25. L. 5.—Read °रनक्षत्तिभिः, though the Mss. give साक्ष°.

P. 25 L. 19.—राजराजगिरि, '~~the Himâlaya~~, the abode of Kuvera. Ka

P. 25. L. 23.—दूरीकृत्य 'not caring' (if he commits.).

P. 27. L. 11.—परीक्षन् can be defended by the Paribhâshâ अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम् which, though rejected by Nâgojî, is admitted by Bhaṭṭojî Siddh. II. p. 112. Compare, also, the Pet. Dict. under ईक्ष+परि where examples of the Parasmaipada from the Mahâbhârata and the Purâṇas are given.

P. 27. L. 20.—नियुद्धम् 'fighting with fists,' see Naishadhiya I. 123.

P. 29. L. 1.—मलयगिरीत्यादि. The snakes are said to feed on air and are called पवनाशन or पवनाशिन् comp. the Pet. Dict. *sub v.v.* Hence the south-wind may be called the leavings of the snakes of the Malaya hills.

P. 29. L. 3.—सहकारेत्यादि. "Making the air noisy with the chirping of sweet-singing Koïls whose throats were reddened or made tuneful by tasting the sap of the young sprouts of the mango trees."

P. 29. L. 11.—गन्धेत्यादि 'consisting of various kinds such as sandal, flowers, rice mixed with saffron, minium and ambra.'

P. 29. L. 15.—रसालतरु Rasâla is a name of various trees, but may be understood here of the mango which blossoms in spring. [Wilson.]

P. 29. L. 20.—पुरुहूत *literally* 'invoked by many,' a name of Indra.

P. 29. L. 21.—Construe या with निर्मितेव रराज p. 30 l. 13 and translate: "And she shone as if created by Cupid, who, fondly longing after Rati, and desiring to make a statue of her, framed some female figure, produced its feet from the beauty of the autumnal lotus growing in his pleasure-garden" etc.

P. 30. L. 2.—चैत्ररथ see above note on p. 2. l. 11.

P. 30. L. 7.—प्रतिबिम्बीकृतबिम्बम् ‘which imitated or resembled the Bimba-fruit.’

P. 30. L. 18..—घुणाक्षरन्यायेन literally ‘according to the analogy of the wood-borer's writing’ *i. e.* accidentally.’ When the insect called ghuṇa, makes his holes in the wood, they occasionally resemble letters. But, of course, that happens accidentally. Compare S′is′upâlavadha III. 58.

P. 30. L. 22.—कुरङ्गेत्यादि ‘whose beauty captivated her, just as the snare captures the deer.’

P. 32. L. 9.—नैष्ठिकम् ‘a professed student’ *i. e.* such a one, who after completing the study of the Veda, stays with his teacher and becomes an ascetic, without having passed through the Gṛihasthâs′rama.

P. 33. L. 16.—बहुलपक्ष ‘the dark half of the month.’

P. 34. L. 13.—निजयष्टीत्यादि compare S′âkunt. S′l. 177 Bk.

P. 35. L. 12.—Metre: Âryâ.—तथा मृदुलम् ‘as tender (as thy body is soft).’

P. 35. L. 17.—यदा केलीवन इत्यादि. The reading of our text gives hardly a good sense. Perhaps it would be better to write यदा केलीवनेऽस्मिन्नागता सा कुरङ्गलोचनेत्यादि | compare below p. 36 l. 21. seqq.

P. 36. L. 8.—ललनातिलकेत्यादि. If this reading is correct, the meaning must be that Râjavâhana, on seeing the trees from which Avantisundarî had plucked flowers, the place where she had worshipped, the gravel bearing the imprint of her feet and her flower-couch, constantly called to mind that these things were ‘residues’ produced by her or ‘mementos of her,’ and thereby increased his passion. शेषम् is ‘any thing which has had been used by another person and then abandoned, marked with the signs of having been used.’

P. 36. L. 19.—लीलावनि ‘the scene of coquetry’ is the face of the Prince.

P. 36., L. 21.—सतां सख्यस्येत्यादि compare Panchatantra II. S′l. 42; IV. S′l. 107.

P. 37. L. 19.—Write in the text कक्षान्तरम्, 'the interior apartments.'

P. 37. L. 22.—पिच्छिकेत्यादि 'and causing his surrounding attendants to turn round and round, whirling brushes made of peacocks' feathers.' Professor Târânâth Tarkavâchaspati's reading पिच्छिका भ्रमणेषु सपरिवार: परिवृढं भ्रामयन् gives also a good sense, and may be translated 'and while he together with his attendants was violently whirling brushes of peacocks' feathers in circles.' But it is not supported by our Mss.

P. 38 L. 5.—महदाश्चर्यान्वितम् 'who was astonished at this great event.'

P. 38. L. 17.—सभाजय 'go'. Compare Âpastamba Dharma II. 3. 7. 9 and II. 4. 9. 1.

P. 39. L. 1.—चतुर्दशभुवनवृत्तान्तम् compare below notes on p. 40. l. 1. and p. 44. l. 15.

P. 40. L. 1.—श्रुत्वेति । भुवनस्य जगतो वृत्तान्तं रुक्मिण्यादिभि: कृष्णस्येन्द्रस्य गुरो: पितामहस्य शकुन्तलादुष्यन्तादीनां च गान्धर्वविवाहकरणविषयां प्रवृत्तिम् । वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तान्त इत्यमर: । अनेन गान्धर्वविवाहेन परिणीता[नां] पुण्यवत्त्वज्ञानाद्राजवाहनेन सह गान्धर्वविवाहो मम पुण्यवत्त्वं संपादयेदिति मतिरुत्पन्ना । तेन च तस्मिन्राजवाहनेनिरागः । अत एव त्रिभुवनसर्गयात्रासंहारसंस्थिताभि: प्रत्यानीयमानरागपूरामिति [P. 44. l. 15] वक्ष्यति ।। Bhû.—Pa[d]. explains भुवनवृत्तान्तम् by चतुर्दशभुवनवृत्तान्तं पातालवृत्तान्तमित्यर्थ:]; but wrongly. The use of Puranic tales for purposes, similar to those of Râjavâhana, seems to have been very frequent. Compare e. g. below p. 51. l. 15.

P. 40. L. 8.—सरस्वतीत्यादि । सरस्वत्या मुखग्रहणेनोच्छेषणीकृत उच्छिष्टीकृतो य एष भवदीय इत्यर्थ: । दशनच्छद ओष्ठ: ।......अम्बुजासना लक्ष्मीस्तस्या: स्तनतटोपभुक्तमिदमुर:स्थलं त्वदीयमित्यर्थ: ।। Pa[d].—Regarding the use of उच्छेषण see above note to p. 36 l. 8 and translate 'which has been kissed or touched.'—Râjavâhana is here compared to Vishṇu, as stated in the Bhûshaṇa:—एतेन विशेषणद्वयेन विष्णुरूपवर्णनाद्भावि सार्वभौमत्वं सूचितम् । वागीशा यस्य वदने लक्ष्मीर्यस्य च वक्षसि । यस्यास्ते हृदये संवित्तं नृसिंहमहं भज इत्यर्थकेन तादृशविशेषणाक्रान्तस्य नृसिंहसूचनादन्यस्त्रीभोगराहित्यं सूचितम् ।।

P. 40. L. 11.—रूषितं युक्तमित्यर्थः। लूषरूषभूषायां कर्मणि क्तः॥ Pa[d]. कुसुमान्येव चन्द्रकास्तैः शारेण विचित्रेण॥ Pa[d].—According to this explanation चन्द्रकः means 'an eye of a peacock's tail.' But Bhû. says: कुसुमचन्द्रकः कुसुमगुच्छम्॥ As the hair is compared to a peacock's tail, the Pa[d].'s explanation is preferable.—मधुकरेत्यादि, the bees are attracted by the fragrance of the flowers.

P. 40. L. 12. Write in the text, स्फुरदरुणकिरणकेसरकरालम्.—स्फुरन्तोऽरुणा ये किरणास्त एव केसराणि किंजल्कानि .... । तैः करालमुन्नतम्। swelling. Pa[d].

P. 40. L. 13.—अधीरमवशम् Bhû. Ah[d]. 'passionately.'

P. 40. L. 14.—शीकरो रम्यः। शीकरः स्फीतरम्ययोरित्यजयः। Bhû. Ah[d].; Pa[d].

P. 40. L. 15.—जरठो वृद्धो जालपादो हंसः। जरठग्रहणमशुभसूचकम्॥ Pa[d]. Bhû. Ah[d].

P. 40. L. 17.—कमलमृदेत्यादि। कमलमृदः कमलत्वेन भ्रान्तो यः शशी तस्य किरणरज्जुदाम समुदायस्तेन निगृहीतमिव। Pa[d].—Bhû. says: कमलसदृश इति यावत्; but that is inadmissible, for the prince's feet are mistaken for lotuses by the moon.

P. 41. L. 1.—मुक्तकण्ठमुच्चैःस्वरम्। Pa[d].

P. 41. L. 3.—तदात्वायतिविभागं तत्कालोत्तरकालयोः कृत्यम्। तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुत्तरः काल आयतिः। कृत्यांशयोर्विभागः स्यादित्यजयः। Bhû.; Ah[d]. "Not considering what ought to be done then and what at a future time."

P. 41. L. 4.—विप्रविध्यमानं ताड्यमानम्। Bhû. Ah[d].

P. 41. L. 5.—तुमुले संकुले। Pa[d]. Bhû. Ah[d].

P. 41. L. 6.—अन्तर्वंशिकाः। अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्वंशिको जन इत्यमरः Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 41 L. 7.—तदनुभावेत्यादि। तस्य राजकुमारस्यानुभावेन सामर्थ्येन। अनुभावः प्रभावे च निश्चये भावसूचक इति वैजयन्ती। निरुद्धा निग्रहेच्छा येषां ते॥ Pa[d].

P. 41. L. 19.—सर्वेषां पौरुषाणां पुरुषार्थानामतिभूमिरभिज्ञानम्। Pa[d]. "Who was possessed in the highest degree of all manly virtues." See also the Pet. Dict. s. v. अतिभूमि.

P. 41. L. 20. स्मर तस्या हंसकथाया: for the construction compare Siddh. I. p. 279 (Pâṇ. II. 3. 52) and the exactly identical use of the Latin words, meaning 'to remember.'

P. 42. L. 3.—महादेवीमालवेन्द्रौ see above p. 25 l. 15. seqq.

P. 42. L. 4.—आत्मत्यागस्य देहत्यागस्योपन्यासेन वचनेनेत्यर्थः । Pa^{d}.— 'By threatening suicide.'

P. 42. L. 6.—राजराजगिरौ तपस्यतै see above p. 25 l. 19.

P. 42. L. 9.—Regarding the jewel which kept off hunger and thirst see above p. 17 l. 13.

P. 42. L. 10.—अङ्गाः, चम्पा see Cunningham Anc. Geog. p. 477.

P. 42. L. 14.—साक्षादित्यादि 'appearing visibly like Pride incarnate.'

P. 42. L. 15.—संपराये युद्धे । क्षीणं सकलं सैन्यमण्डलं सेनासमूहो यस्य तथा । Pa^{d}.

P. 42. L. 19.—अकल्प्येत्यादि । अकल्प्या संधा प्रतिज्ञा यस्येति तथा ॥ Pa^{d}. 'it being impossible to guess his intention.'—Bhû. says: अकल्प्यसंधो-चिन्त्यसंधः । सत्यसंध इति यावत् । The Ah^{d}. Sârâṃs'a : अकल्प्यसंधः अचिन्त-संधः [read अचिन्त्यसंधः] कल्प ज्ञाने ॥

P. 42. L. 21.—कृतकौतुकेत्यादि । 'When he had performed the auspicious ceremony of the Kautukabandhana.' Regarding the latter see Colebrooke Essays I. 209.—एकपिङ्गाचल 'the mountain of Kuvera, the Himâlaya.

P. 43. L. 1.—एणजङ्घ 'Deer-foot.'—जङ्घाकरिकः शीघ्रगामीत्यर्थः ॥ Pa^{d}.—Bhû. adds: हलकारा इति प्रसिद्धः ॥ प्रभवतः प्रभो राज्ञः ॥ Bhû.; Ah^{d}.

P. 43. L. 2.—कन्यान्तःपुरदूषके दूषणोद्भाविके ॥ Pa^{d}.

P. 43. L. 4.—प्रलपतीति । प्रलापोऽनर्थकं वच इत्यमरः ॥ Pa^{d}.—'Talks any nonsense.'

P. 42. L. 7.—चारके बन्धागारे । चारकं बन्धनालय इति वैजयन्ती ॥ Pa^{d}. Bhû. Ah^{d}.

P. 43. L. 8.— तच्चेति । स च दुरात्मा कन्यान्तःपुरदूषकः संनिधापितव्यः संनिधौ स्थापनीय इत्यर्थः । चण्डपोत[क]नामा मातङ्गपतिः ।……करी । उचिता याः कल्पनाः साधनानि तैरुपपन्नः ॥ Pa^{d}.—Wilson translates कल्पनाः by "trappings." Bhû. and Ah^{d}. explain it by अलंकारः.

P. 43. L. 10.—अनाथिशीलं दुष्टस्वभावम् । क्रीडनं खेलनम् ॥ Pa^d. क्रीडनं क्रीडासाधनम् Bhû.; Ah^d..

P. 43. L. 11.—शत्रुसाहाय्यकाय वैरिसाहाय्यार्थम् । प्रत्यासीदत आगच्छत: । राजन्यकस्य क्षत्रियस्य । कोशो भाण्डागारं वाहनानि हस्त्यश्वादीनि । अवग्रहणं बन्धनम् ॥ Pa^d.—The explanations of râjanyaka and kos'a, given in the Pa^d., are wrong. The former means 'a multitude of warriors or kings,' as stated in the Bhû. and the latter means 'property.' The Ah^d. Sâr., however, explains it by सेना.

P. 43. L. 16.—The compound अप्सरोरूपिणी is against Pâṇini's rule but sanctioned by usage, compare the Pet. Dict. under रूपिन्.

P. 43. L. 18.—सोमरश्मिसंभवैत्येतन्नामकगन्धर्वोत्पन्ना । Pa^d.

P. 43. L. 19.—नलिनेत्यादि । The Kalahaṃsa mistook Suratamanjarî's pearl collar for the pith of a lotus. Hence he is called मुग्ध 'foolish.'

P. 44. L. 2.—मणिकिरणैरिति 'so that it appeared, on account of the (white) rays of the pearls, doubly hoary.'—कोप: संजातो यस्येति तथा । तदस्य संजातमितीतच् । कोपि शाप: । अपि आक्रोशे ॥ Pa^d.

P. 44. L. 4.—संदानतां पादबन्धनताम् । ...... निस्तरणीयां समापनीयाम् ॥ Pa^d.

P. 44. L. 8.—अयेति । असौ वीरशेखरो विद्याधर: पित्रा प्रयुक्तं यद्वैरं तस्मिन्प्रवर्तमाने कुर्वाण इत्यर्थ: । नरवाहनदत्ते विरसाशय: परुषान्त:करण: । तस्य नरवाहनदत्तस्यापकारे निग्रहे क्षम: समर्थ इति । दर्पसारेण समसृज्यत संगतोभूदित्यर्थ: ॥ Pa^d.—Naravâhanadatta, the son of king Vatsa is the hero of the Kathâsaritsâgara and the older Vṛihatkathâs of Kshemendra and Guṇâḍhya. These works describe his adventures and especially his elevation to the throne of the Vidyâdhara kingdom. Mânasavega, also a Vidyâdhara king opposed him, stole one of his brides Madanamanchukâ and defeated him repeatedly. The XIV.th Lambaka of the Kathâsaritsâgara describes the contest between Naravâhanadatta and Mânasavega and the final victory of the former. The above passage, which has been misunderstood by the author of the Padachandrikâ, is of importance, as it shows a connexion between the stories of the Vṛihatkathâ and

those of the Das'akumâracharita. The translation should run as follows :—"Now he (Vîras'ekhara) being full of hatred against the present emperor of the Vidyâdharas, Naravâhanadatta, the son of Vatsa, who had acted as an enemy towards his (Vîras'ekhara's) father, allied himself with penance-doing Darpasâra, with the hope that that (prince) would be able to injure (Naravâhanadatta)."

My translation of वर्तमाने is suggested by the Ah[d]. Sâraṃs'a, which says : वर्तमाने (?) इदमव्ययं वर्तमानेथ सांप्रतम् ||

P. 44. L. 12.—अवदायमानचन्द्रिके निर्मलज्योत्स्ने दैप् शोभने || Pa[d]. Regarding the formation of the passive of दै see Kielhorn Gr. § 379. C.

P. 44. L. 14.—त्वदङ्केनि । त्वदङ्कापाश्रयो यस्या इति | अपाश्रयः शिरोभाग इति वैजयन्ती || Pa[d]. Bhû. ; Ah[d].

P. 44. L. 15.—त्रिभुवनेत्यादि | त्रिभुवनस्य तद्वासिजनस्य सर्गेण मोहेन यात्रा गतिः | इन्द्रादेः पराङ्गनागमनं यादवानां मद्यपानं युधिष्ठिरनलादीनां द्यूतविधिः | तेन संहार इन्द्रचन्द्रवालिरावणादे रोगवधादिः | सर्गस्तु निश्चयाध्यायमोहोत्साहात्मसृष्टिषु | यात्रा तु यापनोपाये गतौ देवार्चनोत्सव इति विश्वप्रकाशः | यद्वा सर्ग उत्पत्तिः | यात्रा स्थितिः| संहारो लयः | तत्र संस्थिताभिस्तद्वासिकाभिः | अत्र पूर्वमतं युक्तमिति श्रुत्वा तु भुवनवृत्तान्तमित्यादि निरूपितम् || Bhû.—Compare note on p. 40 l. 1.

P. 44. L. 16.—त्वदनुभावेत्यादि | compare above p. 41. l. 7.

P. 45. L. 5.—दुष्करकर्मणासुकरकर्मणा || Pa[d].

P. 45. L. 7.—उदस्तो दूरीकृत आधोरणो हस्तिपको येनेति | Pa[d].

P. 45. L. 8.—स्तम्बेरमो हस्ती | • • • • अवधूता दूरीकृताः | Pa[d].

P. 45. L. 9.—अदभ्रेत्यादि | अदभ्रं बहुलम् | अभ्रघोषगम्भीरेण मेघरसितगम्भीरेण || Pa[d].

P. 45. L. 15.—कुञ्जरगात्रं पूर्वपदजङ्घाप्रदेशम् | द्वौ पूर्वपश्चाज्जङ्घाप्रदेशौ गात्रावरे क्रमादित्यमरः || Pa[d]. ; Ah[d].—But Bhû. explains गात्र more correctly by शरीर and adds that the explanation given by Pa[d]. and Ah[d]., is inadmissible उत्तरग्रन्थविरोधात् || .—असक्तं त्वरितमित्यर्थः | Pa[d].

P. 45. L. 16.—The position of the two riders appears to be this : Râjavâhana draws the arms of Apahâravarman who is seated behind him, round his waist and passes his own arms

backwards round Apahâravarman. This kind of embrace must be awkward even for an Indian athlete, especially if executed on the back of a mast elephant.

P. 45. L. 18.—कणपो लोहस्तम्भः । लोहस्तम्भस्तु कणप इति वैजयन्ती । कर्पणः सराव: । कुटिलाग्रस्तु कर्पण इति वैजयन्ती । प्रासः कुन्तः । .... पट्टिशः शस्त्रविशेषो भाषया पट्टेति प्रसिद्धः । पट्टिशः स्याद्द्विशालाग्र इति वैजयन्ती । मुसलं कण्डनसाधनकाष्ठतुल्यमायसमायुधम् । .... तोमरो लोहगुच्छः । भाषया गुर्ज इति । .... Pa[d].

P. 45. L. 19.—The reading उपयुञ्जानान् , to which Pa[d]. points is preferable, as Râjavâhana and Apahâravarman were not armed.

P. 46. L. 1.—विक्षिपतौ लोकानिति शेषः । Pa[d].

P. 46. L. 2.—अन्येन this *other* army is that of the allied kings, coming to assist Simhavarman of Champâ.

P. 46. L. 3.—कुरुविन्देन सवर्णाः समानाः कुन्तलाः केशा यस्येति । कुरुविन्दो नीलगुच्छो नीलमणिरिति ॥ Pa[d].—Bhû. gives also the explanation मेघ for कुरुविन्द according to Amara.

P. 46. L. 5.—कृशाकृशो उदरस्थले यस्येति स तथा । कृशोदरः स्थूलोरःस्थलश्चेति योऽर्थमिति । कृतहस्ततया शिक्षितहस्ततया । शिक्षितं कृतमर्थवदिति भागुरिः ॥ Pad..—The root कृ has frequently the meaning 'to study, to learn' in the older language, see Pet. Dict. under कर् and Âpastamdharma passim.

P. 46. L. 6.—पादेत्यादि । अङ्गुष्ठाभ्यां निष्ठुरं यथा तथात्रघृष्टं घर्षितं कर्णमूलं यस्येति तेन ॥ Pa[d].

P. 46. L. 7.—प्रत्ययाज्ज्ञानात् ॥ Bhû.; Ah[d].

P. 46. L. 9.—The speaker is Apahâravarman's friend, Dhanamitra, who had been sent to fetch the allies, see p. 76. l. 6. अथ राजकम् । राजन्यकं च नृपतिक्षत्रियाणां गणे क्रमादित्यमरः । राजकं राजसमूहः ॥ Pa[d].

P. 46. L. 12.—धनमित्राख्यया तन्नाम्नान्तरितो भिन्न इत्यर्थः ॥ Pa[d]. "You must consider that I am hidden under this form and the appellation Dhanamitra *i. e.* consider Dh. as my other self."

P. 46. L. 13.—अपवर्जितं युद्धसमये शत्रुणा गृहीतं कोशवाहनं धनं हस्त्यश्वादि चैकीकृत्य देवमुपतिष्ठस्वित्यन्वयः || Bhû.—अपवर्जितमितस्ततो गतमित्यर्थः || Pa[d]. The latter explanation is preferable.

P. 46. L. 14.—अस्मद्गृह्येणास्मत्पक्षस्थेन | गृह्याः पक्षस्य उच्यत इति वैजयन्ती | राजकेन क्षत्रियसमूहेन ....|| Pa[d].

P. 46. L. 16.—रोहिण "Banian or Bar tree.—क्षौमावदाते क्षौमवदवदाते यत्सैकतं सिकतामयं तस्मिन् || Pa[d].

P. 47. L. 6.—पितृवदपश्यत् 'he looked upon them *i. e.* treated them like his own father.'

P. 48. L. 5.—न्यक्शामयमपश्यम् | उद्विग्नवर्णमुद्विग्नस्य वर्ण इव वर्णः कान्तिर्यस्यति स तम् | Pa[d].; Ah[d].

P. 48. L. 10.—भङ्गुरीवतंस° regarding the loss of the initial अ of अव see Vopadeva III. 171 and compare the Pet. Dict. s. v. वतंस. Our three commentaries add a kârikâ, वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः ||

P. 48. L. 16.—आर्त्ताभ्युपपत्तिवित्तयोरार्त्तानां पीडितानामभ्युपपत्तिरनुग्रहस्तद्वित्तयोः ख्यातयोश्चरणविशेषणम् | Pa[d].

P. 48. L. 17.—पलितेत्यादि | पलितेन जरसा शौक्ल्येन शाराश्चित्रो यः शिखण्डबन्धस्तेनादौ स्पृष्टा पश्चान्मुक्ता भूमिर्यया | पूर्वकालिकेति समासः || Pa[d].

P. 48. L. 18.—भगवन्निति | मे दोषं दूषणमेषेति पुरोवर्तिनी वो युष्माकं दासी मत्कन्येत्यर्थः | स्वाधिकारानुष्ठापनं स्वोचितकर्माचरणप्रेरणम् || Pa[d]. "Reverend Sir, (my daughter) there, your slave, accuses me of a fault, and that fault consists therein, that I have made her follow her legitimate profession."

P. 49. L. 1.—अङ्गक्रियोद्वर्तनादिः | अङ्गक्रिया यदङ्गेषु हरिद्रातैलमर्दनमिति वात्स्यायने | तेजः प्रभावः .... बलं शारीरं वर्णो रूपं मेधा धारणबुद्धिरेतेषां सम्यग्वर्धनेन पोषणेन | दोषा वातपित्तश्लेष्माणः | अग्निर्जाठरः | धातवः सप्त | एतेषां साम्यकृता-वैषम्यकृताहारेण भक्षणेन | आ पञ्चमात्पञ्चमवर्षादुत्तरमित्यर्थः || Pa[d]. तेजो-वर्धनेन must be taken as an adjective qualifying आहारेण.

P. 49. L. 3.—जन्मदिन उत्पत्तिदिवसे पुण्यदिने संक्रमणादौ || Pa[d].

P. 49. L. 4.— अनङ्गविद्यानां वात्स्यायनादीनाम् || Bhû.;—नृत्येत्यादि, "to instruct her thoroughly in the arts of dancing, singing, playing

musical instruments, acting, (to make her a connoisseur) of pictures, food, perfumes and flowers."

P. 49. L. 5.—शब्दो व्याकरणं हेतुस्तर्कः समयः सिद्धान्तो ज्योतिषिकः || Bhû.—वार्त्तामात्रावबोधनम् 'a superficial instruction' [Wilson].

P. 49. L. 6.—आजीवो जीविका || Pa^{d}.—This knowledge the Hetaira wants in order to know the value of her lovers.—क्रीडाकौशले नर्मभाषणनैपुणे । Ah^{d}.;—Bhû. आक्रीडा°. Compare Sâhityadarpaṇa. p. 166.

P. 49. L. 7.—अभ्यन्तरीकरणं स्वायत्तीकरणम् || Pa^{d}. 'Thorough knowledge' [Wilson].—अभ्यन्तरकलासु रतकलासु । साभ्यन्तरकला यत्तु स्पृश्याङ्गस्पर्शनं रताविति वात्स्यायनः || Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 49. L. 8.—प्रसाधितायाः अलंकृतायाः । .... परिबर्हैः परिच्छदः .... सेवकजन इति यावत् || Pa^{d}.

P. 49. L. 10.—संगृहीतैर्विधेयीकृतैः । Bhû.; Ah^{d}. पाठकाभिः शिक्षकैः । पाठवागुपलालक इति वैजयन्ती । शिल्पवित्तकैः कलाप्रसिद्धैः । Pa^{d}.

P. 49. L. 11.—कार्तान्तिका लक्षणज्ञाः । Pa^{d}. 'Palmists, fortune-tellers' [Wilson].

P. 49. L. 11.—Regarding the *Pîṭhamarda*, Viṭa and Vidûshaka, see Sâhityadarpaṇa p. 37.

The Bhikshukîs are, of course, Bauddhas or Jainas, whose inclination to act as *entremetteuses* is frequently mentioned by Brahminical writers.

P. 49. L. 13.—शुल्कौ मूल्यम् । Pa^{d}.

P. 49. L. 15.—शौचं शुद्धता । शौचमर्थेष्वव्यञ्जनमिति वैजयन्ती । Pa^{d}.

P. 49. L. 16.—अस्वतन्त्रेणेत्यादि 'To obtain *payment* from the parents of a minor under *the* pretence *that he* contracted a Gândharva marriage.'

P. 49. L. 17.—अलाभ इत्यादि । कामस्वीकृते स्वायत्तीकृते स्वामिन्यधिकारिण्यधिकरणे चोत्तरादौ । Pa^{d}. But better Bhû., अलाभेर्थस्य भूतिस्वशुल्कालाभे कामस्वीकृते मैत्र्यावशीकृते स्वामिनि प्रभौ ग्रामाध्यक्षेधिकरणे नागरिकसंसदि साक्ष्यमुखाव पत्रग्राहादिभिः स्वोपयुक्तविधानम् || Adhikaraṇa is the local Panchâyat.

P. 49. L. 19.—हृतशिश्नानां गृहीतावशिश्नानां गम्यधनानाम् । गम्या भुजंगा । भव्यो विटः षाड्गविको भुजंग इति भागुरिः । Pa^{d}.—'To take away by vari-

artifices what remains of the lovers' wealth, after it has been reduced by daily, occasional and affectionate gifts.'—Bhû. writes '°दायकृतयाहृत°' and explains thus: आहृतशिष्टानामाहृतेभ्य आकर्षितेभ्यः शिष्टानामवशिष्टानामुर्वरितानां गम्यस्य विटजनस्य धनानामित्यन्वयः ॥.

P. 49. L. 20.—असनं क्षेपणम् । Pa^{d}. आसनमुपवेशनम् । Bhû. 'To separate (her) from an avaricious man who gives nothing.'—प्रातिहस्त्यासन्नगृहवेश्यागतिः । प्रतिहस्तो प्रातिवेश्य इति वैजयन्ती ॥ Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 50. L. 1.—त्यागशक्तेः संधुक्षणमुद्दीप्तीकरणम् । Pa^{d}.—"To incite an avaricious lover to liberality by causing him to be teased by a bully."

P. 50. L. 2.—अनर्थप्रतिघातिभी राजवदाज्ञाशक्तिप्रधानैः । इभ्यैराढ्यैः । Bhû.

P. 50. L. 5.—मातृकाया मातामह्याः । मातुर्माता तु मातृकेति वैजयन्ती ॥ Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 50. L. 6.—एवं स्थिते 'as it is so, or under these circumstances' is the common phrase used in summing up a scientific argument. It seems to have been put into the mouth of Mâdhavasenâ in order to heighten the irony of the whole passage.

P. 50. L. 8.—स्वकुटुम्बकम् । अनुकम्पायां कन् । Bhû.—Compare Siddhântakaumudî I. p. 707. Pâṇ. V. 3. 76. 'Her poor relations.' [Wilson].

P. 50. L. 10.—अहार्यनिश्चया दृढनिश्चया । Pa^{d}.; Bhû.

P. 50. L. 12.—दुःखाकरो दुःखजनकः । दुःखात्प्रातिलोम्य इति डाच्प्रत्ययः । Pa^{d}.; Bhû.— Compare Siddhântakaumudî I. p. 733. Pâṇ. V. 4. 64.

P. 51. L. 1.—धौतोद्गमनीयेति । धौतं यदुद्गमनीयं तद्वस्ते सा तद्वासिनी । तत्त्यादुद्गमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगमिति वैजयन्ती । Pa^{d}.

P. 51. L. 2.—देवतार्चनं देवपूजा । तदर्थं कुसुमानि पुष्पाणि तेषां समुच्चयः समूहस्तस्यावचयो ग्रहणं तत्प्रयासैः श्रमैः । Pa^{d}.—The Bhû. which reads उच्चय instead of समुच्चय says: उच्चयस्तत्पोरादानमवचयो भमैः ।.—नैका अनेका ये विकल्पा भेदाः । विकल्पः संशये भेद इति वररुचिः । उपहारकर्मभिर्बलिकर्मभिः ।....कामशासनो महादेवस्तदर्थं तन्निमित्तम् । Pa^{d}.—The Bhû. says कामशासनार्थे च कामोद्दीपनार्थे च. The Pa^{d}.'s explanation appears however preferable.

P. 51. L. 9.—इतः किलेत्यादि । "It is from a person like myself that your Reverence wishes to learn the worth and worthlessness

of the three objects (of human life)! But (your question) too is a new way of showing favour to your slave. Well then! Listen."

P. 51. L. 11.—The Bhû. reads निर्वृतिः सुखहेतुः प्रसूतिहेतुः अक्षयसुखप्रसूतिहेतुः । and Ah^{d}. निर्वृतसुखप्रसूतिहेतुः मोक्षः सुखोद्भवहेतुः ॥

P. 51. L. 13.—तत्त्वदर्शनोपबृंहितश्च 'and if it is attended by the recognition of *Truth i. e.* of the unity of the individual and of the universal soul.'

P. 51. L. 14.—प्रतिसमाहितः समाधानं प्राप्तः । Pa^{d}.

P. 51. L. 15.—तिलोत्तमाप्सरोविशेषः । संदूषणं गमनम् । प्रणयेन प्रीत्या प्रवर्तनम् । अहल्या गौतमपत्नी । गुरुतल्पं बृहस्पतिभार्या । वडवाश्विनी । अनिलस्य वायोः । कलत्रं श्रोणिभार्ययोरित्यमरः । अंशुमाली सूर्यः । केसरी वानरभेदः । उतथ्यो बृहस्पतेर्ज्येष्ठभ्राता । अभिसरणं गमनम् । पराशरस्य व्यासपितुः । दाशः कैवर्तः । कैवर्ते दाशधीवरावित्यमरः । तत्कन्या योजनगन्धा । तद्दूषणं तद्गमनम् । पाराशर्यस्य स्नुषाभ्राता विचित्रवीर्यः । Pa^{d}.

P. 52. L. 1.—आसुरविप्रलम्भनान्यकृत्याचरणानि । अकृत्याचरणं यत्तदासुरं विप्रलम्भनमित्यजयः । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 52. L. 8.—तीर्थप्रतिपादनं सत्पात्रदानम् । Bhû.; Ah^{d}.

P. 52. L. 10.—यावदिति साकल्ये । Pa^{d}.

P. 52. L. 12.—परस्परविमर्दजन्मालिङ्गनचुम्बनादिजन्म । अपरोक्षं प्रत्यक्षम् । Pa^{d}. —स्मर्यमाणं सन्मधुरम् । यदीयं स्मरणमपि सुखजनकमिति यावत् । Bhû.;—उदीरित इत्यत्र अभिमानः सार्थक्यबुद्धिर्येन इत्यर्थः ॥ Bhû.

P. 52. L. 16.—सुदूरं 'very much.'

P. 53. L. 8.—अयमञ्जलिः "I make you my bow."

P. 53. L. 16.—तपस्व्यनुकम्प्यः । Pa^{d}.—स्वशक्तिनिषिक्तं स्वसामर्थ्यं [न] निषिक्तं क्षिप्तम् । Pa^{d}.—स्वशक्तिः प्रलोभनशक्तिः । Bhû.

P. 53. L. 19.—अथेति । तस्य मुनेर्येन्मनस्तस्माच्च्युतं गलितं तमोज्ञानं तत्स्पर्शभियेव । Pa^{d}.

P. 54. L. 2.—तमनुशय्य तेन सह शयित्वेत्यर्थः । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.—The ~~last adds तृतीयार्थे इति (Pân. I. 4, 85) अनुकर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया ।~~

P. 54. L. 2.—प्रत्युन्मिषत्युदयाति । सतीति सप्तम्यन्तम् । उदयः पूर्वपर्वतः । .... तस्य प्रस्थं सानुः । ....तत्र दावकल्पे वह्निसदृशे । Pa^{d}.

P. 54. L. 4.—क्षपणकविहारस्य सौगतावासस्य । Pa^{d}. But see below p. 55. l. 4 whence it is clear that Digambara Jainas are mean

P. 54. L. 13.—त एव to be construed with व्यवस्थापयन् p. 54. l. 17.

P. 54. L. 17.—°पताकां चिह्नमिति यावत् । Pa^d.

P. 54. L. 20.—अपत्रपया लज्जया । Bhû.; Pa^d.; Ah^d.

P. 55. L. 1.—सुभगंमन्येनेति । आत्मानं सुभगं मनुते स तथा । Pa^d.

P. 55. L. 2.—मलमल्लकं कौपीनम् । आच्छादनं संविधानं कौपीनं मलमल्लकमिति वैजयन्ती । Pa^d.; Bhû.; Ah^d.

P. 55. L. 4.—जैनायतने क्षपणकदेवतागारे [क्षपणकदेवतानगरे Ms.] Pa^d.—The fact that Nidhipâlita lived in a state of nudity as well as the mention of the केशलुञ्चनं below l. 6 shows that here and above p. 54. l. 4, Jainas of the Digambara sect and not Bauddhas are intended.

P. 55. L. 5.—वेशान्निर्गतानां वेशो वेश्यागृहम् । .... तस्मान्निर्गतानाम् । Pa^d.—The Bhû. gives the same explanation, but Ah^d. says वेशो वेश्याजनः ॥ The authority adduced in the Bhû. and Pa^d. is the Vis'vaprakâs'a.

P. 55. L. 6.—प्रकीर्णः प्रसृतः । Pa^d.

P. 55. L. 7.—द्विप इव हस्तीव नवग्रहो नूतनं ग्रहणमुपादानं यस्येति । प्रत्यवामृश-मविचारयम् । (sic) Pa^d.

P. 55. L. 9.—द्विजातिर्वैश्यः । Pa^d. 'an Ârya' according to the phraseology of the old Sûtras.

P. 55. L. 13.—प्रत्याकलितो विचारितः । पिण्डीखण्डं पिण्ड्यशोकः खण्डं समूहः । अशोकः पिण्डिका पिण्डीति वैजयन्ती । Pa^d.

P. 55. L. 14.—पर्याप्तं यथेष्टम् । Pa^d.

P. 55. L. 15.—गुल्मेन वनेन । Pa^d.; Bhû.; Ah^d.

P. 55. L. 18.—तमिति क्षपणकमनु । पश्चात् Pa^d.

P. 55. L. 19.—लुब्धा वित्तत्यागासहाः समृद्धाः श्रीमन्तः ।......। अव्यलीकान्प्रकृतिस्थान्स्वभावस्थान् । कर्णीसुतः स्तेयशास्त्रकर्ता । कर्णीसुतः करटकः स्तेयशास्त्रस्य कारक इति वैजयन्ती । Pa^d.—Bhû. adds a verse from the Hârâvalî कर्णीसुतो मूलदेवो मूलभद्रः कलाङ्कुरः ॥

P. 56. L. 3.—अक्षभूमिः शारिस्थापनगृहम् । Pa^d. 'The chequered cloth, on which the Pachîsî-men are placed.'—The Ah^d. Sârâṃs'a agrees with this explanation. The Bhûshaṇa, on the other hand, explains अक्षाः by पाशाः 'dice', and अक्षभूमिः by तत्प्रक्षेपभूमिः. The

fact is, however, that the gamblers played a kind of Pachîsî, (see below l. 9.) where pieces similar to those used at the game of draughts, are moved forward and taken according to the results of the dice-throws, which the player makes.

P. 56. L. 5.—सभिकप्रत्ययव्यवहारानित्यादि, "their transactions undertaken with the knowledge of the gambling house-keeper, which consisted chiefly in the employment of reasoning, force and boldness and which were sufficient to cause the payment of the stakes".—The Bhûshaṇa, which alone explains the passage, seems to have known readings which are not to be found in any Mss.: सभिकप्रत्ययात्सभिकज्ञानात् । सभिका द्यूतकारका इत्यमरः । व्यवहारन्यायबलेति । व्यवहारो लोकानां व्यवहारो न्यायो युक्तिस्तयोर्बलमुपन्यासः प्रतापः प्रागल्भ्यं तैः प्रयोजितार्थसाधने क्षमस्तस्मादिति प्रत्ययस्य विशेषणम् । क्वचित्प्रत्ययव्यवहारादिति पाठः । प्रत्ययजनको व्यवहार इत्यर्थः ॥

P. 56. L. 7.—पक्षरचननैपुणं सर्वलोकानां स्वायत्तीकरणे कुशलत्वम् उच्चावचानि नैकप्रकाराणि प्रलोभनानि मोहनानि । ......ग्लहः पणः ॥ Pa[d].—So also Bhû. and Ah[d]. which add however, ग्लहप्रभेदवर्णनानि पणस्यान्यथाभाववर्णनानि ॥

P. 56. L. 8.—अन्तरान्तरा मध्येमध्य इत्यर्थः । अश्लीलप्रायानसभ्यबहुलान् । अश्लीलं ग्राम्यभाषणमिति वैजयन्ती ॥ Pa[d].

P. 56. L. 9.—प्रमाददत्तशारे प्रमादेनानवधानतया दत्तः शारः क्षेपकरणं येनेति तस्मिन्निति ॥ Pa[d].

P. 56. L. 12.—व्यत्यव्रजत् 'he changed (sides) *i. e.* began to play with me.'—Regarding the construction of जि see Siddhântakaum. I. p. 253. (Kârikâ).

P. 56. L. 13.—दीनाराणां निष्कानां सुवर्णानामिति यावत् ॥ Pa[d]. compare above note to p. 24 l. 10.

P. 56. L. 16.—यन्मूलश्चेत्यादि । "and Vimardaka, the gambler who was the cause of my playing, became etc."

P. 56. L. 19.—धूर्जटीति । धूर्जटिर्महादेवः ।...तत्कण्ठे यत्कल्माषं कालिमा । सितेतरः स्यात्कल्माषमिति शाश्वतः । तद्वत्कालतमेतिश्यामले । नीलनिवसनं नीलवस्त्रं तस्य यद्दर्शकमवगुण्ठनवस्त्रम् ।...परिहित आच्छादितः ॥ Pa[d]. 'concealed by a dark blue cloak.'

P. 57. L. 1.—कौक्षेयकः करवालः ।...... फणिमुखं सुरङ्गासाधनम् । काकली कर्तरी । संदंशको भाषया साण्डशीति । पुरुषशीर्षकं पुरुषशीर्षप्रतिकृति काष्ठमयं शिरः । योगवर्तिकोपाया ञ्जनम् । मानसूत्रं प्रमाणरज्जुः । कर्कटो यन्त्रसाधनं भाषया कर्काटक इत्युच्यते । ··रज्जुरारोहनसाधनम् । दीपभाजनं भ्रमरकरण्डकं दीपनिर्वापणशलभभाण्डम् । Pa^{d}.—Bhû. gives different and, it would seem, better explanations of काकली and योगवर्तिका. The former is said to be a low-toned musical instrument निद्राति जागर्ति वेति बोधनार्थं कलमधुरध्वनिर्वाद्यविशेष इति गुरुचरणाः । and the latter 'a magic wick' यस्याः प्रज्वालनात्सर्वत्र सर्पा एव गोचरा भवन्ति यत्प्रभया मोहमुपयान्ति जनाः ॥. Compare for this passage Mṛichchhakaṭikâ Act III. p. 46 seqq. Stenzler.

P. 57. L. 4.—पटभासो जालान्तरम् । पटभासः प्रेक्षणकमिति वैजयन्ती ॥ Pa^{d}. पटभाक्षः प्रेक्षणसाधनम् । पटभाक्षः प्रेक्षणकमिति वैजयन्ती । Bhû. ; Ah^{d}.—As long as no copy of the Vaijayantî is accessible, it will be difficult to decide which of the two interpretations is the correct one. The first gives however a good sense : "observing through a small hole of the size of the interstices in a lattice-window, what was going on inside the house."

P. 57. L. 5.—नीवीं नीवीमूलवणिग्धनम् । मूलद्रव्यं परिपणो नीवीति हैमः ॥ Pa^{d}. ; Ah^{d}. ; Bhû.

P. 57. L. 5.—नीला ये नीरदा मेघास्तेषां निकरः समूहस्तेन पीवरं पुष्टं यत्तमोऽन्धकारस्तन्निबिडितायाम् । Pa^{d}.

P. 57. L. 6—आलोकं प्रकाशम् । Pa^{d}.

P. 57. L. 7.—अथासौ विद्युत्प्रकाशो नगरस्य मोषश्चौर्यं तेन रोषिता रुष्टा नगरदेवतेव निःसंबाधं निःसंकटम् । संकटं तु संबाध इत्यमरः । उन्मिषद्भूषणा प्रस्फुरद्भूषणा ॥ Pa^{d}. निःसंबाधं निःसंमर्दं । Bhû. ; Ah^{d}. If निःसंबाधवेलायाम् is the correct reading, it must be translated 'at the time when there was no crowding (in the streets).'

P. 57. L. 9.—त्रासगद्गदं भयविह्वलमगादीत् Pa^{d}.

P. 57. L. 10.—अर्थवर्यो वैश्यवर्यः । Pa^{d}.

P. 57. L. 12.—सेति । स पितास्मिन्धनमित्रे पित्रोरन्ते मातापित्रोरवसाने निजैः स्वकीयैर्वित्तैरर्थिवर्गाश्याचकसमूहा[द्दारि]द्र्यं क्रीतेव दरिद्राति सति Pa^{d}.

P. 57. L. 14.—वरयत्येव. 'When he......asked for my hand.'

P. 57. L. 15.—सार्थवाह: 'a foreigu merchant.'

P. 57. L. 18.—मन्मथो मदनोऽभिसर: सहायो यस्याः सा । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 57. L. 19.—भाण्डमेतद्भूषणम् । Pa^{d}. See p. 58 l. 17.

P. 58. L. 2.—दीपिका दीपवर्तीति लोके प्रसिद्धा । दीपिका हस्तदीप: स्यादिति वैजयन्ती । Pa^{d}. 'Torches'. नागरिकबलं नगररक्षाकर्तुर्भाषया कोतवाल इत्याख्यस्य बलं सैन्यम् ॥ Bhû.

P. 58. L. 5.—शयेहम् compare Siddhântakaumudî II. p. 284 (Pâṇ. iii 3. 131).

P. 58. L. 9.—बाष्पदुर्दिनाक्षी बाष्पव्याप्तनेत्रा । Pa^{d}. 'Her eyes dimmed by tears.'

P. 58. L. 10.—नरेन्द्रो विषवैद्य: । नरेन्द्रो वार्तिके राज्ञि विषवैद्ये च कथ्यत इति । निर्वर्ण्य दृष्ट्वेत्यर्थ: । उपक्रम्य चिकित्सित्वा । उपक्रमश्चिकित्सा स्यादिति वैजयन्ती । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 58. L. 17.—अंशुपटलेन किरणजालेन पाटितं नाशितं ध्वान्तजालमन्धकारसमूहो येनेति तथा भूषणम् ॥ Pa^{d}.

P. 59. L. 1—प्रिया दत्ता वागपहृता । अत्र परिवृत्तिरलंकार: । परिवृत्तिर्विनिमयोन्यूनाधिकयोर्मिथ इति लक्षणात् । तथा हीत्यादिना काव्यलिङ्गम् । न जान इति । यदिदमद्भुतं त्वत्कर्म वक्तुं न जाने न शक्नोमि । एवं च वाणी हृतैवेति स्पष्टम् । न ते स्वशीलमिति । इदं द्रव्यस्य प्रियायाश्च समर्पणं ते चोरत्वेन व्यवहृतस्य स्वशीलं स्वभावो न भवतीत्यतोऽद्भुतवत्प्रतिभाति । प्रतिनियतेति । तत्तद्वस्तुशक्तिविश्रान्तेत्यर्थ: । तस्मात् इति । तद् द्रव्यादिसमर्पणं पूर्वावदानेभ्य: पूर्वजातकर्मभ्यो न रोचते । रुच्यर्थानामिति चतुर्थी । कर्मणा न शोभत इत्यत्र तात्पर्यम् । एतदुपलभ्य परदारपरस्वनिवृत्तिरूपम् । अवदानेभ्य: । अवदानं कर्मवृत्त मित्यमर: । आशयोऽभिप्राय: । छन्दोऽभिप्राय आशय इति । अननुमान्याननुमतिमकारयित्वा ॥ Bhû.

Translate: "Honorable Sir, to night you have given me my beloved here, but you have bereft me of (the faculty of) speech. For I do'nt know how to describe this wonderful deed of yours. (If I were to say. 'This deed) is not in keeping with your character, it appears marvellous, no other (thief) has acted thus before you,' (it might be objected) that the power of things is fixed; for in you covetousness and similar (vices) are not to be found [*i. e.* each individual shows only those qualities (s'akti) which are inherent in the matter (vastu) out of which it is formed; as covetousness is not one of the qualities inherent in

the matter of which you are formed, your generosity cannot be said to be against your character (s'îla).] ('If I were to say), you have shown yourself to day a saint, (that description would be wrong because) it does not agree with your acts performed in former births. [*i. e.* Your generosity shows that in former births you must have performed many meritorious acts, because you could not act so generously if you had not done so; hence you cannot be said to have begun a course of saintliness *to day*.] (If I said), now I have seen true generosity (that would be presumptuous, beeause) it is not proper to give (such) a decision without hearing your opinion [*i. e.* You may have different opinions about the nature of true generosity and it is not for me to give a hasty decision on the subject]".—Similar passages are not unfrequent in Bâṇa's Kâdambarî and Harshacharita.

P. 59. L. 12.—प्रतिपत्तिः कर्तव्यता । Pa^d.

P. 59. L. 16.—शैथिल्यमिवेति । इवेवार्थे । Bhû.

P. 59. L. 19.—अपसर्पभूतया चारभूतया ।...तत्र नगरे । Pa^d.

P. 60. L. 1.—ततो नगरात् । क्वचित्प्रदेशे मुषितकं चोरितं वस्तुजातम् । नागरिकसंपातेन नगरस्थलोकसंमर्देन । उपरिपुरुषमाधोरणमाकृष्याधो निपात्य । Pa^d.

P. 60. L. 3.—ग्रैवेयं कण्ठरज्जुः ग्रीवाविभूषणे रज्जौ ग्रैवं ग्रैवेयमित्यपीति वैजयन्ती । भाषया किलावा इति प्रसिद्धम् ? प्रोतं प्रवेशितं । पातितो य आधोरणो हस्तिपकस्तस्य पृथुलं विशालं यदुरःस्थलं तत्र परिणतो दन्तेन तिर्यक्प्रहारी ।......पुरीतत्क्लान्तवर्ति । अन्त्रं पुरीतदित्यमरः । परीतं दन्तकाण्डं यस्येति तथा । Pa^d.

P. 60. L. 5.—अमुनैव गजेनैव । आवाह्य नीत्वा । शाखाग्रादिकया शाखा गृहीत्वेत्यर्थः । Pa^d. The Pa^d.'s reading आवाह्य is altogether wrong.

P. 60. L. 8.—पद्मरागो रक्तमणिस्तस्य शृङ्गं शिखरं तत्कल्पं तत्र ईषन्न्यूनम् । कल्पद्रुमस्य हेमपल्लवाः सुवर्णपल्लवास्तेषामापीडः समूहः । आपीडः शेखरे व्रात इति वैजयन्ती । पाटलमनेकवर्णम् ।....पतंगमण्डलं सूर्यबिम्बम् । Pa^d.

P. 60. L. 12.—मासावधिकं मासोत्तरमित्यर्थः । Pa^d. On the visit of the two thieves to Kuveradatta's house (vide p. 59 l. 19.) Kulapâlikâ was restored.

P. 60. L. 13.—चर्मरत्नमुत्तमचर्म । रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेपीति केशवः । भस्त्रिका

भाता इति भाषया प्रसिद्धा । Pa^d. For the explanation of चर्मरत्न° compare p. 61 l. 10 (text).

P. 60. L. 15.—मूलहरत्वं मूलद्रव्यनाशकत्वं काष्ठवाहकत्वं वा । Bhû.—अर्थिवर्गी-याचकसमूहात् । Pa^d.

P. 60. L. 17.—उपनगरभवं नगरसमीपस्थम् । जरद्वनं प्रचाररहितम् । Pa^d.

P. 60. L. 19.—अवज्ञा हेलना तस्य सोदर्यो बन्धुरित्यर्थः । Pa^d. 'Poverty, the sister of contempt.'

P. 60. L. 20.—तात पुत्र । तातस्तु जनकेऽर्भके ॥ Bhû.; Ah^d.

P. 61. L. 3.—लक्षग्राहिणी लक्षं ग्राहयतीति तथा कामरूपेषु देशेषु....भवात्सं वसतिमकरवम् । मत्सरिण्यां मत्सरकारिण्यां....भूमिस्वर्गे भूम्यां स्वर्ग इव स्वर्गस्तमत्रोद्दे-शोऽस्मिन्प्रदेशे । Pa^d. Kâmarûpa, the modern Assam, see also Cunningham's Anc. Geogr. p. 500.

P. 61. L. 6.—मदन्यत्र मां विहायान्यत्रेत्यर्थः । इयं चर्मभस्त्रिका वणिग्भ्यो वैश्ये-भ्यो वारमुख्याभ्यो वाराङ्गनाभ्यो दुग्धे । दुह प्रसरणे । सरयतीत्यर्थः । इत्येवं तद्गता चर्मभस्त्रि-कागता प्रतीतिः ख्यातिः ॥ Pa^d.

P. 61. L. 9.—एष कल्प एष प्रकारः ॥ Pa^d.; Bhû.; Ah^d.

P. 61. L. 10.—ग्रावच्छिद्रं पर्वतच्छिद्रम् ॥ Pa^d.

P. 61. L. 15.—परिवस्यमानां सेव्यमानाम् । Pa^d.

P. 61. L. 17.—व्यवहर्तुं विवाहं निरोद्धुमिति भावः । Bhû.—"A., proud of his wealth, will fight (you) in order regain (the bride)." The terms are, strictly taken, legal ones. But it does not appear that A. did take legal proceedings.

P. 62. L. 2.—पञ्चवीरगोष्ठे जानपदे सदसि । तत्र पञ्चवीरगोष्ठं तु यत्तु जानपदं स-द इति कोशसारः । संगीतकं गीतादि । गीतं वाद्यं च नृत्यं च त्रिभिः संगीतमुच्यत इति गी-तसर्वस्वे । Pa^d. "In the public concert-hall or assembly-hall."

P. 62. L. 5.—सत्रमाच्छादनम् । सत्रमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेऽपि चेति विश्वः । तस्मादपगत आश्रयो यस्येति । उत्पलवनसत्रमालाश्रय इति भावः । Pa^d.—"Cupid, who took refuge in the covering of her coquettish glances, that resembled a forest of blue lotuses."

P. 62. L. 5.—भावा विभवादयो रसाः शृङ्गारादयः । Pa^d. "Tormented me excessively—collecting, as it were, all his forces—with the train of the sentiments, and their externations, (which were represented by R.'s singing and dancing)."

P. 62. L. 8.—सिद्धिलाभशोभिनी समृद्धिप्राप्तिशोभिनी । Pa^{d}.—" (Her beauty being) heightened by the (flush of) success."

P. 62. L. 10.—आरेचितभ्रूलतं वक्रीकृतभ्रूलतमिति क्रियाविशेषणम् । Pa^{d}.

P. 62. L. 13.—अतिनिष्णातोऽतिनिपुणः ।......मदनतन्त्रे मदनशास्त्रे । Pa^{d}.

P. 62. L. 17.—स्थानाभिनिवेशिनोः । युक्ते द्वे सांप्रतं स्थाने इत्यमरः । Pa^{d}.—'You two, who are properly affected in an equal manner, can easily be brought together.'

P. 62. L. 18.—गणिकानां वेश्यानां यः स्वधर्मः शुल्कादिग्रहणरूपस्तेन प्रतीपगामिना विरुद्धवर्तिना ।....भद्रोदारेण कल्याणोदारेणाशयेनाभिप्रायेण समगिरदवददित्यर्थः । Pa^{d}.

P. 63. L. 5.—वृत्तमाचरणमच्युतं बद्धमूलमनुतिष्ठासत्यनुष्ठातुमिच्छति । Pa^{d}.

P. 63. L. 7.—अनाश्रवेवानङ्गीकृताज्ञेव । वचनेस्थित आश्रव इत्यमरः । Bhû. " Disobedient".

P. 63. L. 8.—भुजंगो विटः ।....., विप्रलभ्य प्रतार्य । Pa^{d}.

P. 63. L. 13—तत्श्चेति । प्रधानदूतीं मुख्यदूतीम् । शाक्यभिक्षुकीं बौद्धसिद्धान्ततपस्विनीम् । चीवरपिण्डदानादिना वस्त्रखण्डान्नदानादिनोपसंगृह्य वशीकृत्य । Pa^{d}.

P. 63. L. 16.—प्रतिदानं प्रत्याम्नायदानम् । संप्रतिपन्नायां सम्यगङ्गीकृतायाम् । तमर्थं चर्मभस्त्रिकादानरूपम् । Pa^{d}.

P. 63. L. 18.—यस्यां चेति । कार्यान्तरापदेशेन कार्यान्तरव्याजेनाहूतेष्वाकारितेषु मत्प्रागिभिर्गूढपुरुषो विमर्दको नामार्थपतिगृह्यो तत्पक्षस्थो भूत्वा । Pa^{d}.

P. 64. L. 15.—त्वदभिज्ञानचिह्नः । त्वत् refers to Râjavâhana to whom Ap. tells his story.

P. 64. L. 18.—विभावित इत्यादि "by the king who was angry at the revelations of Dhanamitra." विभावित आविष्कृते प्रकटीकृत इत्यर्थः । आविष्कारो विभावनम् ॥ Pa^{d}.—विभावित आविष्कृते ॥ Ah^{d}.

P. 65. L. 1.—विधिना कल्पोक्तेन "According to the rule laid down in the prescription for its use" see above p. 61 l. 9.

P. 65. L. 3.—सप्रश्रयं सविनयम् । सप्रत्ययामिति पाठे सशपथम् । Pa^{d}.

P. 65. L. 4.—Read निर्ग्रन्थिकाग्रहात् in the text;—निर्ग्रन्थिकाग्रहान्निर्ग्रन्थिकासिद्धान्तात् ॥ Bhû. ; Ah^{d}.

P. 65. L. 6.—मिथः "secretly;" see the Petersburg Dictionary sub voce.

P. 65. L. 9.—तन्मन्य इत्यादि । "I think the cause of that (liberality) is her having got my incomparable purse. The prescription for its use certainly agrees (with her course of action)."

P. 65. L. 13.—तदनुयोगाय तत्प्रश्नाय । Pa[d].

P. 65. L. 14.—निर्बन्धयाग्रहपृष्टया । तदागतित्वेन चर्मरत्नप्राप्तिहेतुत्वेनापदेश्यः कथनीयः । Pa[d].;—निर्बन्धया संकटं प्रापयेति फलितोर्थः ॥ Bhû.

P. 65. L. 17.—समन्ततः सर्वतः । अनर्थानुबन्धिन्यनर्थकारिणी । Pa[d].

P. 66. L. 1.—द्विस्त्रिश्चतुरिति सुजन्तःपाठो द्विस्त्रिश्चतुर्वारमित्यर्थः । Bhû. ; निहुत्य गोपायित्वा । चोरितस्य पदार्थस्य त्वयि भवद्विषय आगतिरागमनहेतुत्वमपदेश्या कथनीयेत्यर्थः । Pa[d].

P. 66. L. 2.—अवसीदेन्नश्येत् । तदपयशश्चर्मरत्नचौर्यापयशः । रूढं ख्यातम् । Pa[d].

P. 66. L. 3.—अमुनैवार्थगतिनैव । Pa[d].

P. 66. L. 5.—अनुयुक्ते पृष्टे सतीत्यर्थः । वेशकुलस्य वेश्याजनस्य । Pa[d].

P. 66. L. 6.—अतिप्रगुह्य त्यक्त्वा । प्ररूढोति पाठः । Pa[d]. "Having refused strongly and frequently (to give an answer)."

P. 66. L. 9.—मौर्यो राजनीतिकर्ता । असुभिः प्राणैरवियोगो वियोगाभावः । Pa[d]. The explanation of Maurya given by the commentary is probably wrong. Maurya is the name of the race of kings which begins with Chandragupta and reigned from B. C. 315 not of Châṇakya, their minister, whom the commentator seems to have in his mind. The translation should run thus ;—" Sire, the Mauryas have given this boon to the Vâṇiâs, viz. that, in case they have committed such offencec, they shall not suffer capital punishment."

P. 66. L. 12.—पटच्चरच्छेदशेषो जीर्णवस्त्रखण्डावशेषः । Pa[d].

P. 66. L. 13.—तस्यैवेति । तस्यार्थपतेः । अवयवेनांशेन । Pa[d].

P. 66. L. 14.—अभिनोदितेन प्रेरितेन । Pa[d].

P. 66. L. 17.—कपालपाणिः कपालः खर्परः पाणौ यस्येति तथा स्वैरेव धनैर्मद्विश्राणितैर्भद्दत्तैरात्मीयैरेव धनैरभ्रमद्भ्रमति स्मेत्यर्थः । Pa[d].—'And in this town I robbed the rich misers to such an extent, that, with broken platters in their hands, they begged in the houses of the beggars, who were enriched by their (the miser's own) property which I had presented to them.'

P. 67. L. 1.—यत इति । एकदैकस्मिन्काले.... । प्रणयकोप: प्रीतिकलहस्तत्प्रशमनाय तन्नाशाय पायितायाः पानकारितायाः । मुखमधु मुखमद्यं तद्गण्डूषं पीतोज्झितम् । पीतशेषं तु गण्डूषमिति हलायुधः । Pa^{d}.

P. 67. L. 3.—शीलमित्यादि "For it is the nature of (drunkenness) drunkards and (over-excitement) over-excited people to do their accustomed work even in a improper manner."

P. 67. L. 4.—यदहमिति । उत्पादमदोऽतिरेकमद: । Pa^{d}.

P. 67. L. 9.—मदावसन्नेति । मदेनावसन्नः शिथिलो यो हस्तस्तस्मात्पतितेन । अवघूर्णमाना विह्वला । Pa^{d}.

P. 67. L. 12.—प्रतिभया प्रतिज्ञया । प्रज्ञा नवनवोल्लासशालिनी प्रतिभा मतेति भरतः । Pa^{d}.

P. 67. L. 14.—प्रसृततरं ख्याततरम् । मत्सरिमहत्वं मन्यवीन्वम् । Pa^{d}*; Bhû.; Ah^{d}.

P. 67. L. 15.—प्रोर्णुतावभिभूतौ । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 67. L. 18.—या [त्वाम् Ms,] त्वामित्यर्थ: । Pa^{d}.

P. 68. L. 3—उद्घटितज्ञा सूचितज्ञा । Pa^{d}.

P. 68. L. 5.—भद्रकाः 'Dear gentlemen.'

P. 68. L. 9.—आकल्पसारो भूषणसारः । Pa^{d}.; 'Dependent on dress and decoration' [Wilson.] रूपाजीवा वेश्या Pa^{d}.; रूपाजीवाजनो वेश्याजन: Bhû.

P. 68. L. 11.—भवतु 'Be it! Well!'

P. 68. L. 13.—सा शृगालिका प्रतिपन्नार्थेव प्राप्तार्थेव । Pa^{d}.

P. 68. L. 14.—तवेति त्वामित्यर्थ: । अधीगर्थे दयेशामिति कर्मणि षष्ठी । Pa^{d}. Compare Siddhântakaumudî. I. p. 297.

P. 68. L. 17.—सुभगमानी सुभगमात्मानं मन्यमान: । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 68. L. 18.—नागरिकः कारापतिः । कारपतिर्नागरिक इति वैजयन्ती । समभ्यधत्तोक्तवान् । Pa^{d}.

P. 69. L. 1.—कारणानां यातनानाम् । Pa^{d}.

P. 69. L. 4.—प्रत्याशां पुनःप्राप्तीच्छाम् । प्रत्याशा पुनराप्तीच्छेति वैजयन्ती । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 69. L. 5.—साश्रीयसी दृढतरा संश्रा प्रतिज्ञा । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 69. L. 6.—अनुयोगव्यतिकरे प्रश्नप्रकारे । संपर्के च व्यतिकर: प्रकारेऽपीत्यजयः । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 69. L. 8.—अथेति । अच्युतो विष्णुस्तस्याम्बरं वस्त्रं तद्वन्नीता निशाङ्का तव त्वि-ड् द्योतप्रभा यस्येति । Pa[d].

P. 69. L. 11.—आपन्न आपत्तिं प्राप्तः । Pa[d].

P. 69. L. 14.—अथ त्विति । अक्षधूर्तोक्षनिपुणः । समसृज्यत संगतोभूत् । असावक्षधू-र्तः । निकृष्टाशयः क्षुद्रान्तःकरणः । Pa[d].

P. 69. L. 17.—समुद्गकः संपुटकः । Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 69. L. 18.—नागरिकपुरुषैः कारापतिपुरुषैः । Pa[d].

P. 69. L. 20.—उपक्रान्तो वशीकृतः । उपक्रमो वशीकारे समारम्भे चिकित्सन इति वैजयन्ती । Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 70. L. 1.—त्वं चर्मरत्नम् । त इति तुभ्यम् । नोस्माकम् । पथ्यमनुगुणम् । त्वद-नुभावप्रत्ययात्त्वत्प्रभावज्ञानादनतिलङ्घनातिलासरहितेन ।.... तेन भ्रनमित्रेण । Pa[d].

P. 70. L. 3.—अथेति । त्वदभिज्ञानप्रत्यायितायास्त्वत्प्रत्यायितवस्तुविश्वासितायाः । सं-क्रमीकृत्योपायीकृत्य । Pa[d].

P. 70. L. 7.—प्राभृतान्युपायनानि । Pa[d].

P. 70. L. 8.—एकदेति । हर्म्यगताया गृहगतायाः । स्थानास्थितमपि यथास्थितमपि । स्रस्तामिति गलितामिति । समादधती सज्जयन्ती । प्रमत्तेवानवहितेव । प्रच्याव्य पातयित्वा । तेन कर्णकुवलयेन । उपकन्यापुरं कन्यान्तःपुरसमीपे । कान्तकस्य कारापतेः । प्रवृत्तकुहर आरब्धसुरतः । Pa[d].

P. 70. L. 15.—दिग्धं विषलिप्तम् । दिग्धं लिप्ते विषाक्ते चेति वैजयन्ती । फलं शा न्यं यस्येति तथा तेन । Pa[d].

P. 70. L. 16.—सायं चेति । राजकन्याङ्गुलीयकं मुद्रं तया मुद्रितां कृतमुद्रां वास-ताम्बूलं सहकारतैलकर्पूरादिभिः सुगन्धीकृतं ताम्बूलम् । घनसारादिभिर्यत्तु वासितं वासमुच्य-त इति वैजयन्ती । पट्टांशुयुगलं पट्टवस्त्रयुगलं भूषणावयवाः कतिपयभूषणानि तद्गर्भां [पेटि-कां] वङ्गोलिकां वेत्रपुटिकां । झांपीति भाषया । वङ्गोलिर्वेत्रपुटिकेति वैजयन्ती । Pa[d]. The passage from the Vaijayantî is apparently corrupt. Ah[d]. says चंगारिका । चंगारि वेत्रपुटिका ।

P. 71. L. 4.—तत्प्रार्थिता तेन कान्तकेन प्रार्थिता । त्वत्प्रियाप्रहितामिति प्रेषितामिति । उच्छिष्टानुलेपनं स्वभुक्तावशिष्टरागम् ॥ Pa[d]. निर्माल्य 'Worn the day before.'

P. 71. L. 7.—अपोढानि त्यक्तानि [सक्तानि Ms.] Pa[d].—अपोढान्यपविद्धानि Bhû.; Ah[d].

P. 71. L. 7.—संधुक्षितो वृद्धिं प्रापितः । स एव कान्तक एव । Pa[d].

P. 71. L. 11.—तदेकापत्यः सैवैकमपत्यं यस्येति तथा । Pa[d].

P. 71. L. 13.—अर्थानुबन्धी राज्यरूपार्थसंबन्धी । तातेत्यात्मीयतासूचकं संबोधनम् । Pa^{d}.; 'Friend'!

P. 71. L. 15.—हस्तवता शिक्षितहस्तेनैकागारिकेण चौरेण । Pa^{d}.

P. 71. L. 18.—सगरसुतानाम् । The sons of Sagara dug down to the nether regions in quest of the sacrificial horse.

P. 72. L. 2.—तेन चौरेण सहाभिसंधाय प्रतिज्ञायेत्यर्थः । Pa^{d}.

P. 72. L. 3.—उत्क्रान्ताश्चिकित्सिन: । आदृत्भूमिर्भृष्टतर: । Pa^{d}.

P. 72. L. 4.—चित्रमनेकप्रकारम् । हनिष्यसि मारयिष्यसि । Pa^{d}.

P. 72. L. 6.—प्राप्तं कर्तव्यम् । प्राप्तं युग्यं च कर्तव्यमिति वैजयन्ती ॥ Pa^{d}.; and Ah^{d}. The Bhû. quotes the Vaijayantî in the following manner: प्राप्तरूपं च कर्तव्यमिति वै°.

P. 72. L. 11.—उरगास्येन फणिमुखाकारखननसाधनेन । Pa^{d}.

P. 72. L. 13.—निष्पततो निर्गच्छत: । तस्यैव कान्तकस्यैव । असिधेन्वा छुरिकया । Pa^{d}.

P. 72. L. 16.—संनिवेशः संस्थानम् । संस्थानं संनिवेशो च स्वरूपे च निगद्यत इति वररुचि: । Pa^{d}.; Ah^{d}.; Bhû.

P. 72. L. 17.—तदुपदर्शितविभागे शृगालिकाकथितप्रदेशे । Pa^{d}.

P. 73. L. 1.—महितानि स्थूलानि महार्घाणि बहुमूल्यानि रत्नानि तद्युक्ता प्रत्युप्ताः [प्रसुप्ता Ms.] सिंहाकाराः दन्तपादा यस्येति तस्मिन् Pa^{d}. "The lion-shaped ivory feet of which were studded with big, precious jewels."

P. 73. L. 1.—हंसतूलः पक्षिपक्ष्माणि गर्भे यस्या एवंविधा शय्यास्तरणम् । उपधानमुपबर्हः ।...... । उशी इति भाषाप्रसिद्धम् । कुसुमळवैश्छुरितो मिश्रः पर्यन्तो यस्येति । Pa^{d}. छुरित means properly 'carved or engraved'; Bhû. explains it by शोभित:.

P. 73. L. 2.—पार्ष्णिः पादमूलम् ।....अनुवलितः संवृतः । स्यात्संवलितो भिन्नोनुवलितेऽपि चेति बोपालितः । इतरचरणो वामचरण: । Pa^{d}.; Ah^{d}.—Bhû. also has this quotation, though it gives it just before अनुवेल्लितं संवृत्तम् । The compounds beginning with दक्षिणपार्ष्णीत्यादि are all Avyayîbhâvas. In explaining this difficult passage, it must be borne in mind that the princess sleeps, lying on her side in a gracefully negligent position.

P. 73. L. 4.—वेल्लितं वक्रितम् । Pa^{d}. Bhû.; Ah^{d}.

P. 73. L. 5.—अपाश्रयः शिरोभागः । तथैव वैजयन्ती । निमितं. [निमित्तं all three Mss.] निक्षिप्तम् । डुमिञ् प्रक्षेपणे । Pa^d.; Bhû.; Ah^c. The form, though not usual in classical Sanskrit occurs frequently in the Vedas see Pet. Dict. s. v. p. 73. l. 6; उत्तानतळ must be taken as a Bahuvrîhi-comp. Adj. qualifying करकिसलय.—चीनांशुकस्य चीनदेशीयवस्त्रस्यान्तरीयमधोवस्त्रम् । Pa^d. चीनांशुकं वस्त्रम् । अन्तरीयमधोंशुकम् । Bhû.; the former explanation is the better one.

P. 73. L. 7.— अनतिवलितं नातिप्रह्वम् । Pa^d.

P. 73. L. 8.—आ ईषत्तिरश्चीनो वक्रो वन्धुरः सुन्दरः । निष्टप्तं तापितम् । तापनीयं सुवर्णम् । ...... । सूत्रं तन्तुः । रुचकोऽङ्गुलिकामणिः [एवं वैजयन्ती । Pa^d. The same explanation of रुचक is given in the Ah^d. com. But the Bhûshaṇa says रुचको मङ्गलद्रव्ये ग्रीवाभरणदन्तयोरिति विश्वप्रकाशः । The second explanation is the better one.

P. 73. L. 9.—अधरीकृतः । Pa^d.; Ah^d.—अधरकर्णपाशः शय्यालग्नः कर्णः । अधस्ताद्भूतकर्णपाशः Bhû.—"The ear-ring hid under the beautiful ear which lay under her body, being only half visible." Regarding पाश in the sense of 'beautiful excellent' see the Pet. Dict. s. v.

P. 73. L. 9—इदानीं द्वितीयकर्णविषयकमाह । उपरीति । परावृत्तः [Ms. °वृन] समुत्तानः । कर्णिका कर्णभूषणम् ।...... । पिञ्जरितं पिङ्गीकृतम् । विषममयथार्थकं व्याविद्धं बद्धं सम्यक्तया न बद्धस्तादृशः शिखण्डबन्धः । Pa^d., Bhû.;—'Her loosened and disordered braids reddened by the clüster of rays, emitted by the jewels that served as ornaments to her (other) beautiful ear which was turned upwards.'

P. 73. L. 11.—संक्रान्तो मिलितः Pa^d.;—संक्रान्तो बिम्बितः । संक्रान्तो बिम्बितः समाविति वैजयन्ती । Bhû. Ah^d. The first explanation is preferable, as the hand which *supports* the cheek, looks like an ornament for the ear.

P. 73. L. 12.—कपोल एवादर्शतलम् । निषिक्तं प्रतिबिम्बितं यच्चित्रवितानमुल्लोचः । अस्त्री वितानमुल्लोच इत्यमरः । स एव पत्त्रजातिः पत्त्रक्रिया तया जनितेत्यादिना विशेषकक्रिया तिलकादिक्रिया । Pa^d. The flowers of the painted embroidered bed curtain, which were reflected by her mirror-like cheek looked like Tilakas and other ornaments such as women paint on their faces.

P. 73. L. 13—अविभ्रान्ता निश्चला । Pa^{d}.

P. 73. L. 14.—उद्ग्रियमानं जायमानं श्रमजलं घर्मस्तस्य पुलका बिन्दवः । पुलको बिन्दुरोमाञ्चयोरिति वैजयन्ती । Pa^{d}. The Tilaka had been detached by the sweat and consequently become ready to fall.

P. 73. L. 15.—अतिधवलोऽतिश्वेतो य उत्तरच्छद आस्तरणपटो निमग्नप्रायो निमग्न इवे-त्यर्थः । Pa^{d}.

P. 73. L. 16.—विलसनं स्फुरणं । Pa^{d}. ; Bhû. ; Ah^{d}.

P. 73. L. 17.—चोरयितव्यानिःस्पृहः "forgetting my intention to steal."

P. 73. L. 19.—मृष्यति सहते । वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वेति लट् । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.

P. 74. L. 1.—आर्तस्वरेण पीडितस्वरेण । Pa^{d}.

P. 74. L. 3.—निर्यासकल्केन चिक्कणद्रव्यक्वाथेन वर्णितं वर्णो रक्तादिः स संजातो यस्मिन्निति तं फलकं काष्ठपट्टिकां हिङ्गुलरक्तपट्टिकामिति यावत् । मणिसमुद्गकाद्रत्नसंपुटकात् । ...... । वर्तिकां तूलिकाम् । तूलिकावर्णवर्तिकेति वैजयन्ती । Pa^{d}. For writing or drawing, boards are used even now in India, which are covered with the gum of some tree or some other gluey substance. On this the letters or figures are drawn with a brush (tûlikâ) (or now with a stick) in white or other colours. The interpolator who wrote निर्यासवालुकाकल्क° apparently did not know this method, but thought of the more common one which consists in covering a gluey or varnished board with fine sand and to scratch the letters on that with a stick.

P. 74. L. 6.—आबद्धाञ्जलि कृताञ्जलीति क्रियाविशेषणम् । Pa^{d}.

P. 74. L. 7.—सुरतस्य व्यतिकरः संसर्गस्तेन खिन्नेव मया सह स्वपिहि निद्रां कुरु । एवं सुरतखेदं विना मा मेति । मानोनाः प्रतिषेध इति वचनादादरे वीप्सा । Pa^{d}.

P. 74. L. 8.—हेमकरण्डात्सुवर्णपेटकाद्गृहीतताम्बूलवीटिकां सुवासितनागवल्लीपत्रवीटिकां कर्पूरस्फुटिकां कर्पूरखण्डं पारिजातकं सुगन्धखदिरसारमुपयुज्य भुक्त्वालक्तकपाटलेन यावकरक्तेन नद्रसेन ताम्बूलवीटिकारसेन सुधाभित्तौ चूर्णकुड्ये चक्रवाकमिथुनं निरष्ठीवं निःष्ठ्यूतवान् । Pa^{d}.—Ah^{d}. explains पारिजातकम् by यक्षकर्दमम् according to the

Amarakosha.—Bhû. explains अलक्तपाटलेन by अलक्तकं पाटलं यस्मात् । अत्यन्तरक्तमित्यर्थः । The latter explanation is preferable to that given by the Pa[d].

P. 74. L. 12.—तपस्वी शोच्यः । Pa[d].; Bhû.; Ah[d].—प्रतिभिद्य प्रकाश्य । Bhû.; Ah[d]. "Thus I have slain the miserable Kântaka. You should obtain your liberty by revealing this."

P. 74. L. 16.— अनामृष्टोऽस्पृष्टः । Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 74. L. 17.—चपलं शीघ्रम् Pa[d].—समर्पितौ स्वपृष्ठे निहितौ कूर्परौ येनेति सः । Pa[d]. "Pressing his elbows against his back" (and thereby offering himself to be bound).

P. 74. L. 19.—तावतैव तावन्मात्रेण । उन्नीतस्तर्कितः । Pa[d]... उन्नीतमनुमितम् । Ah[d].

P. 74. L. 20.—अभ्येत्य संमुखमेत्य । Pa[d].

P. 75. L. 1.—प्रसन्नकल्पः 'nearly quiet'.—जातास्थया जातादरया । Pa[d].

P. 75. L. 2.—निष्प्रवाणियुगलमनाहतवस्त्रयुगलम् । Pa[d].; Ah[d].; Bhû.

P. 75. L. 3.—अभ्यवहार्य भोजयित्वा । परमान्नं पायसम् ।...औशीरे शयनासने । Pa[d].

P. 75. L. 4.—निघ्नः परवशः । Bhû.; Ah[d].

P. 75. L. 7.—मातरिश्वा वायुः । Pa[d].—Ap. alludes to his disease.—शौक्षेयस्य । तिलच्छदस्तु*शौक्षेयो विहंगारातिरित्यपीति वैजयन्ती । ससाणा इति प्रसिद्धः । तद्बन्धने काकानामसामर्थ्यमिति भावः । Pa[d].—शौक्षेय means here 'a falcon or hawk' not Garuḍa.

P. 75. L. 10.—कदर्थिता निन्दिता । निन्दितः क्लेशने चैव वर्णने च कदर्थित इति सज्जनः । Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 75. L. 11.—चिरं बहुकालं यो विरहखेदो वियोगदुःखं तेन विह्वलाम् । Pa[d].

P. 75. L. 12.—प्रत्यूषे प्रातःकाले ।......उद्धारकेण मित्रेण । Pa[d].

P. 75. L. 13.—वेशाकृच्छ्राद्वेश्याकष्टात् । प्रतिनप्तं यत्तपस्तत्प्रभावात्सामर्थ्यात्प्रत्यासन्नं प्राप्तं दिव्यं चक्षुर्येनेति तथा तमुपसंगम्य मिलित्वा । तेन मरीचिना । एवंभूतेनामुनाप्रकारेण । त्वद्दर्शनम् । त्वच्छन्देन राजवाहनस्योपस्थितिः । Pa[d].

* नीलच्छदः Bhû. निलच्छेदः Ah[d]. we according to Pa[d].

P. 75. L. 15.—सिंहघोषः कारागृहमितम् । कान्तकाचारं कारदत्यगकारं निर्भिद्य प्रकटीकृत्य । तत्पदे कान्तकस्थाने । Pa[d].

P. 75. L. 18.—अभियुज्याभिभूय । Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 76. L. 3.—भिन्नवर्मा भिन्नतनुत्रः । Pa[d].

P. 76. L. 4.—कौतुकं मङ्गलसूत्रम् । Pa[d].

P. 76. L. 5.—तद्विवाहायाम्बालिकाविवाहाय । विनद्धमङ्गलप्रतिसरो बद्धमङ्गलहस्तसूत्रः । Pa[d].

P. 76. L. 6.—अभिसरं सहायीभूतम् । Pa[d].; Bhû.; Ah[d].

P. 76. L. 8.—तेन भ्रमभिलेण तथेत्युपगमेऽङ्गीकृते । Pa[d].

P. 76. L. 9.—प्रवेशनिर्गमा गतागतानि तत्र प्रवृत्त उपक्रान्तो यो लोकस्तेन संबाधं संकटम् । Pa[d].

P. 76. L. 11.—आथर्वणेन पुरोधसा । आथर्वणः पुरोधाः स्याच्छान्तिपुष्टिकरो द्विज इति कामन्दकः । Pa[d]. Ah[d]. Bhû. विधिना विध्युक्तप्रकारेण । Pa[d]. आथर्वण 'is not uncommon in Bâṇa's writings in the sense of 'domestic chaplain'. The fact that the Ath. Veda is essentially a book of charms is no doubt the reason, why adherents of this Veda were selected by the kings as priests, see also Kâmandaki, Nîtisâra IV., 32.

P. 76. L. 14.—अभिनिशाम्य संमुखं दृष्ट्वा । Pa[d].

P. 76. L. 15.—गर्भगृहं वासगृहम् । Pa[d].

P. 76. L. 16.—नवाम्बुवाहो नूतनमेघस्तस्य स्तनितं गर्जितम् । Pa[d].

P. 77. L. 2.—विदेहेषु Magadha, Bihâr.—मठिकाल्पो मठः । Pa[d].

P. 77. L. 3.—दत्तपाद्यो दत्तपादोदकः । Pa[d].—अलिन्दभूमि 'verandah'.

P. 77. L. 4.—आबद्धभारमविच्छिन्नभारम् । Pa[d].

P. 77. L. 5.—जैवातृक आयुष्मान् । Pa[d].; Bhû.—ननु श्रूयते 'you must have heard that,' etc.

P. 77. L. 7.—वल and शम्बर are the names of two Asuras.

P. 77. L. 8.—अप्रतिमसदृशमभर्त्ता दभनुः । Pa[d].

P. 77. L. 10.—जन्यं युद्धम् । Pa[d].

P. 77. L. 11.—क्लेशत: किंचित् । सार्वविभक्तिकस्तसिः । Pa[d].—कथंचित्केनचिदिति यावत् । कथंचिदपि ज्ञातुं कठिनमित्यन्वय: । Bhû.

P. 77. L. 12.—स्वविषयमात्मदेशम् । ज्येष्ठस्य भ्रातुः Pa[d].—सुह्म a district in the West of Bengal.—दण्डावयवं सैन्यैकदेशम् । Pa[d].; Bhû.

P. 77. L. 14.—लुब्धका व्याधाः । Pa[d]. The hill and forest tribes are meant.

P. 77. L. 17.—कपिलाशवस्य मृतगाव: (*sic*) । क्रोडो वक्ष:स्थलम् । Pa[d].—कपिलाशवस्य मृतगोशरीरस्य क्रोडं रन्ध्रं भुजान्तररन्ध्रम् । अभ्यलीयत तदन्तःप्रविष्ट इति यावत् । Bhû.

P. 77. L. 19.—वृष्णिपालेन गोपालेन । वृष्णिर्यदुषु गोत्रेष्वित्यजयः । अविपालेनेति वा । मेषवृष्णय एडका इत्यमरः ।

P. 78. L. 3.—सार्थघाते संघभ्रंशे । Pa[d].; Bhû.

P. 78. L. 6.—प्रत्याख्याने दूरीकरणे पारुष्यं काठिन्यम् । Pa[d].—विविक्ते विजने । Pa[d].

P. 78. L. 13.—हतजीवितं दुष्टजीवितमपारयन्त्यशक्नुवन्ती (*sic*) । Pa[d]. हतजीवितमभ्रमं वृथाजीवितं हातुं त्यक्तुमशक्नुवन्तीत्यन्वयः । Bhû.

P. 78. L. 14.—महादेवीं पट्टमहिषीम । Pa[d]. महादेवीं विकटवर्मणो मैथिलेन्द्रस्य ज्येष्ठभ्रातुः पुत्रस्य पत्नीम् । Bhû. आक्रमारिणा बलात्कारेण स्वशीकृता । Bhû.

P. 78. L. 17.—प्रमन्युः प्रकृष्टशोका । Pa[d].

P. 79. L. 1.—निगूढं गुप्तम् । Bhû.

P. 79. L. 2.—अभ्युपपादनं संवर्धनम् । Bhû.

P. 79. L. 4.—उपाश्रिष्य संनिधानं प्राप्य । Pa[d]. The meaning is : 'I could easily fall on Vikaṭavarman and kill him. But he has many younger brothers.'

P. 79. L. 5.—पदन्ते मिलिष्यन्ति । Pa[d]. "(And these would obtain the crown, as) the people would join them. Besides nobody knows who I am, not even my parents, (and nobody would recognise me as the lawful heir, if I had killed the king.) Therefore an artifice must be used."

P. 79. L. 9.—भद्रं कल्याणम् । Pa[d]. प्रहारवर्मण्यत्रि प्रहारवर्माधीनाः । अधिरीश्वरे यस्मादधिकं यस्येश्वरवचनं तत्र सप्तमी । Pa[d].

P. 79. L. 10.—एतच्छोकसागरं प्रहारवर्मशोकसमुद्रम् । Pa[d].

P. 79. L. 13.—उपधिना कपटेन । Pa[d].; Bhû.

P. 79. L. 15.—जालं कपटम् । जालं समूह आनाये गवाक्षे कपटेपि चेति वैजयन्ती । Pa[d].; Bhû.

P. 79. L. 16.—चिन्तयत्येवेति ॥ समुद्रमध्यादुन्मग्नो निःसृतो यो मार्तण्डः सूर्यः । ....तत्तुरंगमा अश्वाः ।...... तेषां श्वासरयस्तेनावधूतेव कम्पितेव त्रियामा रात्रिः ॥ Pa[d].

P. 80. L. 3.—अनवसितवचनैरसमापितवचनैः । Pa[d].

P. 80. L. 4.—हर्षाश्रुरानन्दाश्रु तेन कुण्ठितकण्ठं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । Pa[d].

P. 80. L. 8.—कामरूप 'Assam' see Cunningham Geogr. p. 500 seq.

P. 80. L. 9.—तदेकवल्लभः सैवैका वल्लभा यस्येति स तथा । बहुवरोधोपि बहुपत्नीकोपि । Pa[d].

P. 80. L. 10.—मत्प्रयुक्तैर्मत्प्रेषितैः । Pa[d].

P. 80. L. 12.—वासवदत्ता the heroines of Subandhu's poem and of the Ratnâvalî bear this name.

P. 80. L. 14.—मानं कोपम् । Bhû. supported by a quotation from the Rasaratnâkara, according to which, मानः = 'anger without cause.'

P. 80. L. 16.—तत्र वृत्तं तत्र जातम् । Pa[d].—उदर्कः स्यादुत्तरं फलम् । मधुरं यत्कर्म तस्य प्रसाधनाय करणाय । Pa[d].

P. 80. L. 19.—पिचुमन्दो निम्बवृक्षः । पिचुमन्दश्च निम्ब इत्यमरः ॥ The varia lectio पिचुमन्द instead पिचुमर्द is according to this quotation the reading of the Amarakosha also. Compare also the Pet. lex. sub voce.

P. 81. L. 2.—After पुनरहमभिलिख्यात्मनः प्रतिकृतिम् a verb like अब्रवम् or अवदम् must be understood.

P. 81. L. 7.—मत्तकाशिन्यै 'a beautiful woman'.—Construe असौ with आदृतवती व्याहृतवती च (l. 10).—कुसुमधन्वनि मदने यद्यस्मादीदृश्येतत्सदृशा वपुःश्रीः शरीरशोभा न संनिधत्ते नास्तीत्यर्थः । Pa[d].;—चित्रतरमतितरामाश्चर्यम् ।Pa[d].

P. 81. L. 10.—स्मेरया सहासया । Pa^{d}.

P. 81. L. 11.—सदृशं युक्तम् । Pa^{d}.

P. 81. L. 12.—अर्णवनेमिः पृथिवीत्यर्थः । Pa^{d}.

P. 81. L. 15.—तयोक्तमित्यादि "She replied" "Mother what shall I say ? '(I will give him) my body, my heart, my life. But all this is little and unworthy (of such a man). Therefore (even if I give them to him) he will (in reality) obtain nothing. If this is not a fraud, then shew me the kindness" etc.

P. 81. L. 19.—अवरुद्धो गुप्तः । Bhû. 'incognito' [Wilson].

P. 82. L. 3.—शेखर आपीडः । Pa^{d}.

P. 82. L. 5.—त्वत्समाधीत्यादि । समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः । गाढत्वदर्शनाय दृढत्वज्ञानाय । Bhû.; 'In order to show his devotion to you'—एष चेदर्थो निश्चितः स्यात् 'if you are certain about this matter *i e.* if you really will give yourself up to him.'

P. 82. L. 6.—प्राणो बलम् । सत्त्वं पराक्रमः । Pa^{d}.; Bhû.; Ah^{d}.—नामेति निश्चयार्थे । Pa^{d}.

P. 82. L. 12.—नष्टापत्या हतापत्या । Pa^{d}.

P. 82. L. 13.—उपपन्नसंस्थानोनुगुणावयवः । उपपन्नं समृद्धे च संपन्नेनुगुणेपि चेति केशवः । संस्थानं मरणे गात्रे संनिवेशे च वर्तन इति भागुरिः ॥ Pa^{d}.; Bhû.

P. 82. L. 14.—मन्दो निश्चलोभिनिवेश आग्रहो यस्येति । Pa^{d}.

P. 82. L. 15.—अस्थानवर्ष्मेपालदाता । Pa^{d}.

P. 82. L. 16.—मदन्तरङ्गभूतामाप्तभूताम् । Pa^{d}. 'My confidential servant.'

P. 82. L. 17.—नाटकीयां नर्तकीम् । नाटकीयो नृत्तकर इत्यजयः । Pa^{d}.; Bhû. अपत्यनिर्विशेषमपत्यतुल्यमिति क्रियाविशेषणम् । Pa^{d}. must be construed with संवर्धितायाः.

P. 82. L. 19.—चित्रकूटः क्रीडापर्वतस्तद्गर्भे वेदिकागारे । Pa^{d}.

P. 83. L. 6.—अस्तीत्यादि 'And I possess all this wealth. With the help of that I will place him in that man's (Vikaṭavarman's) place and live worshipping him exceedingly.'

P. 83. L. 10.—विभागेन 'in detail'.—अस्तगिरिरस्ताचलस्तस्य कूटं शिखरं तस्मात्पातः पतनं तेन क्षुभिनं निःसृतं शोणितं रक्तं यस्येति ।...... पश्चिमाम्बुधिः पश्चिम-

समुद्रस्तस्य पय उदकं तत्र पातस्तेन निर्वापितो दूरीकृतः पतंग एव सूर्य एवाङ्गारः प्रदीप्तकाष्ठविषयस्तस्य भ्रमस्तस्य संभारो यस्मिन्निति । Pa^d. The last adjective may however be better explained as a Tatpurusha in apposition to तमसि.

P. 83. L. 13.—आचार्यकमिवाचार्यभावम् । Pa^d.; Bhû.

P. 83. L. 17.—Read एवायम्°.

P. 83. L. 19.—गुरुजनस्य पितृलोकस्य मोक्षोपायो मोचनोद्योगस्तत्संधिना । संधिः साधना । Pa^d.

P. 84. L. 1.—समग्रयेत्संपूर्णं करिष्यति । Pa^d.

P. 84. L. 3.—दुर्विकल्पो दुर्विचारः । Pa^d.; Bhû. सुरसरिद्गङ्गा । Pa^d.

P. 84. L. 7.—मानुष्यकं मनुष्यशरीरम् । Pa^d.

P. 84. L. 10.—अनन्यथावृत्तिर्भेदैकवृत्तिः । Pa^d.

P. 84. L. 12.—कार्दमिकनिवसनः कर्दमेनाक्तं कार्दमिकम् ।......नीलवस्त्रः । Pa^d. On nightly expeditions the heroes always dress in blue, compare above p. 56 l. 19, in order to remain unobserved.—दृढतरः परिकरः संनाहो यस्येति स । कक्षाबन्धः परिकर इति वैजयन्ती । Pa^d.; Bhû. —उपहृतोङ्कितः प्रकृतोपस्करो योग्यसामग्री येनेति स तथा । Pa^d.

P. 85. L. 1.—उदम्भसमुत्कटजलाम् । Pa^d.

P. 85. L. 2.—उपखातं परिखासमीपे । Bhû.

P. 85. L. 3.—तया वेणुयष्टिकया । शायितया प्रसारितया । स्थापितयोर्द्धीकृतया च प्राकारं भित्तिमलङ्घ्यं लङ्घितवानित्यर्थः । Pa^d.

P. 85. L. 4.—पक्केष्टकाचितेन Regarding the shortening of the last syllable of इष्टका see Siddhântakaumudî I. p. 470.—*Upahâravarman first ascends the wall with the help of his* bambupole and then *descends, by* the staircase leading from the tower over the gate *(गोपुर), into the garden.* Such staircases which lie perfectly open and lead to the tops of the walls or of the gate-towers are very common in Indian fortifications.

P. 85. L. 6.—उत्तराहि 'in a northerly direction'; regarding the formation of this rare form see Siddhântakaumudî I. p. 697.

P. 85. L. 7.—स्पर्शेन [लभ्यं] लभ्यं विशालं महत्सौधं राजसदनम् । कुड्यं भित्तिः । Pa^d. "Next I went in a northerly direction, about a bow-

shot's distance along the alley of Bignonias, where the bulging wall of the great palace could be felt, then I followed for some distance a gravel-path which ran to the east and either side of which was adorned by thickets of red As'okas and Jessamine, afterwards I passed along a row a Mango trees which turned to the south."

P. 85. L. 10.—गहनतरमतिगहनमुदरे मध्य उपरचिता कृता रत्नवेदिका यस्मिन्निति । Pa^{d}. "Then I saw by the help of a lamp wick, whose light shone forth from a partially opened box."

P. 85. L. 12.—फुल्लपुष्पं विकासितपुष्पम् । निरन्तरमन्तररहितम् । कुरण्टपोता अल्पवितकुरबकाः । कुरण्टस्तु सुपीतक इत्यमरः । तेषां पङ्क्तिः सैव भित्तिस्तत्परिगतं तद्युक्तम्। गर्भगृहं गर्भागारम् । अवनिपतिताः पृथिव्यां लग्ना अरुणा आरक्ता अशोकलता अशोकशाखास्तन्मयम् । अभिनवा नूतनाः कुसुमकारकाः पुष्पमुकुलास्त एव पुलकास्तैर्लाञ्छितं चिह्नितम् । प्रत्यग्रं नूतनं प्रवालपटलं पल्लवसमूहस्तेन पाटलं श्वेतरक्तम् । Pa^{d}.

P. 85. L. 16.—भृङ्गारकः पात्रम् । Pa^{d}. भाषया झारीति प्रसिद्धः । Bhû.

P. 86. L. 1.—सुशीमकामा सुशीमः शिशिरः कामो यस्याः सा । Pa^{d}. There is some difficulty about the explanation of this adjective. Prof. Târânâth takes it to mean "she whose passion was (to be) cooled."

P. 86. L. 8.—Compare for this passage p. 2. l. 5 and p. 29. l. 21.

P. 86. L. 10.—महारजनं कुसुम्भम् । Bhû.; Pa^{d}.

P. 86. L. 13.—दिग्विजयारम्भे शकुनार्थं पूर्णकुम्भमिथुनं पूर्णघटद्वन्द्वम् । Pa^{d}.

P. 86. L. 14.—संनाह्यरथः संग्रामसज्जीकृतो रथः । Pa^{d}.; युद्धरथः । Bhû.

P. 88. L. 4.—शृङ्गाटिकायामल्पचतुष्पथे । *आथर्वणिकेन* पुरोहितेन । संज्ञपितो मारितो । Pa^{d}.—संज्ञपितं विशसितम् । Bhû.

P. 88. L. 7.—कृतनर्मस्मिता कृतं नर्मस्मितं परिहासस्मितं ययेति । Pa^{d}. 'smiling ironically.'

P. 89. L. 1.—बृहस्पतिप्रतिमा गुरुसमाना बुद्धिर्येषामिति तैर्मन्त्रिभिः प्रधानैरभ्यूह [प्रधानमुख्य Ms.] वितर्क्यानुमतोनुमोदितः । Pa^{d}.

P. 89. L. 3.—प्रसृतेष्वितस्ततो गतेषु । लोकप्रवादेषु जनवार्त्तासु । Pa^{d}.

P. 89. L. 7.—निशान्तोद्यानं गृहोपवनम् । Pa^{d}.; Bhû.

P. 89. L. 8.—अवसितोवसानं प्राप्तः । Pa^{d}. This phrase has a double sense.—1stly. 'This sacrifice is finished.' 2ndly. 'This fool (the king) has made up his mind.'

P. 89. L. 9.—त्वदादिष्टया दिशा त्वदादिष्टेन मार्गेणेत्यर्थः । Pa^{d}. Compare the phrase used in discussions on rules laying down a principle, इति दिक्.

P. 89 L. 17.—प्रपदेन पादाग्रेण । Pa^{d}.; Bhû.

P. 90. L. 7.—निचाय्य [निर्वाय्य Ms.] दृष्ट्वा Ah^{d}.

P. 90. L. 14.—अजीर्णदोषं विषूचिकाम् । Pa^{d}.

P. 90. L. 16.—दण्डचक्रं सेनाचक्रम् । Pa^{d}. Compare above p. 77. l. 13. Regarding Puṇḍra a district of eastern Bengal see Cunningham Ancient Geography p. 480 note.

P. 90. L. 17.—The Yavana Khanati was probably an Arab or Persian trader, as it is not likely that in Daṇḍin's times there was a *direct trade between Greece and India.*

P. 90. L. 18.—गृहवार्निर्मामाध्यक्षः ।......अन्तरंगभूत आत्मभूतः । जनपदमहत्तरो देशश्रेष्ठः । शतहलिः शतं हला यस्येति तथा । Pa^{d}.

P. 90. L. 20.—दण्डभरः सेनापतिः । उद्धारकर्मणि निर्याणकर्मणि । Pa^{d}. Bhû. Ah^{d}.—The meaning of the passage seems to be, S'atahali, the governor of the town or minister of the interior, was to raise a popular rising against Anantasîra and to withdraw, in order to effect this more safely, the soldiers from the place where the latter dwelt. The cause of Vikaṭavarman's hatred against Anantasîra is given below p. 92 l. 1.

P. 90. L. 21.—अचिरप्रसूतं शीघ्रप्रकान्तम्

P. 91. L. 6.—तामेव कन्यसुन्दरीमिव । उर्वी रूपकीडा यत्नेति क्रियाविशेषणम् । भुजोपपीडं च गाढालिङ्गनपूर्वकमिति भावः । Pa^{d}.—ऊरूपपीडं सप्तम्या चोपपीडरुधकर्षः (Pâṇ. III., 4. 49. = Siddh. II., 473) Bhû.—Regarding the form उपगूह्य see Pet. Dict. under गुह्+उप.

P. 91. L. 13.—"Friend, the Puṇḍras have not now an abundance of food. They, being overcome by the despair caused through misfortune, and abandoning themselves, might attack our kingdom which has an abundance of food. Therefore you shall march against them, when it is possible to spoil there seed-corn or their ripe harvest. Now is not the time for the march." मुष्टिक्षेपो बीजप्रक्षेपघातः । सस्यवधः परिणतधान्यच्छेदः । Pa^{d}. Ah^{d}. and marginal gloss in S.—The above speech is according with the principles of the Indian Râjanîti see *e. g.* Kâmandakî XV., 4.

P. 92. L. 8.—प्रसाधितात्मीययुक्तबुद्धिः । Pa^{d}.; Bhû.

P. 92. L. 11.—लघुसमुत्थानेन शीघ्रगामिना । Pa^{d}.